

Зелені Карпати

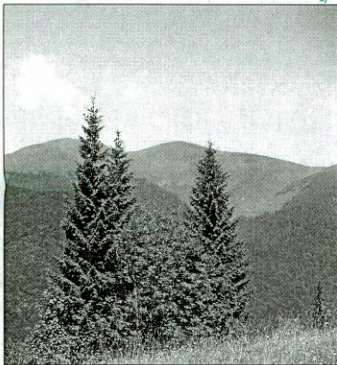
1-2 2006

MAGAZINE ZELENY KARPATY

Нещодавно прийнятим Указом Президента України «Про заходи щодо дальшого розвитку природно-заповідної справи в Україні» визнано розвиток природно-заповідної справи, на основі системного врахування природоохоронних, економічних, соціальних та інших інтересів суспільства, а також міжнародних зобов'язань держави, одним з найважливіших пріоритетів довгострокової державної політики України. Згідно цього Указу іде активна підготовка Загальнодержавної програми розвитку заповідної справи на період до 2020 року, у якій, зокрема, передбачається створення і підтримка репрезентативної та ефективно керованої системи територій та об'єктів природно-заповідного фонду, здійснення спеціальних заходів щодо збереження і відновлення екосистем, видів флори і фауни та їх природних середовищ існування, регулювання та невиснажливе використання біотичних ресурсів, екологічно-збалансований розвиток території природно-заповідного фонду та зон, що межують з ними тощо.

2 стор.

2006, № 1-2 (23-24)

Заснований 1994 року.
Виходить раз на квартал.

«ЗЕЛЕНІ КАРПАТИ»
MAGAZINE ZELENİ KARPATY

Founded in 1994. Published
once a quarter.

ГОЛОВНИЙ РЕДАКТОР ГАМОР Ф.Д.
РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ: Броджі Маріо (Швейцарія), Волощук Іван (Словаччина), Волощук І.І. (заступник головного редактора), Голубець М.А., Денисюк Зігмунд (Польща), Зиман С.М. (науковий редактор), Іваненко І.Б., Комендар В.І., Корзжик В.І., Кухта В.В. (перший заступник головного редактора), Кравців В.С., Мовчан Я.І., Парпан В.І., Покин'єчерда В.Ф., Садох М.М., Стеценко М.П., Стойко С.М., Сухарюк Д.Д., Шмідт Петер (Німеччина).

CHIEF EDITOR: HAMOR F. D.
EDITORIAL BOARD: Brodgy Mario (Switzerland), Voloschuk Ivan (Slovakia), Voloschuk I.I. (deputy of the chief editor), Holubets M.A., Denysyuk Zigmund (Poland), Ziman S.M. (scientific editor), Ivanenko I.B., Komendar V.I., Korzhyk V.I., Kukhta V.V. (the first deputy of the chief editor), Kravtsiv V.S., Movchan Y.I., Parpan V.I., Pokyncherda V.F., Sadokha M.M., Stetsenko M.P., Stoiko S.M., Sukharyuk D.D., Shmidt Peter (Germany).

ВСЕУКРАЇНСЬКИЙ ЕКОЛОГІЧНИЙ НАУКОВО-ПОПУЛЯРНИЙ ЖУРНАЛ ALL-UKRAINIAN ECOLOGICAL SCIENTIFIC-POPULAR MAGAZINE

Засновники: Карпатський біосферний заповідник і Міністерство охорони навколишнього природного середовища України.

Видавці: Карпатський біосферний заповідник та Державне управління екології та природних ресурсів у Закарпатській області.

Founders: Carpathian Biosphere Reserve and the Ministry of Environmental Protection of Ukraine.

Publisher: the Carpathian Biosphere Reserve and the Transcarpathian Regional Office of Ministry of Environmental Protection of Ukraine.

Рестраційне свідоцтво Державного комітету інформаційної політики, телебачення та радіомовлення України: Серія КВ, № 239.
Registry certificate of the State Committee of the Informative Policy and Radio and Television Broadcasting of Ukraine: KV, № 239.

Адреса редакції: 90600, Україна, Закарпатська обл., м. Рахів, вул. Красне Плесо, 77
(тел. у Рахові – 2-21-93, в Ужгороді – 2-05-16)

Address of the Editorial Office: 90600, Ukraine, Transcarpathian region, town of Rakhiv, Krasne Pleso street, 77
(telephone number in Rakhiv: 22193, in Uzhhorod – 20516)

Федір ГАМОР,
доктор біологічних наук, професор,
директор Карпатського біосферного заповідника

РОЗВИТКУ ЗАПОВІДНОЇ СПРАВИ – ЗАКОНОДАВЧУ ПІДТРИМКУ

Нині передбачається внесення змін до Закону України «Про природно-заповідний фонд України», які повинні забезпечити повніше поєднання розвитку природно-заповідної справи з інтересами розвитку економіки та соціальної сфери, територіальних громад, збереження історичної та культурної спадщини, посилення вимог до режиму охорони територій та об'єктів природно-заповідного фонду, вдосконалення системи державного контролю у цій сфері, особливо зміцнення матеріально-технічної бази та поліпшення фінансового забезпечення установ природно-заповідного фонду (ПЗФ) тощо.

У цьому контексті чимала роль відводиться розвитку існуючих та створенню нових біосферних заповідників, які є специфічними інструментами міжурядової наукової програми ЮНЕСКО «Людина і біосфера», сприяють досягненню рівноваги між цілями збереження біологічного різноманіття та постійно зростаючими господарськими інтересами людини.

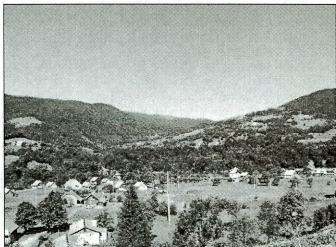
Важливою постає проблема реалізації в Україні положень Севільської стратегії ЮНЕСКО щодо ролі біосферних територій як модельних полігонів

для сталого розвитку. У відозві «Севілья: погляд у ХХІ століття» біосферні заповідники (резервати) розглядаються не просто як острови незайманої природи у делалі зміненому людinou світі, а в першу чергу, як території, котрим під силу демонструвати примирення людини і природи, забезпечувати застосування нагромаджених століттями знань для майбутніх поколінь. На цих об'єктах можуть відпрацьовуватись шляхи вирішення міжсекторальних проблем, створюваних суспільними інституціями. Тобто біосферні заповідники (резервати) – це щось значно більше, ніж просто природоохоронні території. На нашу думку, ці концептуальні ідеї Севільської конференції ЮНЕСКО могли би служити основою для розробки нової природоохоронної парадигми в Україні, яка повинна передбачати перехід від пасивної охорони природи, що сьогодні домінує в заповідниках та національних природних парках, до активної, регульованої охорони, яка буде демонструвати реалізацію концепції сталого розвитку в регіонах їх розташування.

Відрядно, що в цьому плані здійснюються певні позитивні кроки.

Але неузгодженість українського законодавства із міжнародними правовими документами, зокрема із Севільською стратегією для біосферних резерватів ЮНЕСКО, стримує ці процеси. Тому було б дуже важливо, на перших порах, провести імплементацію ідей Севільї до Закону України «Про природно-заповідний фонд України».

Вважаємо, що крізь призму поєднання інтересів охорони природи з інтересами людей в першу чергу необхідно дати чітку інтерпретацію поняття «охорона територій та об'єктів природно-заповідного фонду». Для цього варто статтю 6 цього Закону доповнити новою частиною такого змісту: «Охорона територій та об'єктів природно-заповідного фонду передбачає комплекс наукових, науково-технічних, еколого-освітніх та господарських заходів, спрямованих на підтримання ходу природних процесів, збереження біологічного та ландшафтного різноманіття і відтворення порушених екосистем». А в статті 14 додатково записати: «Перелік та порядок здійснення природоохоронних, санітарно-оздоровчих та інших заходів на територіях та об'єктах природно-заповідного фонду визначає цент-

ральный орган виконавчої влади в галузі охорони навколишнього природного середовища».

Потребують також доповнення статті, що регулюють діяльність біосферних заповідників. Так, у статті 17 доцільно записати окремим пунктом таке: «Основними завданнями біосферного заповідника (резервату) є збереження біотичного, екосистемного та ландшафтного різноманіття; проведення моніторингу на локальному, національному та глобальному рівнях, вивчення ходу природних та антропогенних процесів; відновлення природного стану екосистем; розроблення і впровадження екологічно обґрунтованих методів господарювання, спрямованих на забезпечення сталого використання природних ресурсів; розвиток екотуризму, сприяння екологічній освіті та екологічному вихованню населення».

Також дуже бажано статтю 19 викласти у редакції, яка б передбачала положення про те, що «наукові дослідження, спостереження за станом навколишнього природного середовища, традиційне господарювання місцевого населення та інша діяльність біосферних заповідників здійснюються на основі програмних документів ЮНЕСКО та з врахуванням інших регіональних, національних та міжнародних програм». Тут варто деталізувати положення про те, що розвиток інфраструктури для екологічного та сільського туризму, екологічної освіти та виховання, здійснення природоохоронних заходів та традиційного природокористування на територіях біосферних заповідників проводиться спеціалізованими підрозділами адміністрації біосферних заповідників, а також юридичними та фізичними особами – на підставі угод з адміністрацією біосферних заповідників». Чимале значення матиме доповнення цієї статті словами такого змісту: «Сприяння сталому екологічному та соціально-економічному розвитку території біосферного заповідника здійснюється у тісному співробітництві з органами місцевого самоврядування». Винятково важливо також для підвищення ролі природоохоронних територій, особливо біосферних заповідників та національних природних парків як модельних територій для сталого розвитку, статтю 49 доповнити пунктом такого змісту: «Фізичним та юридичним особам, які розбудовують у межах територій та об'єктів природно-заповідного фонду інфраструктуру для екологічного та сільського туризму, екологічної освіти та виховання, і які на екологічних заса-

дах ведуть традиційне господарювання, надаються державні дотації, пільгові кредити, встановлюються податкові та митні пільги», а «працівникам, що здійснюють природоохорону, науково-дослідну та іншу діяльність в установо-природно-заповідного фонду, визначаються спеціальні умови оплати праці, польового забезпечення, доплат за вислугу років тощо».

У контексті підвищення ефективності роботи біосферних заповідників та інших установ (ПЗФ) потребують суттєвого доопрацювання і положення Закону в частині повноважень посадових осіб служби державної охорони природно-заповідного фонду України, особливо в питаннях їх соціально-правового захисту. Це обумовлюється в першу чергу тим, що у нещодавно прийнятому Законі України «Про внесення змін до лісового Кодексу України», у статтях 91 та 92, повноваження посадових осіб державної лісової охорони та їх соціально-правовий захист стали набагато досконалішими, ніж це передбачено для працівників служби державної охорони ПЗФ. І хоча стаття 100 Лісового кодексу і передбачає, що «Порядок охорони, захисту, використання та відтворення лісів на землях природно-заповідного фонду визначається відповідно до Закону «Про природно-заповідний фонд» цього кодексу та інших актів законодавства», на практиці працівники служби державної охорони ПЗФ, охороняючи особливо цінні природні об'єкти, де-юре і де-факто піддаються підвищеним ризикам, а ко-

ристують значно меншими правами за тих же працівників державної лісової охорони. Достатньо загальними словами визначаються для них і питання правового та соціального захисту. Тому статтю 61 Закону «Про природно-заповідний фонд» слід доповнити положеннями про те, що посадові особи служби державної охорони ПЗФ мають право «складати протоколи та розглядати відповідно до законодавства справи про адміністративні правопорушення, про правопорушення у сфері охорони, захисту, використання та відтворення територій та об'єктів ПЗФ», «приймати рішення про обмеження або заборону господарської та іншої діяльності», «звертатись до органів прокуратури з клопотанням про подання позовів до суду про відшкодування збитків нанесених територіям та об'єктам ПЗФ, а також повернення самовільно захоплених ділянок ПЗФ», «подавати обов'язкові для виконання приписи з питання охорони та використання територій та об'єктів ПЗФ», «посадові особи служби державної охорони ПЗФ мають право на зберігання, носіння і застосування спеціальних засобів та зброї в порядку, встановленому законодавством, та використовувати спеціальні транспортні засоби з кольорографічними забарвленнями і написом з емблемою».

І нарешті, Закон «Про природно-заповідний фонд» слід доповнити окремою статтею «Соціально-правовий захист посадових осіб служби державної охорони природно-заповідного фонду

Україні, у якій має бути детально вписано, – так, як це зроблено для правоохоронних органів та для державної лісової охорони, – всі аспекти соціального та правового захисту охоронців природно-заповідного фонду та їх сімей. Необхідно чітко зафіксувати: «Держава гарантує захист честі, гідності, здоров'я, життя, майна посадових осіб служби державної охорони ПЗФ і членів їх сімей від злочинних посягань та інших протиправних дій». Далі у Законі варто передбачити, що:

- посадові особи служби державної охорони підлягають обов'язковому державному особистому страхуванню в порядку, встановленому законодавством;

- перелік категорій посадових осіб служби державної охорони ПЗФ, які підлягають обов'язковому державному особистому страхуванню, а також порядок та умови цього страхування встановлюються Кабінетом Міністрів України;

- посадові особи служби державної охорони ПЗФ забезпечуються службовими житловими приміщеннями відповідно до законодавства;

- шкода, заподіяна знищенням або пошкодженням майна посадовою особою служби державної охорони ПЗФ чи членів її сім'ї у зв'язку з виконанням нею службових обов'язків, компенсується в повному обсязі за рахунок коштів Державного бюджету України з наступним стягненням цієї суми з винних осіб;

- у випадку загибелі посадової особи служби державної охорони ПЗФ у зв'язку з виконанням нею службових обов'язків, сім'ї загиблого або його утримання виплачується одноразова допомога в розмірі десятирічної зарп-

бітної плати загиблого за останнього посадою, яку він займав, за рахунок коштів Державного бюджету України та коштів Фонду соціального страхування від нещасних випадків на виробництві та професійних захворювань України з наступним стягненням цієї суми з винних осіб;

- у випадку нанесення посадовою особою служби державної охорони ПЗФ тілесних ушкоджень у зв'язку з виконанням нею службових обов'язків, що перешкоджають надалі займатися професійною діяльністю, їй виплачується одноразова допомога в розмірі п'ятирічної зарплатної плати за останньою посадою, яку вона займала, за рахунок коштів Державного бюджету України та коштів Фонду соціального страхування від нещасних випадків на виробництві та професійних захворювань України з наступним стягненням цієї суми з винних осіб і призначається пенсія за інвалідністю;

- у випадку нанесення посадовою особою служби державної охорони ПЗФ тілесних ушкоджень у зв'язку з виконанням нею службових обов'язків, що не перешкоджають надалі займатися професійною діяльністю, їй виплачується одноразова допомога в розмірі однорічної зарплатної плати за рахунок коштів Державного бюджету України та коштів Фонду соціального страхування від нещасних випадків на виробництві та професійних захворювань України з наступним стягненням цієї суми з винних осіб;

- річна зарплатна плата посадовою особою служби державної охорони ПЗФ, що береться для нарахування розміру одноразової допомоги, включає всі види грошових виплат, які одержала посадова особа за час роботи за останню посадою за рік, що передував

роковій загибелі або ушкодженню здоров'я;

- за рахунок коштів Державного бюджету України виплачується різниця між сумою, передбаченою частинами шостою-восьмою цієї статті, та сумою, встановленою відповідно до Закону України «Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, які спричинили втрату працездатності»;

- порядок відшкодування шкоди, заподіяної майну, виплати допомоги в разі загибелі чи отримання тілесних ушкоджень посадовою особою служби державної охорони ПЗФ чи членом її сім'ї встановлюється Кабінетом Міністрів України.

У зв'язку з цим потребує змін і доповнень Постанова Кабінету Міністрів України «Про службу державної охорони природно-заповідного фонду України».

Переконані, що ці та інші зміни і доповнення до Закону України «Про природно-заповідний фонд України» могли б не тільки сприяти успішній реалізації положень Указу Президента України «Про заходи щодо дальшого розвитку природно-заповідної справи в Україні», але й допомогли б зближенню української та зарубіжних моделей природоохоронних територій, сприяли б підвищенню соціально-економічної значущості природно-заповідного фонду та зміцненню режиму його охорони.

Але, найсуттєвіше, – прийняття цих доповнень до Закону буде сприяти визнанню природно-заповідної справи (не на словах, а на ділі) найважливішим пріоритетом довгострокової державної політики України.

Фото В. Покин'ячереди

ЕКОСВІТ

У ПОДІЯХ

•••

6-7 липня 2006 р. у м. Косові (Івано-Франківська обл.) відбулося засідання Координаційної ради з виконання положень Рамкової конвенції про охорону та сталий розвиток Карпат.

У засіданні взяли участь представники Кабінету Міністрів України, Мінтрансз'язку, Мінприроди, Держводгоспу, Держкомлісгоспу, держуправління екоресурсів у Закарпатській, Івано-Франківській, Львівській, Чернівецькій областях, НАНУ, Інституту екології Карпат НАНУ, Українського НДІ гірського лісівництва ім. Пастернака, Карпатського біосферного заповідника, НПП «Вижницький», Центру збереження біорізноманіття Національного університету «Києво-Могилянська академія» та громадських екологічних організацій тощо.

З вітальним словом виступили голова Косівської районної ради Руслан Присяжний, директор Департаменту біотичних, водних, земельних ресурсів та екомережі Ярослав Мовчан, начальник Держуправління екоресурсів в Івано-Франківській області Микола Приходько, заступник голови Косівського осередку Наукового товариства ім. Т. Шевченка Микола Близнюк та в.о. начальника Івано-Франківського облуправління лісового господарства Роман Олійник.

Ярослав Мовчан ознайомив присутніх із основними результатами виконання попереднього рішення № 1 Координаційної ради від 21.04.05 та звітом про виконання заходів, спрямованих на виконання Рамкової конвенції про охорону та сталий розвиток Карпат, затверджених дорученням КМУ від 9.06.04 № 18523/3/1-04. Було обговорено питання розташування Секретаріату Карпатської конвенції і проведення Першої конференції сторін в Україні та впровадження Карпатської конвенції на міжнародному рівні.

Представники наукових та громадських організацій окреслили перспективні напрямки впровадження Карпатської конвенції та внесли пропозицію щодо підготовки і проведення Карпатського форуму в підтримку Карпатської конвенції. Учасниками засідання також були обговорені основні проблеми та поступу в впровадженні Карпатської конвенції, перспективи розвитку екоосвіти та інформування, в тому числі посилення ролі веб-сторінки сайту Мінприроди.

За результатами засідання підготовлено проект рішення засідання Координаційної ради.

У ці ж дні в Косові відбулася науково-практична конференція «Гуцульщина і світ», в рамках якої засідала секція «Культурне і громадське життя Гуцульщини в контексті реалізації положень Карпатської конвенції». Під час засідання обговорювалися питання щодо діяльності громадських організацій Карпатського регіону для впровадження положень Карпатської конвенції, зарубіжного досвіду залучення громадськості до управління гірськими територіями та перспективи розвитку туризму на Прикарпатті.

РІШЕННЯ № 2

Координаційної ради з виконання положень Рамкової конвенції про охорону та сталий розвиток Карпат

м. Косів

6 липня 2006 року

Координаційна рада з виконання положень Рамкової конвенції про охорону та сталий розвиток Карпат, створена відповідно до наказу Мінприроди України від 31.12.04 № 535, провела своє друге засідання 6 липня 2006 року у м. Косові Івано-Франківської області.

Координаційна рада з виконання положень Рамкової конвенції про охорону та сталий розвиток Карпат (надалі – Координаційна рада), опрацювавши питання порядку денного; розглянувши стан реалізації заходів, спрямованих на виконання Карпатської конвенції; відзначивши провідну роль України в розвитку Карпатської конвенції; беручи до уваги особливе значення розташування в Україні Постійного Секретаріату Карпатської конвенції та проведення Першої конференції сторін; розглядаючи Карпатську конвенцію як важливий інструмент міжнародного значення та екологічно збалансованого регіонального розвитку, в и р і ш и л а рекомендації:

1. Мінприроди України:

- разом із зацікавленими центральними та відповідними місцевими органами виконавчої влади розробити план заходів з реалізації Стратегії виконання Рамкової конвенції про охорону та сталий розвиток Карпат.

Термін: до кінця 2006 року.

- Разом із відповідними Міністерствами держав Карпатського регіону опрацювати проект Протоколу збереження біорізноманіття на території Карпат та підготувати його до підписання.

Термін: 2006 – 2007 роки.

- Розробити проект Протоколу щодо екологічно збалансованого розвитку транспорту та інфраструктури і внести для обговорення.

Термін: 2006 – 2007 роки.

- Разом із Мінтрансз'язку, Мінарнополітики, Держводгоспом, Держкомземом, Держкомлісгоспом, Держтуризмкурортів, Мінкультури і туризму підготувати пропозиції щодо розроблення відповідних заходів або протоколів до Карпатської конвенції.

Термін: 2006-2007 роки.

- Разом із МЗС та Чернівецькою облдержадміністрацією опрацювати питання щодо забезпечення заснування Постійного Секретаріату та проведення Першої конференції сторін (COP 1) в Чернівцях.

Термін: вересень 2006 року.

- Опрацювати питання щодо можливих джерел фінансування заходів впровадження Карпатської конвенції.

Термін: 2007 рік.

- Активізувати координацію робіт з підготовки матеріалів до Карпатського екологічного огляду (KEO) в областях та посилити роль веб-сторінки сайту Мінприроди, присвяченої впровадженню Карпатської конвенції, в інформуванні щодо структури і підходів до формування KEO.

2. Закарпатській, Івано-Франківській, Львівській та Чернівецькій облдержадміністраціям:

- створити та забезпечити діяльність обласних Координаційних рад з питань впровадження Карпатської конвенції.

Термін: до кінця 2006 року.

- Забезпечити виконання планів заходів щодо виконання Карпатської конвенції на місцевому рівні.

Термін: постійно, починаючи з 2006 року.

• Підготувати звіти про виконання планів заходів щодо виконання Карпатської конвенції на місцевому рівні за 2006 рік і надати їх до Мінприроди з метою узагальнення та розгляду на черговому засіданні Координаційної ради.

Термін: I квартал 2007 року.

3. Неурядовим громадським організаціям Карпатського регіону за сприяння облдержадміністрації і райдержадміністрацій підготувати та провести засідання Карпатського форуму в підтримку Карпатської конвенції.

Термін: 2006–2007 роки.

Координаційна рада з виконання положень Рамкової конвенції про охорону та сталий розвиток Карпат визначила проведення свого наступного засідання восени 2007 року.

*Секретар Координаційної ради,
начальник Державної служби
заповідної справи*

І. Іваненко

Погоджено:

Заступник Голови

Координаційної ради,

директор Департаменту біотичних,

водних, земельних ресурсів та екомережі **Я. Мовчан**

• • •

МІНІСТЕРСТВО ОХОРОНИ НАВКОЛИШНЬОГО ПРИРОДНОГО СЕРЕДОВИЩА УКРАЇНИ

РІШЕННЯ КОЛЕГІЇ

18 липня 2006 р.

м. Київ

№ 6

«Про результати аудиту реалізації першого етапу Загальнодержавної програми формування національної екологічної мережі України на 2000–2015 роки»

На виконання положень Загальнодержавної програми формування національної екомережі України (надалі – Програма) протягом 2001–2005 років (перший етап реалізації Програми) здійснювались заходи, направлені на виконання основних завдань Програми.

Головна увага приділялась розробці нормативно-правової бази формування та функціонування національної екомережі; науковому та фінансовому забезпеченню реалізації Програми; формуванню складових структурних елементів екомережі, в т.ч. на транскордонних територіях; пропаганді знань з питань формування екомережі, залученню громадськості до виконання Програми; координації виконання Програми в регіонах.

Серед основних результатів виконання Програми є: прийняття Верховною Радою України законів України «Про екологічну мережу України» (від 24.06.04 № 1864-ІУ), «Про ратифікацію Рамкової конвенції про охорону та сталий розвиток Карпат» (від 7.04.04 № 1672-ІУ), «Про ратифікацію Європейської ландшафтної конвенції» (від 7.09.05 № 2831-ІУ), розпорядження Кабінету Міністрів України «Про схвалення Концепції Загальнодержавної програми збереження біорізноманіття на 2005–2025 роки» (від 22.09.04 № 675-р), створення координаційних рад в регіонах.

Водночас залишаються невирішеними питання забезпечення належного фінансування Програми з місцевих бюджетів та розробки методичних матеріалів тощо. Відсутність практичного досвіду щодо розбудови екомережі призвело до недоліків у впровадженні заходів Програми, що співпала

із перехідним періодом української економіки та зміною земельних відносин, адже вилучення земель для розвитку природно-заповідного фонду в умовах приватизації земель улюбильного виконання заходів, передбачених Програмою.

З метою коригування програмних завдань до потреб сьогоднішнього планується внесення змін до Загальнодержавної програми формування екологічної мережі на 2000–2015 роки.

Заслухавши та обговоривши доповідь директора Департаменту біотичних, водних, земельних ресурсів та екомережі Я. І. Мовчана, Колегія Мінприроди

В І Р Ш І І Л А:

1. Взяти до відома результати проведеного у період з 3 лютого по 30 березня 2006 року Рахунковою палатою України аудиту реалізації першого етапу Загальнодержавної програми формування національної екологічної мережі України на 2000–2015 роки.

2. Департаменту біотичних, водних, земельних ресурсів та екомережі (Я. Мовчан):

2.1. Разом із зацікавленими центральними органами виконавчої влади підготувати та надати Кабінету Міністрів України та розмістити на веб-порталі Мінприроди звіт про виконання Програми протягом 2001–2005 років.

Термін: IV квартал 2006 року.

2.2. Підготувати проект змін до Загальнодержавної програми формування національної екологічної мережі України на 2000–2015 роки.

Термін: IV квартал 2006 року.

2.3. Організувати підготовку та проведення чергового засідання Координаційної ради з питань формування національної екомережі.

Термін: жовтень 2006 року.

2.4. Забезпечувати надання методичної допомоги Республіканському комітету АРК з екології та природних ресурсів, державним управлінням екології та природних ресурсів в областях, містах Києві та Севастополі в питаннях формування екомережі.

Термін: постійно.

2.5. Забезпечувати інформування широких верств населення про стан розбудови та функціонування екомережі України.

Термін: постійно.

3. Департаменту біотичних, водних, земельних ресурсів та екомережі (Я. Мовчан), Державній службі заповідної справи (І. Іваненко), Департаменту стратегічного планування, економіки природокористування та екологічного менеджменту (М. Сасюк):

3.1. Забезпечувати щорічне подання пропозицій щодо фінансового забезпечення підготовки матеріалів до засідань Координаційної ради з питань формування національної екомережі та їх проведення.

Термін: постійно.

3.2. Забезпечувати підготовку пропозицій щодо фінансового та організаційно-технічного забезпечення заходів, спрямованих на підвищення рівня обізнаності широких верств населення України з досягненнями і проблемами формування екомережі та їх здійснення.

Термін: щоріку.

4. Департаменту біотичних, водних, земельних ресурсів та екомережі (Я. Мовчан), Фінансово-економічному департаменту (Т. Бойко):

4.1. Здійснити заходи по започаткуванню нових бюджетних програм за рахунок загального фонду Держбюджету України: «Збереження екосистем, ведення державних кадастрів

Міністр охорони
навколишнього природного
середовища України

ДЖАРТИ ВАСИЛЬ ГЕОРГІЙОВИЧ

Народився 3 червня 1958 року у селі Роздоліне Старобешевського району Донецької області.

Сімейний стан

Одружений, має двох доньок.

Освіта

Горлівський філіал Донецького політехнічного інституту (1976–1981 рр.), спеціальність «Автомобілі і автомобільне господарство», кваліфікація інженер-механік.

Донецький державний технічний університет (1998–2001 рр.); магістр державного управління; аспірант Донецького державного університету економіки і торгівлі ім. Туган-Барановського.

Трудова діяльність

1975–1976 рр. – учень електрослюсаря шахти ім. Леніна, м. Макіївка.

1981 рік – механік автотранспортного відділення № 2, Макіївське автопідприємство.

1981–1983 рр. – служба у лавах Радянської армії, старший сержант.

1983–1988 рр. – приймач ремфонду, диспетчер виробництва, Макіївська станція технічного обслуговування автомобілів, м. Макіївка.

1988–1990 рр. – голова аграрно-виробничого кооперативу «Гірняк», м. Макіївка.

1990–1993 рр. – директор малого підприємства «Модуль – 5В», м. Макіївка.

1993–1995 рр. – директор приватного підприємства «Вікторія», м. Макіївка.

1995–1997 рр. – директор, начальник економічного відділу Товариства з обмеженою відповідальністю «Квазар», м. Макіївка.

1997–1998 рр. – генеральний директор Товариства з обмеженою відповідальністю «Трансфер», м. Макіївка.

1998 рік – експерт-консультант Представництва «Ф+Ф», м. Макіївка.

1998–2002 рр. – заступник голови Гірницької райради м. Макіївки, виконуючий обов'язки Макіївського міського голови, Макіївський міський голова.

327 листопада 2002–2005 рр. – перший заступник голови Донецької обласної державної адміністрації, м. Донецьк.

3 25 травня 2005 року – народний депутат України 5 скликання від Партії регіонів, на час виборів перший заступник голови Політвиконкому Партії регіонів.

3 18 липня 2006 року – перший заступник Голови Комітету Верховної Ради України з питань екологічної політики, природокористування та ліквідації наслідків Чорнобильської катастрофи.

4 серпня 2006 року призначений Верховною Радою України на посаду Міністра охорони навколишнього природного середовища України.

Державні нагороди

Орден Михайла Грушевського «За розбудову України» IV ст., Орден «За заслуги» III ст. (07.2002 р.), Почесна грамота КМ України (05.2003 р.), Почесна грамота ВР України (09.2003 р.), Почесна грамота Центральної виборчої комісії (2002 р.).

Громадська діяльність

3 березня 2003 року є депутатом Донецької обласної ради.

Політична діяльність

Член Партії регіонів (з 2001 р.).

Керівник виборчого штабу Партії регіонів (з 10.2005р.). Народний депутат України 5 скликання від Партії регіонів (з 05.2006 р.), на час виборів – перший заступник голови Політвиконкому Партії регіонів.

Заступник голови депутатської фракції (з 05.2006 р.).

Публікації

Співатор праці «Реформування системи органів місцевого самоврядування (на прикладі міста Макіївки)» (2003 р.).

• • •

Кабінет Міністрів України; Постанова від 14.08.2006 № 1214 «Про призначення Большакова П.Я. заступником Міністра охорони навколишнього природного середовища України».

Кабінет Міністрів України; Постанова від 10.08.2006 № 1180 «Про призначення Ворони Д.М. заступником Міністра охорони навколишнього природного середовища України».

Кабінет Міністрів України; Постанова від 10.08.2006 № 1149 «Про призначення Курулєнка С.С. першим заступником Міністра охорони навколишнього природного середовища України».

Кабінет Міністрів України; Постанова від 10.08.2006 № 1148 «Про призначення Лизуна С.О. заступником Міністра охорони навколишнього природного середовища України».

Фото В. Покинськереда

рослинного та тваринного світу, Червоної та Зеленої книг України», «Заходи щодо збереження та відтворення екосистем Чорного і Азовського морів».

Термін: 2006-2007 роки.

5. Державній службі запівідної справи (І. Іваненко) разом з Фінансово-економічним департаментом (Т. Бойко):

5.1. Здійснити заходи по започаткуванню нової бюджетної програми за рахунок Державного фонду охорони навколишнього природного середовища «Розвиток запівідної справи в Україні».

Термін: 2006-2007 роки.

Міністр

П. Ігнатенко

•••

Результати засідання Колегії Мініприроди з питання «Про проблемні питання охорони, використання та відтворення водних живих ресурсів в Україні»

18 липня 2006 р. відбулося засідання Колегії Мініприроди, на якій розглядалося питання «Про проблемні питання охорони, використання та відтворення водних живих ресурсів в Україні». У засіданні взяли участь представники Мініприроди, Державної служби запівідної справи, Державної екологічної інспекції, Південного науково-дослідного інституту морського рибного господарства та океанографії, Інституту рибного господарства Української Академії аграрних наук.

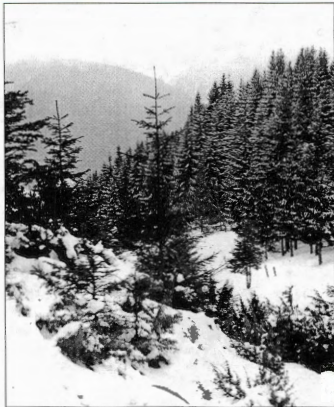
Директор Департаменту біотичних, водних, земельних ресурсів та екомережі Мініприроди (надалі – Департамент) Ярослав Мовчан доповів щодо реалізації державної політики у сфері охорони навколишнього природного середовища, невиснажливого використання, відтворення та регулювання водних живих ресурсів (надалі – ВЖР), затвердження лімітів використання ВЖР загальнодержавного значення тощо. Він зазначив, що Відділом тваринного світу Департаменту в межах повноважень організовувалась і здійснювалось виконання доручень та актів законодавства щодо вдосконалення діючої законодавчої бази у рибній галузі, вивчення сучасного стану ВЖР та розроблення заходів з оптимізації їх охорони, використання і відтворення у рибогосподарських водних об'єктах України.

•••

Щодо порядку видалення зелених насаджень у населених пунктах

Постановою Кабінету Міністрів України від 1 серпня 2006 р. № 1045 затверджено «Порядок видалення дерев, кущів, газонів і квітників у населених пунктах». Згідно цьому документу рішення про видалення зелених насаджень приймає виконавчий орган міської, селищної, сільської ради на підставі ордеру (крім випадків видалення аварійних, сухоствійних і фаутичних дерев на об'єкті благоустрою, при ліквідації наслідків стихійного лиха, аварійної та надзвичайної ситуації, а також у випадку, коли стан зелених насаджень загрожує життю, здоров'ю громадян чи майну громадян та ін.). Підставою для прийняття такого рішення є заява юридичної фізичної особи про видалення зелених насаджень.

Ордер на видалення зелених насаджень компетентний орган видає не пізніше наступного робочого дня після подання заявником документа про сплату відновної вартості зелених насаджень, що підлягають видаленню.

Методика визначення відновної вартості зелених насаджень і зразок ордеру затверджує Мінбуд.

«Порядок...» регулює інші, крім згаданих, відносини, які стосуються видалення дерев, кущів, газонів і квітників у населених пунктах.

•••

14 вересня 2006 р. відбулася Робоча нарада «Обговорення проекту методичних рекомендацій щодо Порядку включення територій та об'єктів до переліків територій та об'єктів екомережі». У нараді взяли участь представники Мініприроди України та Держуправління охорони навколишнього природного середовища України в Одеській області, Інституту ботаніки НАН України, експерти та зацікавлена громадськість.

На нараді відбулася презентація проекту «Порядку...» та обговорення його ключових питань. Також було представлено пілотний проект екомережі Південної Бессарабії (Одеська область, Україна) й подальші перспективи його впровадження. Зокрема, обговорювались проблемні питання озера Сасик та запівідного урочища «Дністровські плавні», які знаходяться в межах проектованої екомережі, та шляхи їх вивчення. Одним із головних пунктів порядку денного стало представлення проекту Тимчасової методики формування схем регіональної екомережі і аналіз пропозицій від Державних управлінь охорони навколишнього природного середовища України в областях.

Робоча нарада завершилася обговоренням результатів зустрічі та внесенням пропозицій щодо майбутнього проекту регіональної екомережі в Південній Бессарабії та внесенням змін до проекту «Тимчасової методики...». Директор Департаменту біотичних, водних, земельних ресурсів та екомережі Мініприроди України Ярослав Мовчан наголосив на потребі подальшого вдосконалення проекту «Тимчасової методики» і більш тісній співпраці з місцевими управліннями щодо практичного її застосування.

Міністр Василь ДЖАРТИ: «Закарпаття має стати екологічною візитівкою України»

22 вересня 2006 р. в Ужгороді відбулося спільне засідання Колегії Мінприроди України та Закарпатської обласної адміністрації «Екологічні проблеми Закарпаття та шляхи їх вирішення».

У засіданні взяли участь Міністр охорони навколишнього природного середовища України Василь Джарти, голова Закарпатської обласної адміністрації Олег Гаваші, заступник Генпрокурора України Тетяна Корнякова, народні депутати України, представники Секретаріату Кабінету Міністрів України, МНС, громадськість.

На колегії обговорювалися гострі екологічні проблеми Закарпаття: ситуація з відходами та розбудова природно-заповідних установ. Василь Джарти зазначив, що Закарпаття є регіоном з великим економічним та природно-кліматичним потенціалом, який необхідно реалізувати. «Наше завдання – зробити все можливе, аби запобігти погіршенню екологічної ситуації в регіоні та забезпечити виконання Україною міжнародних угод у сфері охорони навколишнього природного середовища. Закарпаття має стати екологічною візитівкою України, санаторно-курортною та туристичною зоною. Прикладом тут можуть слугувати наші європейські сусіди, де державний бюджет наповнюється не за рахунок експлуатації природних ресурсів країни, а шляхом розвитку туристичної інфраструктури та сфери лікувально-оздоровчих послуг».

Підбиваючи підсумки обговорення питання щодо поводження з відходами у Закарпатській області, Василь Джарти підкреслив, що ситуація вимагає здійснення негайних заходів щодо забезпечення контролю за відходами. Міністр окреслив першочергові завдання у цьому напрямку. Серед них – виявлення та облік безгосподарних відходів, знищення непридатних та заборонених до використання пестицидів, вжиття кардинальних заходів щодо екологічно безпечного зберігання суміші «Премікс», проведення необхідних підготовчих робіт для організації сміттєпереробного виробництва.

На колегії особливу увагу приділено також тій обставині, що природно-заповідні установи Закарпаття є перспективною складовою частини Всеєвропейської екологічної мережі. Для їх розбудови необхідно: розробити стратегію екологічного туризму та еколого-просвітницької діяльності; місцевим органам влади розпочати негайне виконання «Програми перспективного розвитку природно-заповідної справи і екологічної мережі в Закарпатській області на 2006–2020 роки»; профінансувати природоохоронні, відновлюючі й просвітницькі заходи в установах природно-заповідного фонду (Карпатському біосферному заповіднику, Ужаському національному природному парку, Національному природному парку «Синеvir»).

Насамкінець Василь Джарти зазначив: «Для втілення у життя прийнятих рішень необхідно, аби кожний усвідомлював ступінь власної відповідальності за виконання поставлених завдань, оскільки проблеми екобезпеки Закарпаття давно вже вийшли за межі своєї однієї області і набули загальнодержавного звучання».

ІНВЕНТАРИЗАЦІЯ ПРАЛІСІВ ЗАКАРПАТТЯ

Останніми роками в наукових колах та лісогосподарській практиці все більше уваги приділяється проблемам сталого лісокористування, особливо в гірських лісах. Тут чималу роль відіграє швейцарсько-український проект розвитку лісового господарства Закарпаття (FORZA) та досвід, набутий в ході співпраці Карпатського біосферного заповідника та інших наукових установ із Швейцарським федеральним інститутом лісових, снігових та ландшафтних досліджень (WSL), у рамках проектів швейцарської наукової фундації (SCOPES). Актуальність проблем сталого лісокористування в Карпатах зростає і в зв'язку з ратифікацією Рамкової конвенції про охорону та сталий розвиток Карпат та прийняттям нової редакції Лісового кодексу України.

Для збереження дикої природи велике значення має, зокрема, стаття 85 цього Закону, яка гарантує охорону пралісів. Це нове трактування питання в природоохоронній справі України, і тому дуже важливо мати об'єктивну картину про кількісний і якісний склад пралісових екосистем. Але таких відомостей до цього часу просто не було. Тому в названому контексті дуже важливе значення може мати українсько-голландський проект «Праліси Закарпаття (України) як ядрові зони пан'європейської екологічної мережі», реалізація якого розпочалася нещодавно у Рахівському районі Закарпатської області.

Зазначений проект підтримується урядом Голландії, здійснюється в Україні в рамках Міжнародної програми управління природою PIN-MATRA. Треба також зауважити, що в 2001–2005 роках за цією програмою румунський лісогосподарський інститут (ICAS) і лісогосподарський інститут Болгарської академії наук (FRI-BAS) завершили інвентаризацію та картування пралісів Румунії та Болгарії, а Словацький національний інститут лісовництва зараз здійснює аналіз стану природних лісів в Словаччині.

Підсумком цього широкомасштабного наукового проєкту має стати включення залишків європейських пралісів до пан'європейської екологічної мережі та до складу об'єктів охоронних територій Євросоюзу (Natura 2000). Крім того, з метою їх ефективного охорони, на основі географічних інформаційних технологій, створюється необхідна база даних та розробляється відповідний природоохоронний менеджмент-план.

Організатором усіх цих робіт виступає Королівське голландське товариство охорони природи, представники якого (Петер Фейн, Роб Нійланд, Йозеф Фанта, Жак де Шмідт та Берт Маес) нещодавно відвідали Карпатський біосферний заповідник. Координатор проєкту Петер Фейн разом зі своїми колегами детально ознайомились з пралісами та потенціалом наукового колективу Карпатського біосферного заповідника, надали практичну допомогу у розробці спеціального методичного посібника з картування та інвентаризації природних лісів, провели трьохденний семінар з науковим та науково-технічним персоналом, який залучений до інвентаризації пралісів Закарпаття.

Під керівництвом професора-лісознавця Йозефа Фанти та методиста Жака де Шмідта, за участю заступника начальника Закарпатського обласного управління лісового господарства Володимира Кичури та доцента Українського національного лісотехнічного університету Василя Лавного, безпосередньо у польових умовах детально опрацьовано критерії відбору та оцінки пралісів, питання характеристики їх вікової структури та біологічної різноманітності на рівні деревостанів й окремих видів тощо.

У ході семінару розгорнулася творча дискусія щодо визначення у природі типів лісу, адаптації принципів української лісової типології до підходів, що використовувались при інвентаризації пралісів в Румунії і Болгарії.

Розроблені методичні рекомендації та отримані знання на семінарі використовуються науковцями Карпатського біосферного заповідника в процесі інвентаризації пралісів, яка успішно проводиться зараз на територіях Раківського, Великочічківського і Ясінянського держлісгоспів.

Фелікс ГАМОП

ДЛЯ ВДОСКОНАЛЕННЯ МЕНЕДЖМЕНТУ СТАЛОГО ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ

Відповідно до Концепції біосферних резерватів та Севільської стратегії ЮНЕСКО біосферні заповідники в Україні розглядаються як інструмент міждержавної наукової програми ЮНЕСКО «Людина і біосфера». Одним із найважливіших тут завдань є досягнення рівноваги між часто конфліктуючими цілями збереження біорізноманіття та господарськими інтересами місцевого населення. При цьому людина розглядається як складова частина біосфери і тому оцінка її впливу на стан екосистем, забезпечення гармонії між людиною і природою є надзвичайно важливою проблемою.

Карпатський біосферний заповідник як один із важливих екологічних та науково-методичних осередків проводить цілеспрямовану роботу, добуваючись того, щоб термін «сталі розвиток» увійшов до лексики законодавців і урядовців, а проблеми розвитку гірських територій пропагувалися засобами масової інформації, їх вирішення реалізовувалися через нормативно-правові документи, програми навчальних закладів тощо.

Підтвердженням цьому стала міжнародна науково-практична конференція «Проблеми сталого природокористування в Карпатському регіоні (екологія, освіта, бізнес)» в Хусті, організована Відкритим міжнародним університетом розвитку людини «Україна», Карпатським інститутом підприємництва та Карпатським біосферним заповідником.

До оргкомітету конференції надійшло близько шість матеріалів з багатьох науково-дослідних установ та вищих навчальних закладів України та із-за кордону. Серед авторів В.І. Парпан з Українського НДІ гірського лісівництва, Ю.В. Зінько (Львівський національний університет ім. Франка), С.М. Зіман і І.О. Дудко (Інститут ботаніки НАН України), В.М. Логойда та А.Ф. Гамор (Ужгородський національний університет), Шандор Егрі (Тисо-Долинянський міжнародний форум розвитку, Угорщина), Петер Фейн (Королівське голландське товариство охорони природи, Нідерланди), Вільям Піклер (Зволеньський технічний університет, Словаччина), Урса-Беата Бренділ (Швейцарський федеральний інститут лісових, снігових та ландшафтних досліджень) та багато інших.

Конференцію вступним словом відкрив ректор Карпатського інституту підприємництва В.М. Козак, який особливу увагу присвятив проблемам підготовки кадрів підприємництва та їх ролі у розв'язанні проблем сталого природокористування, причому у цьому контексті підкреслено важливість нестандартного мислення у роботі фахівців та господарських керівників.

Діловий тон науковою зібранню задав директор Карпатського біосферного заповідника доктор біологічних наук, професор Ф.Д. Гамор, який виступив з доповіддю «Щодо вдосконалення менеджменту сталого природокористування в Карпатському регіоні». Доповідач наголосив, що запропонована на розгляд конференції тема аналізу проблем сталого природокористування крізь призму екології, освіти та бізнесу є надзвичайно актуальною не тільки для Карпат:

— Минуло майже 15 років з часу проведення Саміту глав держав та урядів світу в Ріо-де-Жанейро (1992 р.), — проголосив Ф. Гамор, — на якому схвалена Стратегія сталого розвитку на планеті Земля, та П'ятий уряд усіх країн світу на XXI ст. В історії залишилась також Йоханесбурзька (2002 р.) конференція ООН зі сталого розвитку та Київський форум міністрів охорони довкілля Європи (2003 р.), що прийняв Рамкову конвенцію про охорону та сталий розвиток Карпат. Але, на жаль, їх ідеї та рішення і надалі залишаються маловідомими навіть для наукової громадськості та науково-педагогічних кадрів, не кажучи вже про господарників та управлінців місцевого рівня. Надто повільно впроваджуються в життя і чималий ряд важливих рішень українських органів влади з цього питання. До прикладу, незважаючи на те, що ще в 2002 році Закарпатська обласна рада схвалила концепцію сталого розвитку краю, і сьогодні, в більшості випадків, ці положення не знаходять реального відображення в планах соціально-економічного розвитку територіальних громад та бізнес-планах господарюючих суб'єктів, особливо в галузі лісокористування. Тому нам здається, що найважливішим завданням для екологів, науковців та освітян має бути наполегливе роз'яснення цих ідей, активне запровадження їх в навчально-виховний процес. Необхідно також вносити певні корективи до програм та навчальних планів з підготовки майбутніх менеджерів народного господарства, в першу чергу для тих, що готуються у вищих навчальних закладах. У такому контексті Карпатський інститут підприємництва міг би виступити першопрохідцем. Цьому може посприяти і досвід Карпатського біосферного заповідника та слава міста Хуста як колишньої столиці Карпатської України...

Додатком таксаж був на тому, що обговорення різноманітних аспектів цієї проблеми на конференції може послужити певним стимулом до активізації відповідної діяльності не тільки в установах, що є учасниками зібрання, але й матиме позитивний резонанс далеко за їх межами.

— Ведучи нині мову про проблеми вдосконалення господарювання у Карпатському регіоні, — продовжив Ф. Гамор, — треба в першу чергу ініціювати зміну самої парадигми менеджменту природокористування. Необхідно переглянути концептуальні засади використання природних ресурсів. Політику в цій сфері доцільно формувати насамперед виходячи з екологічної унікальності краю, його геополітичного значення та водорегулюючого і кліматоутворюючого фактору для великої частини Європи. Треба також розуміти, що планування розвитку бізнесу, який базується на освоєнні місцевого природно-ресурсного потенціалу, не можна проводити без врахування етнокультурних та історичних особ-

ливостей господарювання. Легковажною є і постійна ігнорування проблем забезпечення місцевого населення необхідними для його виживання природними ресурсами, в першу чергу дровами та будівельними матеріалами.

В осяго цієї роботи має бути покладена стратегія українського уряду щодо виконання положень Рамкової конвенції про охорону та сталий розвиток Карпат, яка передбачає створення економічних, технічних, організаційних і правових передумов для екологічно збалансованого господарського розвитку та екологічно коректного туризму в Карпатах, збереження біологічного та ландшафтного різноманіття, культурної спадщини та місцевих звичаїв, вирішення питань місцевого розвитку і планування території, впровадження нових підходів щодо заповідної справи, лісового і сільського господарства, промисловості, транспортної інфраструктури тощо.

Дуже важливо, щоби до реалізації цих нових підходів залучались різноманітні фахівці, особливо науково-педагогічні кадри, невпинно вдосконалювались методи впровадження новітньої у життя.

Відтак було прочитано доповіді «Роль об'єктів неживої природи в туристичній діяльності Ужанського національного парку» (Д.А. Кричевська, Львівський національний університет ім. І.Франка), «Екологічні основи сталого лісокористування в Українських Карпатах» — Д.Д. Сухарюк (Карпатський біосферний заповідник), «Запровадження методів нестандартного мислення у систему підготовки кадрів для підприємництва» (В.М. Козак, Карпатський інститут підприємництва), «Щодо вдосконалення системи охорони рослинних угруповань в Долині наришів» (М.І. Волощук), «Карпатський біосферний заповідник як центр розвитку туризму і рекреації» (В.Ф. Покин'ячереда), «Екологічні аспекти охорони природних ландшафтів гірської Равнини» (П.С. Паларига), «Щодо розробки екологічних основ охорони земельних ресурсів Карпатського регіону» (Й.Й. Бундзяк) — представники Карпатського біосферного заповідника та ін.

Багато цінних думок висловлено на засіданнях секцій «Екологічні засади використання природно-ресурсного потенціалу Карпатського регіону», «Природо-заповідний фонд як компроміс у збереженні та використанні природних ресурсів», «Підготовка кадрів з нестандартним мисленням — шлях до впровадження менеджменту сталого природокористування» та «Уманітарні та педагогічні аспекти підготовки спеціалістів для народного господарства».

Іван ВОЛОЩУК,
член Національної спілки журналістів України
м. Хуст Закарпатської обл.

Джейн РОБЕРТСОН-БЕРНЕС,
керівник відділу екологічних наук
Секретаріату ЮНЕСКО
м. Париж

З ДОСВІДУ РОБОТИ БІОСФЕРНИХ РЕЗЕРВАТІВ ЮНЕСКО*

Дослідження в рамках програми МАБ («Людина і біосфера») ЮНЕСКО в основному концентруються на екологічних, соціальних та економічних аспектах зменшення біорізноманіття та шляхах його подолання, а також на реалізації заходів із забезпечення сталості довкілля. Робота МАБ з фахівцями включає підготовку кадрів вищої кваліфікації для здійснення інтегрованого менеджменту тропічних лісів в Африці, призначення нагород для молодих вчених, нагороди ім. Мішеля Батіса для біосферних резерватів (заснована у 2006 році) та проведення навчальних семінарів із запобігання та менеджменту конфліктів під час використання природних ресурсів у біосферних резерватах.

Біосферні резервати (БР) є одним з «винаходів» МАБ й мають на меті створення спеціальних об'єктів для роботи в його мережі. Термін «біосферний резерват» виник у той час, коли програма МАБ лише здобувала міжнародне визнання. Сам термін є не дуже коректним, тому що не передбачає обмежень у використанні чи вилученні територій з господарської діяльності людини. Проте в наш час МАБ дає визначення біосферним резерватам як «територіям наземних та узбережно-морських екосистем міжнародного значення для впровадження та демонстрації збалансованих відносин між людиною та природою». Біосферні резервати мають багатofункціональні системи зонування, адаптовані для різних екологічних та соціально-економічних умов. Як свідчить досвід, дана концепція справді добре адаптована до місцевих екологічних та адміністративних умов, тому що загальні функції та принципи зонування біосферних резерватів фіксовані. В державному управлінні резерватами застосовуються сучасні інноваційні заходи для координації співпраці із зацікавленими сторонами, що означає, що керівництво біосферних резерватів можна розглядати скоріше як координаторів, ніж менеджерів чи директорів.

Перші біосферні резервати були створені в рамках програми МАБ у 1976 році. У березні 1995 року Міжнародна конференція біосферних резерватів у Севільї (Іспанія) розробила так звану Севільську стратегію та Статут для їх Всесвітньої мережі. Обидва документи були затверджені на Генеральній конференції ЮНЕСКО в листопаді 1995 року.

Статут Всесвітньої мережі БР встановив правила її управління та функціонування, дав їй формальне визначення та окреслив функції її критерії. Крім того, Статут Всесвітньої мережі БР визначив роль Дорадчого комітету у процедурі встановлення біосферних резерватів та періодичність пере-

гляду стану БР через кожних 10 років з метою їх наближення до стандартів та критеріїв, які потрібно поновлювати. Цей Дорадчий комітет складається з 12 експертів, які призначаються генеральним директором ЮНЕСКО з метою надання біосферним резерватам технічної допомоги та наукових рекомендацій.

Севільська стратегія визначила мету та завдання біосферних резерватів на місцевому, регіональному, національному та міжнародному рівнях. Згідно з Севільською стратегією БР мають використовуватися як осередки для запровадження рішень Міжнародної конференції по середовищу й розвитку, проведеної у 1992 році, також Світового саміту з основних проблем й так званого Десятиріччя ООН по освітніх заходах для здійснення сталого розвитку БР (2005-2013 роки).

Згідно із запитом Міжнародної координуючої ради (МКР) МАБ Секретаріат ЮНЕСКО ініціював зусилля біосферних резерватів для того, щоб громадськість світу на всіх рівнях краще знала й розуміла діяльність БР. Так, у 2005 році англійською та французькою мовами випущено брошуру «Біосферні резервати: переваги та можливості», також заплановано опублікувати у 2006 році «Посібник для біосферних резерватів» з практичними рекомендаціями щодо реалізації основних положень Статуту в першій редакції. У 2006 році також планується до випуску «Карта Всесвітньої мережі біосферних резерватів», з використанням сучасних узгальнених карт ГІС.

Загалом, усі біосферні резервати утворюють мережу, головною метою якої полягає в обміні досвідом роботи, новими ідеями та кадрами. Станом на червень 2005 року Всесвітня мережа БР охоплювала 482 біосферні резервати у 102 країнах. З оперативної точки зору, Світова мережа БР функціонує у вигляді регіональних груп, таких, як Євро-МАБ, Афро-МАБ, східноазійська мережа БР, Іbero-МАБ та інші.

З них Євро-МАБ є найбільшою регіональною мережею біосферних резерватів, й до неї входять 243 БР з 32 країн, у тому числі п'ять транскордонних БР.

У 2004 році до мережі Євро-МАБ ввійшли нові резервати: «Прибузьке Полісся» (Білорусь), «Узбережжя затоки Св. Григорія» (Канада), «Шлезвіг Гольштейн» (Німеччина), «Сельва Пізана» (Італія), «Кенозерський і Валдайський резервати» (Росія), «Карст» (Словенія), «Гран Кантабрія» (Іспанія).

У 2005 році було створено біосферні резервати «Вінервальд» (Австрія), «Великий Вольтко-Камський БР» (Росія), «Великі Канари», «Сьєрра де Рінкон» (Об'єднання Гран Кантабрія, Іспанія), «Крістіанштадт Ваттенріке» (Швеція),

* Виступ на конференції керівників та координаторів біосферних резерватів ЮНЕСКО «Євро-МАБ – 2005», Відень, 2005 р.

«Камілі» (Туреччина) та розширено БР «Беловежа» у Польщі.

Перша зустріч керівників БР Євро-МАБ відбулася у 1986 році у Будейовіце (Чехословаччина). У 1994 році французький МАБ-комітет організував форум в БР «Севенз», на якому зібралися менеджери та координатори БР Євро-МАБ для обміну досвідом та інформацією. Завдяки успіху цього форуму було домовлено продовжувати такі зустрічі. Й у 1996 році наступна нарада біосферних резерватів проведена у БР «Татри» (Словаччина), а у 1998 році — у Фінському біосферному резерваті.

Наступні зустрічі Євро-МАБ у Кембриджі (Великобританія) у 2000 р. та у Римі (Італія) у 2002 році стали спробою об'єднати зусилля членів Національних комітетів МАБ та координаторів біосферних резерватів для налагодження їх співпраці. Однак мережа резерватів МАБ дуже велика і продовжує збільшуватися, тому потребує для поліпшення роботи більше зустрічей, на яких мають обговорюватися якомога предметніші потреби та інтереси керівників та координаторів біосферних резерватів.

Формат зустрічі Євро-МАБ у 2005 році, у тому числі її цілі та питання для обговорення, визначені на неофіційній зустрічі Міжнародної координаційної ради (МКР) МАБ у жовтні 2004 року. Австрія як новий член Бюро МКР МАБ

погодилася організувати зустріч Євро-МАБ 2005. Вибір місця проведення цієї зустрічі був доречним, тому що саме у липні 2005 року тут створено новий біосферний резерват «Вінервальд». Передбачалося, що в ньому збереться максимальна кількість керівників та координаторів біосферних резерватів, їм буде надана можливість зміцнити існуючі зв'язки та встановити нові контакти, а головне — обмінятися досвідом та ідеями по втіленню у життя Севільської стратегії та Статуту.

Завдяки цій зустрічі передбачено поліпшення функціонування мережі Євро-МАБ в цілому, кращу кооперацію зусиль керівників та координаторів шляхом створення тематичних груп, наприклад, по дослідженню високогір'я, організації транскордонних біосферних резерватів, південно-східноєвропейських та прибережно-морських резерватів тощо. Це означає, що вищезгадана кооперація БР має включати спільні, так звані «близькокові» проекти, які будуть базуватися на подільних зусиль досвідчених команд БР з командами нещодавно створених БР, обміну молодими науковцями тощо. Передбачається, що на майбутніх зустрічах керівників та координаторів БР у рамках МАБ вироблятимуться спільні ідеї та шляхи їх реалізації. Висновки зустрічі у Відні направлені до МКР МАБ, на її 19 сесію, та мають бути враховані при організації наступної зустрічі Євро-МАБ, яка запланована на 2007 рік у Туреччині.

НАЦІОНАЛЬНІ ПАРКИ УГОРЩИНИ

«ГОРТОБАГИ»

Перший угорський національний парк «Гортобаги» заснований 1 січня 1973 року з метою охорони території, яка славиться далеко за межами Угорщини, збереження гірської фауни та флори, а також археологічних та етнографічних цінностей.

Початкова територія національного парку складала 52 тис. га, сьогодні ж до неї додано 8 окремих заповідних територій, які історично пов'язані з місцевістю Гортобаги, таким чином додаючи до загальної площі ще 14 тис. га.

Найбільш цінні ділянки парку відносяться до суворого заповідного режиму. Ці зони — закриті для вільного відвідування, оскільки тут під охороною рідкісні європейські види тварин та рослин.

Території з менш суворим режимом («періодична охорона») можна відвідувати в певну пору року за умов дотримання відповідних правил, в той час, як у зони, вільні для відвідування, може завітати будь-хто і будь-коли, бо там реалізуються різні еколого-освітні програми, спрямовані на вивчення колоритної місцевості Гортобаги. Одна з найбільш цінностей національного парку — фауна птахів. Тут склалися сприятливі умови для «квартирування» виводків диких гусей, а також можна зустріти майже всіх європейських водних птахів під час весняних та осінніх перельотів.

Ландшафт місцевості вирізняється поверхневими соляними утвореннями та потічками. Через екстремальні умови тут зростають лише два види рослин.

Структура ведення тваринного господарства, яке колись процвітало на цій території, дорічно змінилася в наші дні. Традиційні для Угорщини види домашніх тварин, які переважали тут ще століття тому, зараз становлять генофонд. Таким чином вдалося зберегти місцевий вид свиней.

Завдяки особливим кліматичним умовам навесні та восени утворюються обширні заплави території і, трапляється, дана місцевість схожа на море. Влітку досить часто трава

на величезних пасовищах випалюється сонцем. В Гортобагах також є кілька озер та боліт. Їх пташиний світ надзвичайно багатий.

«КІСКУНСАГ»

Національний парк «Кіскунсаг» заснований у 1975 році на території площею 30 тис. га. Розташований між Дунаєм та Тисою. Територія його не є однорідною — він складається з шести кластерів. Державою було вирішено охороняти ділянки між Дунаєм та Тисою, багаті на природні ресурси. Це один з найбагатших регіонів Панонської біогеографічної провінції.

Масиви національного парку:

1. **Тьозердо (пенський ліс).** Пейзажу цієї місцевості притаманна особлива атмосфера, створена заплавою Тиси, болотами та колондою лісу. Крім характерних видів, біоценози багаті на види рідкісні. Пенським лісом можна пройтися, користуючись помаркованим маршрутом.

2. **Кіскунсаг (на солоному ґрунті, або так звана «пуста»).** Найбільша в Угорщині територія з кальцево-содовими солоними ґрунтами, «пуста», охороняється тут в майже недоторканому стані. Однією з найбільших природних цінностей цієї місцевості, яка дуже цікава з наукової точки зору, є велика птаха — дрофа. Популяція з близько 150 птахів знаходиться тут під суворого охороною. Інтенсивне тваринництво, яке велося в цій місцевості упродовж кількох сотень років, зіграло свою роль. Умови тут придатні переважно для розведення овець та коней. Національним парком підтримується відновлення традиційного скотарства.

3. **Озера «Кіскунсаг».** Названа ділянка національного парку розташована поблизу сіл Фюльопсалаш та Сободсалаш і схожа на місцевість, що описана вище. Роль цього кластеру для збереження різноманіття є надзвичайно важливою, бо тут розташовані п'ять озер природного походження. Вони не мають витоків і кожне з них являє унікальну наукову цінність. Тут поширені птахи, що гніздяться на відкритій місцевості з бідною рослинністю, тобто на березі озер з ви-

НІМЕЦЬКІ ЕКОЛОГИ ПІДТРИМУЮТЬ УКРАЇНСЬКО-СЛОВАЦЬКУ НОМІНАЦІЮ

Гість КБЗ – професор
Марбурзького університету
Гарольд Плахтер

33 по 6 серпня 2006 року у Карпатському біосферному заповіднику гостювала група спеціалістів – членів німецької урядової комісії з підготовки матеріалів для подання природних об'єктів Німеччини до Переліку всесвітнього природного спадку ЮНЕСКО – на чолі з професорами Петером Шмідтом (Дрезденський університет) та Гарольдом Плахтером (Марбурзький університет). Метою цього візиту стало вивчення досвіду роботи з підготовки українсько-словацької номінації «Букові праліси Карпат» та з'ясування можливостей приєднання німецьких природних букових пралісів до цієї номінації.

Петер Шмідт та Гарольд Плахтер мають безпосередній досвід роботи у комісії Міжнародного союзу охорони природи з питань номінування природних об'єктів до Всесвітнього природного спадку і під час зустрічі (була зроблена спеціальна презентація німецьких проєктів щодо номінації) висловили ряд важливих порад.

По-перше, німецька сторона хотіла би приєднатися до українсько-словацької номінації «Букові праліси Карпат» у випадку включення її до Переліку об'єктів Всесвітнього природного спадку. По-друге, якщо названа номінація буде відхилена, то Німеччина може зініціювати нову номінацію «Центральноевропейські букові праліси» з участю України і Словаччини. І по-третє, пропонується, не залежно від того, чи будуть занесені букові праліси до Переліку об'єктів Всесвітнього природного спадку, чи ні, організувати співпрацю між природоохоронними територіями Європи, в межах яких охороняються букові праліси.

Німецькі колеги пропонують активізувати дипломатичні зусилля України у питаннях включення українсько-словацької номінації до Переліку об'єктів Всесвітнього природного спадку. На рівні наукових експертів гості обіцяли підтримку з боку Німеччини.

Фейр ГАМОР

сокою концентрацією солі, що досить унікально для Центральної Європи. На берегах озер відкладають яйця такі птахи, як шилокловка, ходульчик та деякі інші.

4. **Піщані дюни Фольофазо.** За формою рельєфу місцевість можна поділити на дві великі частини. На заході розташований регіон з піщаними дюнами. Це скраєвий приклад активної участі вітру у формуванні рельєфу. На сході – озера, утворені вітровою депресією. Вони відіграють важливу роль у міграції птахів. Цей кластер можна відвідувати, користуючись помаркованим екологічним маршрутом.

5. **Озеро «Ісаю».** Озеро, яке колись мало значно більшу площу, утворилося на рівнині між Дунаєм та Тисою. Місцевість навколо озера – болотиста, з трясинами та заростями очерету і кущів верби. Довкола – заплавні ліси, поля з багатим видовим різноманіттям, болотисті луки та піщані дюни. Місцевість слугує домівкою для кількох видів хребетних, які знаходяться під суворою охороною. Цей кластер можна відвідувати, отримавши спеціальний дозвіл або з супроводом.

6. **Піщані дюни, піщана «пуста» та Бугач.** Ця місцевість визначається найбільшим різноманіттям в Національному парку. Серед заплавлених лук, ветленді, гресленді, соляних ґрунтів «пуста» та прилеглих лісів особлива увага приділяється природному осередку зростання ялівцю. Природні зарості ялівцю звичайного та тополі білої слугують домівкою для рідкісних видів рослин і тварин. Цей кластер відкритий для вільного відвідування, за винятком природних заростей ялівцю.

«БЮКК»

Третій угорський національний парк був заснований у 1976 році на території площею 39 тис. га з метою охорони природних та культурних цінностей гір Бюкк.

Гори Бюкк переважно утворені осадовими породами: вапняком та глинаним сланцем. Ці поклади відносяться до

палеозойської та мезозойської ери (приблизно 300–200 млн. років тому).

Поширені у південній частині виходи вулканічних порід та реоліти були утворені протягом мезозою. Найбільш вражаюче утворення – Велике Плато, площею 40 км. кв., оточене стрімкими скелями, середня висота яких складає 800 м, а по краях – вапнякові брили та скелі висотою 900 м. Карстові утворення роблять цю місцевість дуже мальовничою. Постійних потічків серед вапнякових скель немає. Опали та тала вода з'являються на поверхні у вигляді тимчасових карстових струмків.

95 відсотків території НП «Бюкк» заліснено. Найбільш обширні масиви належать буковому лісу на висоті 650 м.н.р.м., нижче – дуброви з домашнім грабом. Зеліснені території на плато – луки, створені людиною, – відзначаються надзвичайно багатим видовим різноманіттям і є дуже цінними.

Типовою лучною рослиною тут є *Carlina acaulis*. *Iris grinula* розквітає ранньою весною на скелях, а справжньою прирасою дубрів є *Syrpipedium calceolus*.

Різноманіття поживних рослин складає пристойну харчову базу для багатой фауни безхребетних. Біля букових дерев зустрічається найкрасивіший з жуків-рогачів – *Rosalia alpina*.

Майже кожен з видів хребетних перебуває під охороною. Чисті води струмків багаті на земноводних. Серед них – саламандра пльмиста.

Одне з найважливіших завдань, що вирішує НП «Бюкк», – забезпечити сприятливі умови для гніздування та харчування цінних та рідкісних видів хижих птахів, таких, як сокіл, корольовий орел та ін.

У Бюкках були знайдені зняряддя праці та кістки, які свідчать про проживання тут первісної людини.

Також запам'ятовані залишки системи будівель, які відносяться до періоду перед захопленням цієї території уграми, – так звані «кельтські укріплення». До цінних пам'яток доби християнства належать руїни замків, монастирів та церков.

В. ГЕТЬМАН,

Державна служба заповідної справи
м. Київ

ПЕЙЗАЖНЕ РІЗНОМАНІТТЯ ЗАПОВІДНИХ ЛАНДШАФТІВ: ТЕОРЕТИЧНІ ПОЛОЖЕННЯ ТА КРИТЕРІЇ ОЦІНКИ

Законом України «Про охорону навколишнього природного середовища» для організації масового відпочинку населення і туризму визначаються рекреаційні зони, які разом з територіями та об'єктами природно-заповідного фонду, курортними і лікувально-оздоровчими зонами утворюють єдину територіальну систему і підлягають особливій охороні (статті 60-63). Земельним кодексом України за основним цільовим призначенням на рівні з іншими категоріями виділяються землі природно-заповідного та іншого природоохоронного, оздоровчого, рекреаційного та історико-культурного призначення (стаття 19).

Відповідно до статті 9 Закону України «Про природно-заповідний фонд України» одним з видів використання території та об'єктів природно-заповідного фонду України, за умови дотримання природоохоронного режиму, є використання їх в оздоровчих та інших рекреаційних цілях. До установ природно-заповідного фонду України, які організовують і здійснюють рекреаційну діяльність, відносяться національні природні парки (НПП), біосферні заповідники, регіональні ландшафтні парки (РЛП), парки-пам'ятки садово-паркового мистецтва, ботанічні сади, зоопарки, дендропарки.

Незважаючи на нинішні негаразди з матеріальним достатком, природний запит населення щодо відпочинку, оздоровлення, туризму тощо викликає необхідність вирішення широкого кола питань, пов'язаних з визначенням характеристик природного потенціалу та регламентованого рекреаційного землекористування і, відповідно, оптимального задоволення зазначеного попиту людей. Перевищені, необгрунтовано високі рекреаційні навантаження негативно позначаються на ландшафтних комплексах (ЛК), що недопустимо в межах природно-заповідних територій – найбільш цінного первинного краю національного надбання.

Утім, естетична *категорія краси* є суттєвою компонентою природної (і культурної) спадщини та водночас загальним еквівалентом будь-якого народу [2]. Та спершу, щоб вести розмову про красу загалом, красу заповідних ландшафтів зокрема, домовимося дотримуватися положення критичної філософії Іммануїла Канта про те, що естетичне відчуття прекрасного можливе лише від об'єктів, які не мають для людини практичного, утилітарного значення. Іншими словами – за Едмундом Берком – те, чим ми володіємо, не може бути величним.

Унікальність, неповторність, оригінальність, індивідуальність, атрактивність, дефіцитність,... – цілу низку захоплених епітетів можна навести, розповідаючи про природні перлини нашого українського обшару – заповідні ділянки це відносно збереженої, «вищої» природи. Кожний природний чи історичний ландшафт земного материка, як і всяка людина, що живе в ньому, має свої відмінні риси. Але як і серед людей є розумніші, добріші, багатші, так і кожна природно-історична область, природне урочище чи ландшафтна місцевість по-своєму індивідуальні, якісно визначені та генетично єдині.

З історії відомо, що ще у 1902 р. у Великому Герцогстві Гессенському був прийнятий закон «Про захист красивих видів у природі». Законодавчий оформлення потребує питання збереження природної, заповідної краси у сьогоднішній Україні.

Та спершу – що ж таке краса? В естетиці (вчення про красу, «філософія мистецтва», «філософія відчуттів») краса – інтегральне поняття, що розкривається через конкретніші категорії: мальовничість, гармонійність, довершеність, досконалість, величність, елегантність, природність та ін. (3).

Однією з найбільш виразних естетичних категорій є *гармонійність (гармонія)*, що трактується естетикою як найбільш високий рівень впорядкованого різноманіття, хаосу. До слова, хаос в античних греків був ідеалом краси (та про це нижче).

Окремо гармонія, як явище, як динамічний стан суспільних і природних процесів, передбачає порядок (впорядкованість, благоустрій), відхилення від якого викликає дисонанс (порушення гармонії).

Найбільш «ландшафтною» категорією естетики вважається *величність*. Чому? – Величний, грандіозний своєю природною красою ландшафт викликає високі, піднесені, емоційні почуття. Саме визнання величності природи як її естетичного виразу привело європейців у XIX ст. до звеличення, захоплення гірськими ландшафтами.

У долині село лежить...

Загалом, усіма етносами вироблявся свій, властивий кожному «часовому зрізу», *ідеал краси*, що мінявся за історичними періодами. Тобто це поняття просторово-часове, національне, індивідуальне.

Відомий німецький вчений А. Геттнер у своїй праці «Географія, її історія, сутність і методи» пише: «Ідеалом краси ландшафту були в минулі часи затішні місця, як, наприклад, у Франції, ще в часи Людовика XIV – ландшафт на Л'юрі, який зараз здається нам нудним. Альпи були протягом століть предметом жаху і тільки в кінці XVIII століття стали предметом захоплення. Ще пізніше було завойовано визнання краси степу і моря; загалом можна сказати, що з підвищенням культури, особливо миської, краса культурного ландшафту ціниться менше, а краса дикої природи, що раніш не визнавалася, все більше і більше завойовує наші симпатії» (1937, с.192).

В. П. Семенов-Тянь-Шанський пішов далі А. Геттнера і навіть описав естетичну цінність пейзажів різних регіонів північної частини материка Євразія.

Ідеал краси природи конкретизується та оформляється у понятті ідеального ландшафту як абсолютно естетичної цінності довкілля (як еталону ландшафту), виступаючи мірою відповідності реальних пейзажних ознак суб'єктивним уявленням спостерігача, сформованим певним суспільством.

Відомий британський географ ХХ ст. Воган Корніш у своїх унікальних працях «Пейзаж і зорові відчуття» (1936), «Краса пейзажу: географічні дослідження» (1943), вивчаючи естетичні якості ландшафтів Великої Британії та свої переживання від перебування у них, наскрізно проводить питання: чому одні місця красивіші за інші?

Професор Джей Елплтон з північної Англії у книзі «Переживання ландшафту» (1975) доводить, що природний ландшафт потрібно не лише споглядати, а відчувати кожним своїм нервом. Втім, так само справа стоїть з історією. За твердженням Арнольда Д. Тойнбі (1995), історію треба не просто читати, розуміти (цього замало!), а пережити психологічно...

Серед палких поціновувачів краси природи всесвітньо відомі імена: Девід Леонталь, Х'ю Принс, Родерік Неш, а також Д. Лінтон, О. Леопольд, Г. Торі, Р. Емерсон, Д. Мюір, Р. і С. Каплани та ін.

Окремого розгляду заслуговує книга Р. Неша «Дика природа та американський розум» (1967). Зазначимо лише, що для американців суворя, дика природа, й незаймана краса, величність є предметом національної гордості. Завдяки величності символами краси американського ландшафту стали такі «екстремі» світової природи, як Ніагара, Великий каньйон Колорадо (Гранд-Каньйон, найглибший у світі – більше 1500 м), Йосемітська долина (Незрівнянна долина) у Каліфорнії. Чого тільки вартує «Країна чудес», або Йеллоустон у самому серці Скелястих гір (біля витоків Міссурі)! Корінні індіанці іменували тутешні місця «Крайною криги, вогню, води і диму, що обертається». Вони відмовляли мандрівникам бути провідниками, розповідаючи, ніби у Скелястих горах є скам'янілий ліс і там живуть злі духи...

Можна твердити, що пейзажні властивості ландшафтів відображаються при їх спогляданні в зорових образах людини, в яких акумулюється не тільки інформація, що допомагає їй орієнтуватися в довкіллі, але й важливі для неї цінності, формуючи відповідне світосприйняття.

Таким чином, красивий пейзаж містить у собі високий виховний потенціал (актуал). Його естетика виховує, вражає. Людина, вбираючи в себе враження від споглядання прекрасного, збагачується духовно. У такому «діалозі» здійснюється, відповідно, інформаційний контакт людини з природою.

Краса дикої природи, що зберігається на заповідних територіях, у сучасному, антропогенно перевантаженому світі все більше стає безцінним еталоном, мірою та критерієм прекрасного. Вона впливає і буде впливати в подальшому на релігію, філософію, мистецтво, науку і, можливо, визначатиме матеріальний і духовний розвиток людства, що стане ще одним підтвердженням всім відомого, вже аксіоматичного, афоризму Ф. Д. Достоевського про те, що краса врятує світ. Загалом краса, мистецтво є фактором формування культурного ландшафту, наукове трактування якого ще в 1920 році запропонував О. Шлютер. Активне конструктивне формування культурних ландшафтів вимагає комплексного географічного аналізу території, оцінки природних ресурсів, зокрема рекреаційних в межах природно-заповідного фонду (ПЗФ). Великий і різноплановий науково-прикладний інтерес архітекторів, проєктантів, економістів, ландшафтознавців,

Класифікація зовнішніх пейзажів за характером видимості горизонту

Таблиця 1

№	Тип геопростору	Вид геопростору	Ландшафтні особливості пейзажу
I	Закритий, обзір малий	1	Деревостани горизонтальної зімкнутості, чисті і змішані за складом всіх типів лісу. Одноярусні, з рівномірним розміщенням дерев по площі. Чагарники вище 1,5 м. Зімкнутість полого – 0,6-1,0
		2	Деревостани вертикальної зімкнутості, двоярусні і багаторусні, за складом переважно змішані або чисті із тіневитривалих порід, з груповим розміщенням дерев, просвіти між якими не з'єднуються. Зімкнутість полого – 0,6-1,0
II	Напіввідкритий, обзір середній	1	Зрілісні деревостани з рівномірним розміщенням дерев, чисті або змішані по складу. Зімкнутість полого – 0,3-0,5
		2	Зрілісні деревостани з нерівномірним груповим розміщенням дерев, чисті або змішані по складу. Контури груп дерев різні за формою і площею. Зімкнутість полого – 0,3-0,5. Периферійні дерева з розкидистими кронами, під якими розміщені галечини з добре розвинутим трав'яним покривом і чагарниками
III	Відкритий, обзір великий	1	Зрілісні деревостани з рівномірним розміщенням дерев. Зімкнутість полого – 0,1-0,2. Ділянки з одиничними деревами або з окремими дрібними групами чагарників висотою до 1,5 м. Деревно-чагарникова рослинність займає менше 10 % ландшафтних виділів (вирубок, лусків тощо)
		3	Степові плакюри, ділянки без дерев і кущів (луки, болота, пустелі, воляні плеса, поляни тощо)

істориків та інших фахівців до рекреаційних природно-заповідних ландшафтів поставив на порядок дня всебічну оцінку їх ресурсів.

За ступенем використання ландшафтно-рекреаційних ресурсів виділяються три основні групи природно-заповідних ландшафтів:

- з високою інтенсивністю рекреації, де інші землекористувачі відсутні або мають другорядне значення (зони стаціонарної рекреації НПП і РЛП, лісо-, луго-, гідропарки);
- із середньою інтенсивністю рекреації, при якій рекреаційні ландшафти виконують одночасно деякі екологічні та виробничі функції (зони регульованої рекреації НПП і РЛП, буферна зона біосферних заповідників);
- з незначною питомою вагою рекреації (зона регульованого заповідного режиму біосферних заповідників, охоронна зона природних заповідників).

Найбільшу складність становить визначення та обґрунтування системи критеріїв оцінки ландшафтно-рекреаційних ресурсів природно-заповідного фонду. Такі критерії, на нашу думку, можна групувати відповідно до двох ступенів ландшафтної організації природи – геокомпонентного та геокомплексного.

Геокомпонентні критерії: генезис (походження) ландшафтів; характер корінних порід і поверхневих відкладів; морфоструктура та морфоскульптура рельєфу; геокліматичний – фактори кліматотворення (формування погодних умов і типів погоди); радіаційний (зональний) – кількість сонячного сяяння, температурний режим; циркуляційний (азональний) – режим атмосферних опадів; гідрогенний (водний режим); педогенний (трофічність ґрунту – багатство поживними речовинами); біоценотичний (часові аспекти біоценозу).

Геосистемні критерії: об'єктивність; комплексність; природна однорідність (гомогенність); територіальна цілісність (тетерогенність).

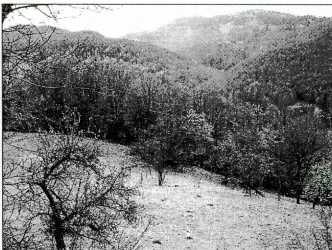
Придатність ландшафтів для рекреації визначається в основному за такими аспектами оцінки:

- функціональний (комплексний) – фізична придатність природних умов (орографічних, кліматичних, гідрографічних) для відпочинку;
- екологічний (гігієнічний) – якісні параметри аквального комплексів, атмосферного повітря, заболоченість, режим тиші;
- естетичний – природна краса та гармонія ландшафту, що включає наявність атрактивних елементів, їх багатство, гармонію форм, можливість панорамного огляду, палітру кольорів, ступінь екзотичності тощо.

Одним з різновидів природних рекреаційних ресурсів є **пейзажі** (фізіономічні) аспекти ландшафтів, які забезпечують комфортність відпочинку як дуже цінну якість середовища. Візуально вони сприймаються в образі **пейзажного різноманіття** і можуть ранжуватися ще як **ландшафтно-естетичні ресурси**.

Пейзажно-естетична оцінка має на меті визначити естетичну цінність природних ландшафтів, їх різноманіття і здійснюється на основі системи критеріїв. Її об'єктивність залежить від поєднання відносно суб'єктивного зорового враження та об'єктивних ландшафтно-таксаційних показників. Пейзажно-естетична оцінка не тотожна оцінці пейзажного різноманіття.

Що ж таке пейзаж і пейзажне різноманіття загалом? – **Пейзаж** можна трактувати як зоровий естетичний образ ландшафту, що відкривається перед спостерігачем з панорамних місць (арен), або видових (оглядових) точок. При цьому

Під горою Михалковою

вважається, що образ ландшафту існує в уяві спостерігача і властивостях самого ландшафту, які викликають у людини певні асоціації (3).

Можна вважати, що сам образ є властивістю пейзажу як фізіономічного (зовнішнього) відображення ландшафту. Так, український краєвид та польський krajobraz – відповідники німецькому die Landschaft. А сам ландшафт у науковій інтерпретації та художній сфері останнім часом часто-густо являє собою не простір як такий, а той образ, в якому він постає.

Пейзажу властива найбільш універсальна цінність – візуальна. До речі, візуальна цінність ландшафту (пейзажу) ще в 1964 р. офіційно визнана Законом про природно-заповідні території у США.

Пейзажу відповіли відкриті та напіввідкриті просторові форми ландшафту у полі його сенсорного сприйняття (органи чуття людини). Залежно від кута огляду можна виділити широкоряний пейзаж (понад 240°), панорамний (120°-240°) тощо.

Преперенція (перевага) у сприйнятті віддається пейзажам напівзакритого типу, із звистимими і розмитими межами, таким, що мають викривлені перспективи. Така перевага пояснюється, крім усього, еволюційним чинником, бо напівзакриті ландшафти (пейзажі), зокрема лісостеп, савана, були місцем проживання (виживання) людини протягом більшої частини її філогенезу чи біологічної історії (до 3 млн. років).

Пейзажне різноманіття, як властивість природних ландшафтів, складається з об'єктивно можливих вражень відпочиваючих від внутрішньої (морфологічної) структури ландшафтних комплексів та їх зовнішніх зв'язків з іншими ЛК. Тобто пейзажне різноманіття інтегрується з внутрішнього та зовнішнього [1].

Внутрішнє пейзажне різноманіття природних ландшафтів нами трактується перш за все як морфологічна структура ЛК: поєднання дрібніших ландшафтних комплексів та елементів, що закономірно повторюються на генетично визначеній території.

Критерії характеристики внутрішнього пейзажного різноманіття: горизонтальне дроблення (пересіченість) рельєфу; вертикальне дроблення (пересіченість) рельєфу; переважачі похилі місцевості (кути нахилу); співвідношення рельєфу (геоморфологічного профілю) з рослинним покривом (ситуетом деревостану); лісистість території; повнота

деревостану; ярусність деревостану; густина підросту і піллісу.

Горизонтальне дроблення (пересіченість) рельєфу – число перегинів рельєфу на 1 км профілю, що визначає частоту зміни пейзажів на всій площі ЛК. Високе пейзажне різноманіття матимуть ЛК з найбільшим числом перегинів, низьке – найменшим.

Вертикальне дроблення (пересіченість) рельєфу – амплітуда відносних висот рельєфу (перевищення видових точок над навколишньою місцевістю), що забезпечує огляд ландшафту, наявність чи відсутність пейзажних панорам, далеких перспектив, тобто є одним з основних чинників пейзажного різноманіття. Максимальна оцінка пересіченості рельєфу відповідатиме найбільшій амплітуді відносних висот, мінімальна – абсолютно рівній місцевості.

Переважаючі похили місцевості (кути нахилу) – визначає контрастність ландшафту. При зростанні кутів нахилу збільшується позитивна оцінка пейзажного різноманіття території.

Зовнішнє пейзажне різноманіття природних ландшафтів визначається різноманіттям пейзажів, які відкриваються спогляданням навколишніх краєвидів.

Критерії характеристики зовнішнього пейзажного різноманіття: кількість одночасно видимих ландшафтних комплексів; кількість місць, звідки відкриваються зовнішні пейзажі (кількість місць із зовнішніми пейзажами); горизонтальний кут сприйняття зовнішніх пейзажів; вертикальний кут сприйняття зовнішніх пейзажів; глибина перспективи зовнішнього пейзажу; силует (пересіченість) лінії горизонту.

Кількість одночасно видимих ландшафтних комплексів – основний показник зовнішнього пейзажного різноманіття. За цим показником найвищий бал отримують гірські вершини, з яких відкривається найбільша кількість ЛК. Нульовий бал мають, наприклад, рівнинні лісові ЛК, в яких взагалі не відкриваються зовнішні пейзажі.

Кількість місць, звідки відкриваються зовнішні пейзажі – співвідношення між ділянками, що закриті та відкриті для сприйняття зовнішніх пейзажів.

Горизонтальний кут сприйняття зовнішніх пейзажів – сектор видимого горизонту, що залежить від листистості і пересіченості ЛК, а також відносної висоти і характеру похилу сусідніх ЛК. Найбільшій (360°) він буде для піків гірських вершин чи плоско-рівнинних степів, а найменшим (0°) – для заліснених місцевостей, гірських ущелин чи тисин тощо.

За величиною сектора видимого горизонту зовнішні пейзажі характеризуються як відкриті, напіввідкриті і закриті типи геопостору, що поділяються на 2-3 різновиди (табл. 1)

Вертикальний кут сприйняття зовнішніх пейзажів – сектор сприйняття сусідніх ЛК у вертикальній площині, сторони якого утворюють лінії від спостерігача до найвищої і найнижчої оглядових точок (об'єктів).

Глибина перспективи зовнішнього пейзажу – віддаленість від точки спостереження до лінії горизонту, де предмети видніються нечітко і зливаються в одне (ми не можемо бачити об'єкт, розташований від нас далі, ніж на відстані, яка в 3,5 тис. разів перевищує його розміри).

Найбільшою вона буде для найбільш припіднятих місць спостережень (відкриті панорами декількох гірських хребтів або долин). Найменшою – для найбільш відносно опущених (майже закритий вид з чіткими і розташованими в кількох метрах предметами). Середня перспектива – не більше 1,0 – 1,5 км (відкриті для огляду прилежні схили річкових долин).

З глибиною перспективи пов'язане поняття видимості горизонту, що визначається відстанню, при якій можна виз-

начити по стовбуру породу дерева та інші елементи ландшафту. У зв'язку з цим виділяють видимість: добру (40 м і більше), середню (20-40 м) та погану (менше 20 м).

Силует (пересіченість) ліній горизонту – число перегинів ліній горизонту на одиницю горизонтального кута сприйняття зовнішніх пейзажів.

Цікавим і доволі дискусійним в ландшафтознавстві залишається питання просторових меж ландшафтів. Та як би там не було, саме на межі ландшафтних комплексів виникає перехідна смуга, так званий *екотон*, де проявляється явище крайового ефекту (зміни середовища). В цій смузі спостерігається природний екстремум – максимум різноманіття: біотичного (видового), ландшафтного, а також пейзажного. Тобто пейзажне різноманіття зростає в напрямку до краю (межі) ландшафтного комплексу.

Пейзажне різноманіття (внутрішнє і зовнішнє) розглядається відповідно до двох вимірів простору – у горизонтальній та вертикальній площинах.

Горизонтальне пейзажне різноманіття визначається частотою зміни, чи кількістю пейзажів, що сприймаються рекреантом під час проходження ним маршруту по території відвідуваних ландшафтних комплексів.

Вертикальне пейзажне різноманіття визначається низькою критерієм, зокрема: різницею висотних (гіпсометричних) відміток рельєфу, крутизоною схилів, ярусністю *фітотраму* (рослинного покриву). Тобто воно зростає при ускладненні ландшафтно-ї структури і, відповідно, при багатоплановості самих пейзажів.

При оцінці пейзажного різноманіття слід враховувати і *часовий вимір*, тобто виходити із здатності людини сприймати за певний період часу певну кількість зорових вражень. Тому естетична цінність однієї і тієї ж території з позицій пішохода, велосипедиста чи автомобіліста буде абсолютно різною. При нормальному зоровому сприйнятті ландшафтного аспекту території пішоходом чи велосипедистом для автомобіліста (залежно від швидкості пересування) може виникнути зорове інформаційне перенасичення.

Р.С. Краса дикої, незайманій природи, що зберігається на заповідних територіях, в сучасному, антропогенно перетвореному світі все більше стає безцінним еталоном, мірою та критерієм прекрасного. Естетика, красивий пейзаж виховують людину, яка збагачується духовно, вибираючи в себе враження його зовнішнього споглядання. Унікальні пейзажі повинні, до речі, охоронятися і зберігатися як пам'ятки національної гордості і становити найцінніші перлини природно-культурної спадщини кожного етносу.

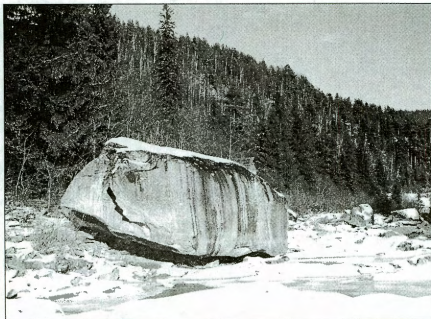
Можна стверджувати, що заповідна краса земної природи впливає і буде впливати в подальшому на релігію, філософію, мистецтво, науку і, можливо, визначатиме матеріальний і духовний розвиток людства.

ЛІТЕРАТУРА

1. Веденін Ю.А., Філіппович Л.С. Опыт вывешения и картирования пейзажного разнообразия природных комплексов. - В кн.: Географические проблемы организации туризма и отдыха. Выпуск 2. - М.: 1975. - С. 39-48.
2. Гетьман В.І. Гуманістична цінність заповідних ландшафтів національної та регіональних екомереж України // Екологічний вісник, січень-лютий 2003, № 1-2. - С. 5-7.
3. Гродзиський М.Д., Савицька О.В. Естетика ландшафту: Навчальний посібник. - К.: Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2005. - 183 с.
4. Заловіана справа в Україні: Навчальний посібник / За загальною редакцією М.Д. Гродзиського, М.П. Стеценка. - К.: 2003. - 306 с.
5. Тутковська П.А. Красина України: Науково-популярний парс. - Харків: ДВУ. 1929. - 48 с.

ПЕРЛИНА ДОВБУШЕВОВОГО КРАЮ

**КАРПАТСЬКИЙ НПП:
РЕАЛІ
І ПЕРСПЕКТИВИ**

Природа завжди чарувала і чарує людину. Мальовничі верхи, вкриті густими лісами, швидкоплинні ріки і чудові полонини здавна оспівані народом. Своєрідність краю, краса його природних ландшафтів, багатий рослинний і тваринний світ спонукали широку громадськість не раз висловлювати думку про необхідність збереження цього багатства природи.

Згідно Постанови Ради Міністрів України від 3 червня 1980 року з метою збереження типових для Чорногори і Горган природних комплексів, які мають екологічну, історичну і естетичну цінність, для проведення наукових досліджень в галузі охорони природного середовища, створення умов для відпочинку і оздоровлення, а також для пропаганди природоохоронних знань і екологічного виховання і був створений Карпатський національний природний парк. Як природоохоронна, наукова і рекреаційна установа він відповідає міжнародним критеріям, які прийняті МСОП у 1969 році.

Парк охоплює надзвичайно цінні з ландшафтно-екологічної, ботаніко-

зоогеографічної та природоохоронної точок зору гірські екосистеми у найвищому східному секторі Українських Карпат. Гірська система Карпат розташована у сприятливих кліматичних умовах, завдяки чому відзначається багатством і видовою різноманітністю рослинного світу. Площа парку складає 50 495 га. Охоплює територію в межах абсолютних висот 500-2061 м північніше Чорногірського хребта до м. Яремча, вздовж ріки Прут і західних приток Чорного Черемоша. Протяжність парку з північного заходу на південний схід складає 55 км, а з південного заходу на північний схід – 20 км.

Карпатський НПП має наступне функціональне зонування:

- заповідна зона (11401,4 га), призначена для охорони та відновлення найбільш цінних природних комплексів, режим якої визначається відповідно до вимог; встановлених для природних заповідників;

- зона регульованої рекреації (25964,2 га), в межах якої проводиться короткостроковий відпочинок та оздоровлення населення, огляд особливо

мальовничих і пам'ятних місць; у цій зоні дозволяється влаштування та відповідне обладнання туристичних маршрутів і екологічних стежок; забороняються рубки лісу головного користування, промислове рибальство й мисливство, інша діяльність, яка може негативно вплинути на стан природних комплексів та об'єктів заповідної зони;

- зона стаціонарної рекреації (96,2 га), призначена для розміщення готелів, мотелів, кемпінгів, інших об'єктів обслуговування відвідувачів парку;

- господарська зона (13033,2 га). В її межах проводиться господарська діяльність, спрямована на виконання покладених на парк завдань, знаходяться населені пункти, об'єкти комунального призначення парку, а також землі інших землевласників та землекористувачів, включені до складу парку, на яких господарська діяльність здійснюється з додержанням загальних вимог щодо охорони навколишнього природного середовища. На цих землях дозволяється будівництво житлових, культурно-побутових, виробничих, адміністративних, рекреаційних та інших об'єктів у

відповідності з генеральними планами населених пунктів і проєктів районного планування.

Рельєф території формувався протягом тривалого геологічного часу. Близько 35 мільйонів років тому на дні морського басейну – океану Тетис відшлякли нашарування піску, глини, вапняку, які в подальшому цементувалися, утворюючи фліш. В результаті гороутворення і відступу моря товщі флішу були підняті на поверхню і під дією екзогенних факторів набули сучасного вигляду гір з м'якими обрисами рельєфу.

Територія КНПП ділиться на три геоморфологічні райони: район хребта Чорногора, одного з гірських масивів середньовисотних гір полонинської тектонічної зони Карпат; район Ворохтянського низькогір'я – частини давньої Ясиня-Черемоської поздовжньої долини, район середньовисотних Горган – частини Скибової тектонічної зони.

Рельєф району Ворохтянського низькогір'я має всі ознаки давньої річкової долини, що остаточно змодельовано наступною денудацією. З десятка вершин, які височать над долиною Пруту, найвища – Хом'як (1545 м).

Найвищим хребтом Українських Карпат та, звичайно, і КНПП є Чорногора, середня висота якої 1850 м, а довжина хребта складає близько 30 км. Шість вершин Чорногори перевищують 2000 м і найвища серед них – Говерла (2061 м), яку недаремно називають «українською Меккою»; Гутин-Томнатик (2051 м), Бребенескул (2036 м), Ребра (2001 м), Піп-Іван (2028 м) та Петрос (2020 м).

Гумідний і евгумідний клімат у Чорногірському і Горганському масивах зумовлює формування густої мережі гірських рік, які, як важливі елементи ландшафту, мають істотне рекреаційне значення. Головними водними артеріями парку є ріки Прут і Чорний Черемош. Прут формується з кількох приток, що витікають між горами Говерлою і Гомулом, тече по території парку в північно-східному, а потім – в північному напрямках понад 50 км. Завдяки мальовничості ущелин, через які протікає ця гірська річка, вона є своєрідним «гідрологічним феноменом» парку. Головні притоки Пруту – Орендарчик, Піги, Прутець Яблунецький, Прутець Чемицький, Женець, Жонка, Кам'янка тощо. Ліва притока Пруту, що бере початок на схилах Говерли,

утворює мальовничий і найбільший в Українських Карпатах каскад водоспадів – Гук, заввишки близько 84 м. Перелінаючи породи твердих ямнянських пісковиків, Прут у середній течії теж утворює кілька оригінальних водоспадів, серед яких найпопулярнішими є Гук (р. Женець), Дівочі слози (р. Жонка) та Пробій (р. Гук).

Друга за значимістю ріка парку – Чорний Черемош – починається у Чивчицьких горах за межами національного парку. Його основні притоки – Дземброня, Бистрець, Ганджина.

Четвертинне зледеніння, яке мало місце і на території парку, та морозне витравлення гірських порід залишили свій слід і створили численні кари (нішоподібні заглиблення у верхів'ях схилів), а верхів'я долин набули вигляду трюгів (корит). Саме ці форми рельєфу стали основою для утворення високогірних озер, яких на території парку є два – Несамовите (1750 м н.р.м.) та Марічейка (1510 м н.р.м.). Вони дуже живописні і в народі їх називають «морським оком».

У районі розміщення парку ґрунтоутворюючий процес проходить по буроземному і підзолоному типу. Під буковими і хвойними лісами переважають світло-бурі ґрунти. Для реліктових сосняків і березняків характерні кам'янисті торфяні ґрунти.

Карпати завжди вирізнялися флористичним багатством. Так, на території Карпатського НПП зростає 1105 видів вищих судинних рослин, що становить 54,9 % усієї флори Українських Карпат. До складу парку входять висотні пояси буково-ялицевих лісів, смерекових лісів, субальпійський та альпійський.

Сумісне існування і взаємодія представників різних флор зумовили формування різних типів рослинності. Домінуючим типом є лісовий. Дуже поширені також луки. Менше розвинені чагарникові та болотні угруповання.

Хоч район, в якому створений парк, давно освоєний людиною, тут збереглося чимало корінних лісів з багатьма видами рослин і тварин.

Серед лісорослинних угруповань Карпатського НПП переважають хвойні ліси. Основну площу займають угруповання з домінуванням смереки карпатської, дещо меншу з домінуванням ялиці білої, сосни лісової.

Формация букових лісів зосереджена в умовах помірно-то помірно-хо-

лодної кліматичної зони переважно в басейні ріки Прут і займає площу 3365 га.

Незначне поширення мають ліси з домінуванням берези бородавчастої, вільхи сірої та клейкої.

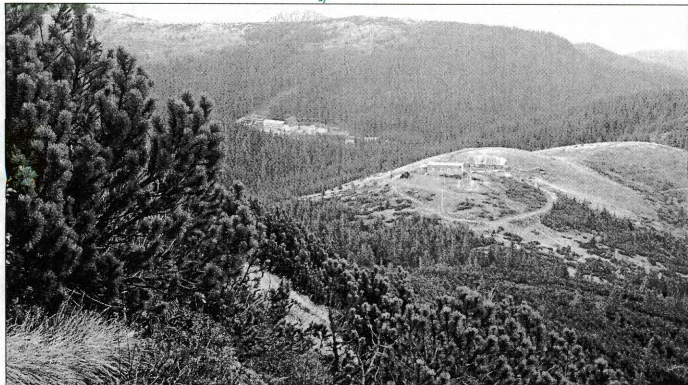
Загалом деревостани парку характеризуються високою біологічною стійкістю, однак екологічно необґрунтовані методи ведення у минулому лісового господарства (створення культур смереки за межами природного поширення, заміна листяних і мішаних деревостанів монокультурами смереки, використання насіння для лісовідновлення без врахування еколого-географічного розміщення материнських насаджень і т.п.) негативно вплинули на стійкість карпатських лісів до несприятливих абіотичних і біотичних факторів, зокрема до вітровалів, поширення кородів, збудиків кореневої гнилі.

Ліси національного парку є його найбільшою цінністю і принадою. Однак особливу цінність серед деревостанів мають праліси парку. Це ліси, що збереглися не лише в Карпатах, але і в Європі на дуже обмежених площах. За даними професора В.І. Парпана, тільки в Словенії ще є подібні деревостани на площі 800 га. Вік пралісів парку – від 170 до 220 років, загальна їхня площа близько 1,3 тис. га, запас деревостанів коливається від 400 – 700 м³/га. Реліктові насадження сосни та кедра взагалі є унікальними природними об'єктами, що збереглися з попередніх епох, з часів, коли такі фітоценози тут процвітали.

Створення та формування високопродуктивних і біологічно стійких лісових насаджень відповідно до конкретних типів лісорослинних умов і типів лісу – ось головна ціль лісовідновлення. Забезпечення виконання цих завдань невід'ємно пов'язано з лісооснащенням та селекційною роботою, що проводиться в національному парку на базі селекційного пункту «Підліснів». В селекційному пункті вирощується також посадковий матеріал для створення лісових культур і декоративно-чагарникових та плодкових порід для озеленення.

Вирішальними тут є наступні цілі: створення умов проростання насіння в стиглих насадженнях, збереження самосію і підросту та догляд за підростом.

Використання природних ресурсів парку здійснюється на основі науково

обґрунтованих лімітів (норм), які враховують соціальні і природничотехнічні проблеми, масштаби і інтенсивність господарського освоєння природних ресурсів, взаємовідносини людини з природою, розміщення населених пунктів.

Гребені карпатських масивів, підняті вище 1600 м, характеризуються холодним, надмірно вологим кліматом. Деревній рослинності не вистачає тут тепла. Вона заміняється менш вибагливими формаціями високогірних чагарників, луків, мохів і лишайників.

Субальпійська рослинність займає більшу, основну частину карпатського високогір'я, схили і вершини до висоти 1800-2000 м. Переважають тут густі чагарникові зарості. В субальпійському поясі смугу криволісся формують угруповання сосни гірської. На рухомих, більш холодних і вологих, ґрунтах розвивається зеленувільхова асоціація. Вище по схилах піднімаються пухнаті зарості ялівцю сибірського і карликові форми верб.

Яскравими мазками в буруваторумі виділяються вічнозелені куші релікта третинного періоду – рододендрона карпатського.

Багаті у флористичному відношенні субальпійські та альпійські луки. Вони поширені над верхньою межею смерекових лісів, серед криволісся, вздовж гірських потоків, по полонинах.

Особливо цікава рослинність височин і улоговинних боліт Чорногірського масиву парку. Одне з таких боліт розташоване на землях Ворохтянського лісництва – на терасі ріки Прут. Це одне з найцікавіших і найцінніших у науковому плані боліт парку. Болото Рудяк має рідкісний для України високий ступінь розвитку, в мохових покриві переважає сфагнум, який утворює горби, що зливаються. Розріджений ліс утворюють смереки заввишки від одного до чотирьох метрів. У рослинному покриві болота переважають ценози асоціації смереково-пухляково-сфагнові. Ці угруповання занесено до Зеленої книги України. На болоті помічені рідкісні для лісового поясу рослини – водянка чорна, журавлина болотна та дрібноплідна, зустрічаються куртини паличкоторічника Фукса, який цвіте і плодоносить, а також дуже рідкісна орхідея – коральковець тричінадрізаний.

Карпатський національний природний парк є осередком зростання значної частини раритетного фітогенотипу України. Із 132 видів вищих судинних рослин Карпат, які занесені до II видання Червоної книги України, 80 – виявлені на території Карпатського національного природного парку. Більшість з них зосереджено в субальпійському та альпійському поясах, найчастіше зустрічаються карпатські ендеміки та аркто-альпійські релікти.

У фітосозологічному аспекті на особливу увагу заслуговують ендемічні, реліктові та інші раритетні види.

До загальнокарпатських ендемів належить 12 таксонів – молочай карпатський, борідник Прейса, верба туполиста, вечірниця біла, тоція карпатська, трищитинник віячастий, королиха круглолиста, живокіт сердцелистий та інші. Особливої уваги потребують і східно-карпатські ендеми (10 видів) – аконіт волотистий, смілка сумнівна, тирлич роздільний, дзвоник головакчасті, волошка мармароська.

До раритетних таксонів належить також і ряд реліктів – лінея північна, скополія карніолійська, сосна кедрова європейська; аркто-альпійські види зустрічаються у лісовому поясі на виступах скель, вершинах, болотах – дріада восьмипелюстова, насельниця лежача, айстра альпійська, ситник трилусковий. Третинними реліктами є такі види широколистяних лісів, як беладиона звичайна та інші. Особливу групу рідкісних рослин складають релікти геотермного періоду. Це переважають ефемероїди, ранньоквітучі декоративні види, яким заважають найбільшої шкоди, збираючи їх для весняних букетів.

На території Карпатського НПЗ збереження оселилих видів, що занесені до Червоної книги України, відбувається за допомогою повної охорони

рідкісних об'єктів, регульованого режиму охорони та режиму біологічного нагляду.

Багатий та розмаїтий тваринний світ парку відрізняється від прилеглих територій видовим складом.

Тварини, як один із компонентів будь-якого біогеоценозу, також приурочені до природних комплексів і живуть лише в умовах, у яких можливе виживання, існування і продовження роду. Так, наприклад, у субальпійському поясі, мешкають снігова норичка та тинівка альпійська, які в інших кліматичних поясах не зустрічаються. В передгірних районах живе велика кількість парвукоподібних, комах, молосків та інших безхребетних, риб та наземних хребетних. Безхребетні та хребетні мають вплив на формування ґрунтів і рослинного покриву.

Частина хребетних тварин є ендеміками: тритон карпатський, глухар карпатський, сова довгохвоста карпатська, дятел білоспинний карпатський, норичка снігова і деякі інші гірські форми.

Зоогеографічною специфікою Карпат є те, що в гірську систему не проникають ряд рівнинних видів. В цілому фауна Карпат носить характер («острівної») гірської тайги, яка чітко виділена на території парку. Тут зареєстровано близько двохсот видів хребетних.

У гірських річках можна також зустріти форель струмкову, малих рибок, таких, як голянь, голец, бабеш-головач. В нижній течії зустрічається більше видів риб: підуст, головень, шипівка гірська, вусач звичайний і балканський та деякі інші.

Фауна земноводних досить різноманітна. Нараховує вона десять видів і поширена земноводні у всіх рослинних поясах. Серед них звичайний, гребіччаний, карпатський і альпійський тритони та плямиста саламандра. Ряд безхвостих на території парку нараховує п'ять видів: жовточерева кумка, сіра ротуха, звичайна квакша, гостроморда та трав'яна жаба.

На території парку зустрічається шість видів плазунів. Родина веретільникових представлена одним видом – веретільнищою ламкою. Родина ящіркових репрезентована двома видами: прудкою та живородячою ящірками. Типовою на території парку є живородяча, яка зустрічається на відкритих ділянках. Прудка ящірка зустрічається рідше і лише до висоти 1200 метрів над рівнем моря. Родина вужевих на території парку нараховує два види: звичайний вуж та мідянка. Мідянку часто приймають за гадюку через зовнішню схожість, люди ставляться до неї вороже і знищують, і тому вона є рідкісною для регіону. З родини гадюкових, від передгір'я до найвищих вершин, поширений лише один вид – гадюка звичайна, в якій відмічено три варіації забарвлення: найбільш поширена сіра з чорною ромбічним малюнком на спині вздовж хребта, досить часто трапляються повністю чорні, рідко – мідно-коричневі особини.

На території НПП досить різноманітна фауна птахів, яка нараховує понад сто десять видів. Птахи представлені переважно групами і видами, пов'язаними з лісовими ландшафтами, у меншій мірі – з ландшафтами відкритих місць. Зустрічається група гірсько-альпійських видів.

Найбільш чисельний рід горобиних: вивільга, зяблик, сільська і міська ластівки, гірська і біла пліски, оляпка, яка тримається біля гірських рік; волове око, тинівка альпійська, дрізд гірський; горихвістка звичайна і горихвістка чорна, корольки – одні з найменших жителів лісу; характерні також тайгові види – сингур, шишар, горихвітка та інші.

Рід дятлоподібних представлений дятлом чорним, сизим, трьохпалим, великим строкатим. Рідше зустрічається білоспинний, малий строкатий і круглоголова.

З родини куриних зустрічаються глухар, тетерук, рябчик та куріпка, а з родини соколиних – боривітер звичайний; багаточисельна популяція хижаків – яструба великого. Зафіксовано за-

льоти беркута у високогір'я Чорногора.

З роду лекоподібних зустрічаються два види – лелека білий та чорний, хоча чисельність їх низька.

Рід голубиних представлений чотирма видами, а совині – сімома.

Клас ссавців на території парку нараховує понад 50 видів... Особливістю Карпатського НПП є те, що більше тридцяти п'яти відсотків видового складу становлять комахоїдні і рукокрилі.

Рід комахоїдних представляють вісім видів: кріт, їжак, звичайна, мала та альпійська бурозубка, білозубка білочерева, звичайна і мала кутори.

Рукокрилі на території парку представлені десятьма видами, в основному дендрофілами.

Рід гризунів нараховує порівняно багато видів – 18. Білка карпатська з характерним чорним забарвленням поширена по всій території парку. Для неї характерні сезонні вертикальні міграції. У широколистяних лісах живуть горішникові і лісова соні. Для хвойних лісів характерна лісова соня. В період активності вони ведуть сутінковий та нічний спосіб життя, а на зиму впадають у сплячку. З родини тушканчикових зустрічається лісова мишівка, яка веде прихований нічний спосіб життя і зустрічається на високогірних луках. До мишиних належать шість видів: лісова, жовтогорла, польова, маленька і хатня миші та сірий шур. З родини норичевих тут живуть: лісова, мала воляна, підземна, темна і снігова норичі.

Є на території парку і хижаків – вовки, лисиці та ведмеді.

Родина кунювих нараховує сім видів. Найкрупнішим представником є видра, яка живе на берегах гірських потоків, багатих рибою. Зустрічаються лісова і кам'яна кунія, які населяють гірсько-тайгові ліси. З дрібних кунювих – ласка, горностай та тхір лісовий. До котичих відносяться рись та європейський лісовий кіт, які мешкають у глухих місцях парку.

Є тут і парнокопитні – дика свиня, благородний олень і європейська козуля. Дика свиня заселяє всі гірсько-лісові угіддя. Для неї характерні вертикальні міграції. Взимку свині спускаються в низини, а навесні мігрують навіть у субальпійську зону. Тримаються вони групами і стадами. З парнокопитних найбільш чисельна козуля європейська. В кінці вересня - на початку жовтня, коли в горах стоїть холодна, ясна та безвітряна погода, у оленів проходить гін. Далеко чути пристрасний рев биків над осіннім лісом.

Частина представників тваринного світу є рідкісними і ендемічною, тому ці тварини занесені до «Червоної книги України» (1994).

З метою збереження карпатської фауни, створення сприятливих умов для її розмноження на території парку щорічно встановлюються періоди тиші: весняний – з 1 травня по 1 липня, осінній – з 1 вересня по 15 жовтня. В цей час відвідування лісових масивів парку забороняється.

Чим же багата земля Гуцульщина? Тут і археологічні пам'ятки; пам'ятки дерев'яного народного промислу, етнографічні, географічні і ботанічні об'єкти. Вимоги гармонії з довкіллям, врахування регіональних особливостей дотримані і в зведенні споруд, які також стали шедеврами гуцульської архітектури, дали поштовх до розвитку самотурбуної забудови Прикарпаття. Серед них ресторан «Водоспад», корпус лікувально-оздоровчого комплексу «Гуцульщина», комплексу готелю-ресторану «Беркут». Сучасні рекреаційно-оздоровчі заклади (санаторій-профілакторій «Яремче», будинок відпочинку «Карпати») підтримують традиції регіональної архітектури Гуцульщини і доповнюють її новими деталями, збагачують рівнем благоустрою, вишуканістю та обслуговуванням. Їхні оригінальні об'ємно-просторові рішення – гостроверкі черепичні дахи, стіни з каменю і дерева – перекликаються з величністю вічнозелених Карпат.

Карпатський НПП – своєрідний природно-рекреаційний комплекс. Розвиток рекреаційної діяльності Карпатського НПП інтегрує цілі охорони природи в політику, що проводиться в галузі туризму та організації дозвілля, стимулюючи екологічну стабільність цього виду господарської діяльності, а також запобігаючи нанесенню втрат біологічному та ландшафтному різноманіттю.

Провідне місце на території парку займає спортивно-оздоровча рекреація. До послуг спортсменів бази «Авангард», «Україна», «Заросляк».

Поширена на території НПП й пізнавальна рекреація, метою якої є духовний розвиток людини, найкращою формою – розширення мережі пізнавальних стежок. Нині мережа нараховує 40 пішохідних (еколого- і науково-пізнавальних), 3 лижні, 3 водні маршрути загальною протяжністю 400 км. Особливо популярністю серед відвідувачів користуються маршрути: «На

г. Говерлу», «Стежка Довбуша», «На г. Хом'як», «На г. Піп-Іван». З метою створення привабливого іміджу стежок, забезпечення комфортності при проходженні ними встановлюються малі архітектурні форми, інформаційні стени, здійснюється маркування.

Для послуг автотуристів, самодіяльних туристів пропонуються зони (13) та місця відпочинку (10) з відповідним благоустроєм поблизу основних транспортних шляхів. Вони призначені для короткотермінового відпочинку, пікніків. Цікавими в цьому плані є зони відпочинку «Говерла», «Жонка», «Воротище», «Трамплін» та інші.

Зняття стресової напруги позитивно примічається при утилітарній рекреації: збір грибів, ягід виконує тут і соціально-економічну функцію.

Найбільша кількість теплих, помірно-зволожених, переважно без опадів днів спостерігається в літньо-осінній період. Тому цей час характеризується найбільшим рекреаційним навантаженням.

Крім стаціонарних форм відпочинку, існують автомобільний, пішохідний, водний, лижний туризм.

Рекреаційне використання території парку, особливо природно-заповідних територій, має свої позитивні й негативні сторони. З одного боку, рекреація, виконуючи свої основні функції (медико-біологічну, соціально-екологічну, культурну), сприяє підтриманню та зміцненню здоров'я, викликає позитивні емоції людини на лоні природи. З іншого боку, при рекреаційному використанні природного середовища мо-

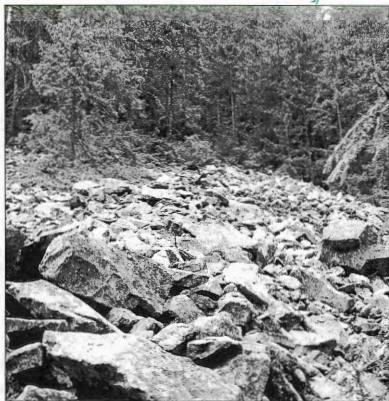
жуть виникнути несприятливі зміни, які при великій кількості рекреантів на певній території можуть бути небезпечними. Тому для відвідувачів території парку розроблені «Правила внутрішнього розпорядку Карпатського НПП».

Зусіма рекреаційними закладами, які знаходяться на території парку, укладаються угоди про рекреаційну діяльність, – згідно них відвідування еколого- та науково-пізнавальних маршрутів здійснюється за пропусковою системою.

З відвідувачами та місцевим населенням проводиться роз'яснювальна робота по дотриманню природоохоронного законодавства, вручаються інформаційні матеріали (листявки, буклети, пам'ятки) для ширшого ознайомлення з діяльністю національного парку та його привабливими місцями. Важливе місце при цьому відіграють засоби масової інформації. Тісно налагоджені контакти з журналістами-фахівцями телестудій та періодичної преси призвели до створення професійних відеосюжетів та фільмів, різноманітних публікацій. А випуск власної газети «Карпатський національний» популяризував КНПП не тільки на території регіону, а й в межах України...

Уляна АБРАМ'ЮК,
провідний інженер відділу еколого-освітньої роботи;
Лілія ГОЦУЛ,
начальник відділу рекреації
Карпатського національного природного парку
смт. Яремче Івано-Франківської обл.

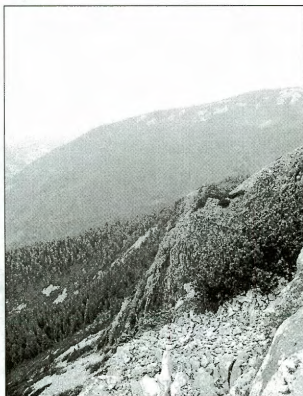

ТАЄМНИЧІ ГОРГАНИ

Природний заповідник
«Горгані»
(Івано-Франківська обл.)

Фото А. КИСЕЛЮКА, Я. ТИМЧУКА

«ДОЛИНА НАРЦИСІВ»

В АСПЕКТІ СУЧАСНИХ ФІТОЦЕНОТИЧНИХ ДОСЛІДЖЕНЬ

Серед сукупності регіонів України Закарпаття виділяється низкою особливостей. Воно є унікальним за природними (а також культурними та етнічними) показниками, центром біорізноманіття, головним водозбором річок. Близько чотирьох п'ятих території займають гори та передгір'я, вкриті хвойними, листяними та змішаними лісами, післяясовими, субальпійськими та альпійськими луками, висячими болотами. Тут зосереджено близько 50% видового багатства рослин країни, 77% ссавців, 80% орнітофауни, найбільш розвинута в країні мережа природно-заповідних територій. Далеко за межами Закарпаття відома «Долина нарцисів», унікальний і надзвичайно цінний у флористичному і ценотичному плані заповідний об'єкт. Це єдиний в Європі масив, розташований на висоті 180-200 м н. р. м., де масово зростає нарцис вузьколистий, який на третині площі домінує у травостой, й нерідко є співдомінантом.

Сьогодні, крім території України, природні угруповання нарциса вузьколистого залишилися в небагатьох місцях. Район природного поширення виду охоплює Альпи, Французьку Юру, Істрію, Тироль, Банат, Карпати, гори північної та західної частини Балканського півострова, Південну Грецію. В Українських Карпатах проходить північна межа ареалу нарциса вузьколистого. В Україні він трапляється лише на території Закарпаття – в декількох місцезнаходженнях на хребтах Свидовець, Мармароські Альпи, а також в передгірській і низинній частині області. Утворює високогірну і рівнинну популяції. Ще півстоліття тому угруповання нарцису вузьколистого зростали в урочищі Діброва на околиці селища Буштино й займали досить великі площі в Мукачівському районі. У зв'язку з освоєнням земель угруповання нарциса вузьколистого в цих місцях майже повністю зникли і нині збереглися лише в «Долині нарцисів» в околицях міста Хуста, поблизу с. Кіреші, а саме в Хустській улоговині, яка, поступово розширюючись, простягається з північного заходу на південний схід на 50 км. Південна її частина доходить до берегів річки Тиси, північно-східна має горбкуватий рельєф і височіє над Тисою на 100-150 м. В геологічному минулому улоговина являла собою велике озеро з кількома островами. Клімат Хустської улоговини порівняно з передгір'ям характеризується більшою континентальністю. Опадів випадає близько 900 мм на рік.

Дмитро ДУБИНА,
провідний науковий співробітник відділу
геоботаніки Інституту ботаніки
НАН України, доктор біологічних наук,
професор;
Павло УСТИМЕНКО,
провідний науковий співробітник відділу
геоботаніки Інституту ботаніки
НАН України, доктор біологічних наук;
Федір ГАМОР,
директор Карпатського біосферного
заповідника, доктор біологічних наук, професор

Площа заповідного масиву становить 256,2 га. Рельєф нерівний: піднесення чергуються з впадинами, які навесні заливуються водою. Рельєф лівобережної частини території переважно рівнинний, з окремими грядово-горбистими підвищеннями та зниженнями; правобережної частини – грядово-горбистий з рівнинними ділянками у прирусловій частині. Зі східного боку «Долина нарцисів» оточена невеликим підвищенням, на схилах якого розташовані сади. Зростання популяцій на даній території вважаються найнижчими відносно рівня моря у межах всього ареалу виду. У третинному періоді нарцис зростає лише у високогір'ї, а в незвичні для нього умови передгір'я і низовини потрапив під час льодовикового періоду. Таким чином тут поширилася ціла низка інших високогірних видів.

Враховуючи наукову та природоохоронну цінність даного природного об'єкту, тут в 1975 році на площі 86 га був створений ботанічний заказник, який з 1979 року входить до складу Карпатського біосферного заповідника. З цього часу природоохоронний об'єкт став полігоном наукових досліджень, зокрема комплексного вивчення екосистем з метою стабілізації та консервації раритетного цено- і генофонду, й перш за все популяцій нарциса вузьколистого у зв'язку з дигресивними суцесійними змінами рослинного покриву, які відбулися під впливом антропогенної діяльності, – насамперед меліоративних робіт. На першому етапі досліджень вивчався стан рослинного покриву і розроблялися заходи щодо режиму регулювання екосистемами (Стойко, Тасенкевич, 1982; Крічфалушій, Гендей, 1987; Гамор, 1993; Комендар, Крічфалушій, 1993). Пізніше було здійснено інвентаризацію флори, вивчено особливості мезоклімату та гідрології (Комендар, 1983; Крічфалушій, Гендей, 1987; Крічфалушій, Мигаль, 1993).

Здійснено комплексні дослідження основного об'єкта охорони – нарциса вузьколистого, виявлено оптимальні умови його існування і опрацьовано наукові основи збирання та відновлення, розроблено прогноз щодо збільшення чисельності популяцій за умови проведення відповідних біотехнічних заходів (Крічфалушій, 1987; Крічфалушій, Гендей, 1987; Крічфалушій, Комендар, 1990).

Фітоценотичні дослідження рослинності заповідного масиву останнього часу були неповними. Більш детально рослинність охарактеризована у 80-х роках минулого сто-

річчя (Стойко, Тасенкевич, 1982). Авторами виділено і детально охарактеризовано 5 раритетних асоціацій з домінуванням нарциса вузьколистого. Менше уваги приділено характеристичній типових асоціацій, які є переважачими за площею – червонокострицевих, білоусових, осокових, ситникових лук. В.В. Кричалушієм та О.І Гендесем (1987) було подано характеристику трьох асоціацій (зокрема, однієї нової для науки), виділені на засадах флористичної класифікації. У пізніших роботах наводяться лише загальні відомості про рослинний покрив заповідного масиву.

Отже, з часу досліджень (1981-1986 рр.) рослинного покриву заповідного масиву пройшло достатньо часу у режими різновекторного впливу антропогенних та природних факторів. Відомості про сучасний стан таких динамічних екосистем відсутні. Протягом 2005-2006 років авторами цієї публікації проведено фітоценологічне вивчення сучасного стану рослинності «Долини нарцисів».

Під час останнього таксаційного впорядкування території заповідного масиву було виділено два квартали, зафіксовано 164 га справжніх луків, 54 га болотистих луків, 32 га боліт. (Решту площі складають адміністративні будівлі, русло річки Хустець, канави, дороги тощо)

Рослинність заповідного масиву характеризується фітоценологічним багатством та різноманітністю і представлена чагарниковими, лучними, болотними та водними фітоценозами. Лучний тип рослинності є переважачим за площею серед інших типів рослинності, фітоценози якого відносяться до трьох класів формацій – справжніх, болотистих та торф'янистих луків. Лучні ділянки, різні за величиною і конфігурацією, облямовують зарості чагарників та дерев, а невеликі зниження у рельєфі (колишні старіші, канави, протоки) заросли високим болотним різотрав'ям.

Безперечно, найціннішими, найцікавішими та найпривабливішими як для науковців, так і для туристів, є весняні угруповання лучної рослинності, утворені нарцисом вузьколистим. У другій половині травня відбувається його масове цвітіння. Рослини при цьому створюють сніжно-білий аспект весняних луків, наповнюючи присмним ароматом повітря в радіусі кількох кілометрів. Саме це і приваблює тисячі відвідувачів «Долини нарцисів». У цей час нарцис вузьколистий нерідко є співдомінантом, а на третині лучних площ (близько 87 га) домінує у травостві. Угруповання цього виду та з його участю мають вигляд куртин різної величини та конфігурації. Вони формуються на слабкокислих ґрунтах в найбільш зволжених місцях. Ними описані такі угрупован-

ня з домінуванням нарциса вузьколистого: нарцисово-молінієві, нарцисово-тонкомітлицеві, нарцисово-пахучотравові, нарцисово-лучнокострицеві луки; зі співдомінуванням нарциса вузьколистого – молінієво-нарцисові, пахучотравово-нарцисові, лучнолисохвостово-нарцисові луки. Найпоширенішою асоціацією є перша. Вона характеризується густим травоством з проєктивним покриттям 90-100% і чіткою його диференціацією на три під'яруси. Основу травостою даних угруповань складають домінант нарцис вузьколистий (40-70%) та його найпоширеніший співдомінант молінія голуба (20-30%), які створюють перший під'ярус. Постійними супутниками є звичайні лучні види з домішкою болотного різотрав'я. З покриттям 5-7% у першому під'ярусі (70-80 см) зростають лісохвіст лучний, пахуча трава звичайна, мітлиця тонка, костриця червона, жовтець їдкий; поодинокі

– костриці лучна і червона, медова трава шерстиста, грястиця збірна, тонконіг лучний, смовдь болотяна, свербіжники польова, ситники розлогий та скупчений та інші. Другий та третій під'яруси є розрідженими і створені невисокими лучними рослинами (калган, жовтець повзучий, осоки पोестиста, просяна, сіра, лясцяка, білда, деревій звичайний, чина лучна, волошка лучна, лядвенець рогатий, незабудка болотяна, родовик

лікарський та інші). Тут же зростають і види, занесені до «Червоної книги України» (1996), – пальчатокорінники травневий і Фукса. Видова насиченість фітоценозів становить 45-50 видів. Після відвітання нарцису вузьколистого на місці цих луків формуються фітоценози молінієво-тонкомітлицевої асоціації (формація молінії голубої).

Інші асоціації, утворені нарцисом вузьколистим, формуються на менш зволжених ділянках. Для них властиві густі (80-95%) та середньовисокі (50-60 см) травостої. Перший основний ярус утворюють домінант та співдомінант – нарцис вузьколистий (30-40%) і пахуча трава звичайна (15-25%), мітлиця тонка (20-25%), костриця лучна (15-20 %). З покриттям 5-15% тут постійно зростає родовик лікарський, з покриттям 1-5% – жовтець їдкий, тонконіг лучний, буквиця лікарська, костриця червона, поодинокі трапляються широко розповсюджені лучні види. На місці цих луків у літній період формуються фітоценози формації мітлиці тонкої та травни пахучої.

Слід відзначити, що щорічне викощування таких ділянок сприяло добрій збереженості нарциса вузьколистого і задовільній його відновленості. Це вбергло такі ділянки від заростання їх чагарниками та деревами, що нерідко спосте-

рігається на невикочуваних лучних ділянках поза межами заповідного масиву та на деяких ділянках в південній частині самої «Долини нарцисів».

Не менш мальовничими є ці луки в літню пору року, коли різнобарвний килим травостою утворюють довгоквітучі королици звичайна, жовтець їдкий, морква дика, буквиця лікарська, родовик лікарський та домінуючі види злаків.

Найвищі елементи рельєфу заповідного масиву зайняті справжніми луками. Це переважно прируслові ділянки (р. Хустець) західної частини заповідного масиву. В ґрунтовому покриві переважають дернові та дерново-лучні ґрунти. На цих луках трапляються поодинокі куші крушини ламкої та верби попельястої. Справжні луки представлені формациями мітлишч тонкої, пахучої трави звичайної, костриці червоної, костриці лучної, трищтинника жовтуватого.

Фітоценози мітлишч тонкої є найпоширенішими. Вони приурочені до плоских вершин невисоких гряд та їх схилів, де сформувалися мітлишево-червонокострицева та мітлишево-пахучотравова асоціації. За даними геоботанічних описів, на кожній ділянці нараховується 45-50 видів, переважно мезофітів. Травостій високий і густий (95-100%), диференційований на три під'яруси. У весняно-літній період рожево-жовтого аспекту травостою надають коронарія зозуляча та жовтець з білими плямами королици та моркви дикої. Перший густий під'ярус (80-90 см) сформований домінантно травостою мітлишею тонкою з покриттям 35-45% та співдомінантами кострицею червоною і пахучою травою звичайною (по

15-20%). З покриттям 1-5% тут зростають трясучка середня, райграс високий, морква дика. Поодинокі трапляються шучник дернистий, молінія голуба, трищтинник жовтуватий, шавель кучерявий, свербіжниця польова і ворсянколиста, королици звичайна тощо. У другому (40-60 см) середньогустому (25-35%) під'ярусі переважають жовтець їдкий та багатоквітковий, буквиця лікарська, деревій звичайний, підмаренник справжній, скабіоза біло-жовта та ін. До складу третього (10-20 см) розрідженого (5-10%) під'ярусу здебільшого входять подорожник ланцетолістий, калган, очиток їдкий, чебрець блошиний, роговики польовий тощо.

Фітоценози формация костриці червоної розміщуються здебільшого на рівнинно-підвищених ділянках прируслової частини р. Хустець, де сформувалися червонокострицево-пахучотравова і червонокострицево-тонкомітлишева асоціації. У складі фітоценозів нараховується 40-45 видів. Травостій – середньовисокий і густий (95-100%), диференційований на три під'яруси.

Фітоценози формация пахучої трави звичайної сформувалися на правому березі р. Хустець, де найвищі елементи рельєфу заплави займають горби та гриви. Вони представлені пахучотравово-овечокострицевою асоціацією. У складі фітоценозів на пробних ділянках нараховується до 30 видів. Травостій середньовисокий і середньогустий (70-80%), диференційований на два під'яруси. Основу травостою даних формаций складають широко розповсюджені лучні види, що характерні і для першої формация справжніх луків.

Фітоценози формация костриці лучної, райграса високого, трищтинника жовтуватого приурочені до ділянок, що прилягають до с. Кіреші, займають невеликі площі і мають видимі ознаки антропогенного втручання у минулому.

Слід зазначити, що за нашими спостереженнями невикочування справжніх луків протягом декількох сезонів призводить до значного (25-30%) збільшення у травостій деяких видів різнотрав'я і, в першу чергу, буквиці лікарської та родовика лікарського, а в причагарниковій смузі – розростання верби попельястої та терену.

Більшу частину лучних площ займають торф'яністі луки, представлені фітоценозами формация молінії голубої та шучника дернистого. Вони сформувалися у східній та центральній частинах заповідного масиву і пов'язані із знижено-рівнинними ділянками. Під ними розвиваються здебільшого мулувато-глейові та торф'янисто-глейові опідзолені кислі ґрунти.

Молінієві луки представлені асоціаціями молінієво-тонкомітлишевою, молінієво-пахучотравовою, молінієво-шучниковою й молінієво-родовиковою. До найпоширеніших належить перша асоціація, фітоценози якої трапляються повсюдно. Трав'яний покрив флористично багатий. За даними геоботанічних описів, на кожній ділянці нараховується 35-45 видів, основу яких складають мезофіти і гідромезофіти. Травостій досить високий і густий (95-100%), диференційований на три або чотири під'яруси. Останній здебільшого є мало вираженим. Серед луків подекуди трапляються куші верби попельястої та поодинокі дерева вільхи. Перший основний під'ярус травостою (100-150 см) є відносно густим (40-50%) й сформований його домінантно молінією голубою, який в період цвітіння та на початку плодоношення (серпень) надає йому темнофіолетового аспекту. У ньому найчастіше зустрічаються шучник дернистий, який місцями співдомінує,

трасучка середня (3-5%), ситники розлогий та скупчений, вербозілля звичайне, гадючник звичайний. У другому (50-80 см), середньогустому (25-35 %) під'ярусі переважають мілкія тонка або пахуча трава звичайна. Тут досить значна участь (3-5%) видів різнотрав'я – буквіці лікарської, родовика лікарського, дзвінця малого. Поодинокі трапляються медо-ва трава шерстиста, трищитинник жовтуватий, волошка лучна, дзвоник розлогий, свербіжниця польова і ворсянколиста, короняра зозуляча, чина лучна, кролиця звичайна, осоки гостра, гостровидна, лисяча, повстиста, жовта, просяна, білда та багато інших. Тут зростають і рідкісні види – палыа-тo-кo-рiннiкu тpавневий, Фукса, плямистий, півники сибірські. В цьому під'ярусі часто зростають і кущі верби сірої та молоді рослини берези повислої. У розріджених третьому та четвертому під'ярусах здебільшого представлені невисокі лучні види, а саме зіглігня лежача, калаган, лядянене рога-тний, лощерна мхелевидна, зірочник злаковидний, кипятки звичайні і чубати та інші.

Щучникові луки зустрічаються зараз дуже рідко, займаючи незначні площі, і представлені щучниково-моліневою асоціацією.

Болотисті луки трапляються фрагментарно і на невеликих площах. Їх місцезостання характеризуються постійним, рідше тимчасово надмірним, зволоженням з дерново-глеєвими, рідше дерново-мулистого-глеєвими ґрунтами. Ці луки пов'язані з днищами плоских знижень та русел колишніх стариць. На цих луках зустрічаються куші верб пурпурової і попельстої. Болотисті луки представлені формуцією осоки гострої та двома асоціаціями – гостроосоково-велетенсько-мілчицевою і чистогостроосоковою. У складі густих (95-100%) травостой цих фітоценозів в середньому нараховується 40-45 видів з переважанням мезогідрофітів і гідромезофітів.

Болотяна, повітряно-водна і водна рослинність заповідного масиву є синтаксономічно бідною і не займає великих площ. Болотяна рослинність характерна для знижених територій з постійним зволоженням та торф'янисто-мулистими ґрунтами. Це переважно днища стариць, висохлі русла колишніх водотоків, прибережні знижені ділянки з поверхневим підтопленням. Переважають фітоценози, сформовані очеретом. Травостій висотою 300-400 см, густий, загальне проективне покриття складає 100%. Флористичний склад нараховує 35 переважно болотяних та лучно-болотяних видів, які зустрічаються частіше поодинокі або з покриттям до 3% (плакун верболовистий, вербозілля звичайне, очеретянка звичайна, живокіст лікарський, лепешняк плаваючий, півники болотяні та ін.). Весною півники болотяні створюють золотисто-жовтий аспект травостою, надаючи особливої привабливості болотяному пейзажу.

Повітряно-водна рослинність більш характерна для занедбаних меліоративних каналів. Частіше зустрічаються фітоценози формацій розгу широколистого, їжачої голівки прямої, ситняга болотяного. Флористичний склад фітоценозів відзначається багатством болотяних видів з широкою екологічною амплітудою, що зумовлено особливостями гідрорежиму каналів та наявністю потужних донних відкладів. Травостої даних фітоценозів характеризуються високим проективним покриттям (95-100%).

Справжня водна рослинність представлена лише угрупованнями вільно плаваючих рослин. Вони зустрічаються фрагментарно і не займають великих площ. Найчастіше зустрічаються фітоценози формацій ряски малої і трибороздчатої, спіродели багатокореневої.

По берегах р. Хустець, вздовж її притоку, меліоративних каналів та на перезволожених пониженнях сформувалися угруповання з чагарників та дерев. Древа трапляються поодинокі по всій території долини і репрезентовані вербами білою, козячю, ламкою, липою серцелистою, дубом черешчатим, осикою, в'язом гладким, яблунею лісовою. Деякі дерева (дуб черешчатий, липа серцелиста, вільха чорна, береза повисла, верба біла) поодинокі трапляються і на відкритих місцях. Чагарникові зарості сформовані з клена татарського, верб вушкатої, попельстої, прутувидної, тритичинкової, черемхи, бруслини європейської, шипшини, ліщини, калини, свидини кров'яної, глоду гладенького, терену ключоного. Ці угруповання характеризуються багатим флористичним складом трав'янистих рослин з різних еколого-ценотичних груп: **лісових** (кущоніжка лісова, дзвоник кропиволистий і ріпчастовидні, хвощ великий, чемерник червонуватий, астранція велика, чина весняна, агліція, купина багатоквіткова), **лучно-болотяних** (осока гостровидна, живокіст лікарський, калган, очеретянка звичайна, гадючник оголений); **болотяних** (каложинця болотяна, дудник лісовий, дягель лікарський, боліголов плямистий, валеріана болотяна), **водних** (очерет, частуха подорожничкова), **рудеральних** (кропива дводонна, підмаренник чіпкий, жабрія гарний).

Порівняння отриманих даних з матеріалами попередніх досліджень та таксаційного впорядкування території заповідного масиву дозволило встановити значні зміни рослинного покриву, що відбулися за останні 25 років. Зокрема, знач-

но зменшилися площі справжніх луків. Основні їх масиви зосереджені здебільшого на підвищеннях у прирусловій частині р. Хустець. Виявлено збільшення їх ценотичного багатства за рахунок синтаксонів формації мітлици тонкої, які попередніми авторами не фіксувалися. Описані раніше пустинні луки формації білоуса стиснутого, які тоді були переважними, нами не виявлено.

Значно розширилися площі торф'янистих луків. Виявлено зміни складу їх фітоценозів – замість фітоценозів формації шучника дернистого, ситника стиснутого нині переважають фітоценози формації молінії голубої. Такі зміни лучної рослинності зумовлені сучасною екологічною ситуацією в урочищі, що склалася під впливом проведеної осушувальної меліорації. Меліоративні канали, які регулювали поверхневий стік, зараз занедбані, заросли деревами і чагарниками і слабо виконують меліоративну функцію. Це зумовлює шорічне затоплення території «Долини нарцисів» водою, насиченою змитими з навколишніх територій часточками ґрунтів. Через повільне відведення води відбувається замулення ґрунтів постійно підтоплених територій. Це призвело до зміни едафотопів, сприятливих для формування угруповань формації молінії голубої.

Контури фітоценозів нарциса вузьколистого не зазнали відчутних змін, оскільки природоохоронний режим щодо його місцезростань виконується беззастережно. Введено режим регульованої охорони рослинних угруповань з участю нарциса вузьколистого, які не здатні до саморегуляції: проводиться регулярне викошування травостою після обнасення даного виду, розчищення окремих ділянок лучних ценозів від заростей чагарників тощо.

Зазначимо, що в окремих місцях «Долини нарцисів» після припинення викошування травостою (переважно в південній частині території, кв. 2) спостерігається кількісне збільшення видів різнотрав'я, навіть до домінування, насамперед це гадючник оголений, родовик лікарський, буквиця лікарська. Припинення викошування травостою справжніх луків на ділянках, що приймають до заростей чагарників, веде до їх заростання переважно терном, а торф'янистим –

вербою полястою. Через припинення викошування травостою ділянок боліт відбувається їх заростання чагарниками. Особливо це характерно для південної частини заповідного масиву.

Чітке виконання розроблених рекомендацій щодо оптимізації природоохоронного режиму в «Долині нарцисів» забезпечує стабільність більшості її екосистем та сприяє виконанню основного завдання – збереження та відновлення популяції та фітоценозів нарциса вузьколистого.

ЛІТЕРАТУРА

1. Гамор Ф.Д. Про зміну парадигми в заповідній справі України // Екологічні основи оптимізації режиму охорони і використання природно-заповідного фонду. Міжнар. наук. практ. конф., присвяч. 25-річчю Карпатського БЗ, 11-15 жовтня 1993 р. – Рахів, 1993. – С. 16-18.
2. Комендар В.І. Про знахідку *Iris sibirica* L. на заповідній території «Долина нарцисів» // Укр. ботан. журн. – 1983. – 40, №1. – С. 98-99.
3. Комендар В.І., Крічфалушій В.В. Оптимізація режиму охорони заповідних територій (на прикладі Долини нарцисів) // Екологічні основи оптимізації режиму охорони і використання природно-заповідного фонду. Міжнар. наук. практ. конф., присвяч. 25-річчю Карпатського БЗ, 11-15 жовтня 1993 р. – Рахів, 1993. – С. 37-38.
4. Крічфалушій В.В., Гендєв О.І. Флора і растительность Долины нарцисов (Карпатский заповедник). II. К таксономии сообщества *Narcissus angustifolius* Curt. / Редкол. Журн. «Биологический», – V, 1987. – С. 1-18. – Деп. в ВИННИТИ 30.10.87, № 8112-В 87.
5. Крічфалушій В.В., Комендар В.І. Екологія рідких видів рослин (на прикладі ефемероїдов Карпат). Львов: Світ, 1990. – 160 с.
6. Крічфалушій В.В. Популяційна мідливість і внутрішньовидова диференціація *Narcissus angustifolius* Curt. у Карпатах // Укр. ботан. журн. – 1986. – 43, №4. – Укр. ботан. журн. – 1987. – С. 31-34.
7. Крічфалушій В.В. Антекологія *Narcissus angustifolius* Curt. у Закарпатті // Укр. ботан. журн. – 1987. – 44, №4. – С. 48-51.
8. Крічфалушій В.В., Мигаль А.В. Хорологічні та еколого-фітоценологічні особливості ефемероїдних геофітів Українських Карпат // Укр. ботан. журн. – 1993. – 50, № 6. – С. 13-22.
9. Проблеми режиму заповідних територій (круглий стіл) // Укр. ботан. журн. – 1990. – 47, №6. – С.61-76.
10. Стойко С.М., Тасенкевич Л.О. Природні умови та рослинність резервату Долина нарцисів // Флора і рослинність Карпатського заповідника – К.: Наук. думка, 1982. – 220 с.

Президент України Віктор Ющенко на етнофестивалі «Гамора», 7 квітня 2006 р.

Свосвідний ландшафт з унікальними природними витворами заворює кожного, хто побував у верхів'ях Великодільського хребта із найвищою вершиною всього Вигорлат – Гутинського вулканічного масиву, який прогнувся 110 кілометровою дугою від Ужгорода до Хуста, – горою Бужорю (1085 м).

Цей вулканічний масив сформувався сотні тисяч років тому із згаслих вулканів і є останньою географічною межею України. Серед тих, хто був ініціатором створення на Іршавщині (Закарпатті) національного природного парку «Зачарований край», депутат місцевої районної ради, голова комісії з питань екології, рекреації, туризму та раціонального використання природних ресурсів, голова районної організації УТМР Василь ПАВЛИЦЕ.

– Пане Василю, чому саме ця територія вибрана під облаштування НПП?

– Тут, на невеликій за площею території, розміщені унікальні пам'ятки природи, історії, геології і т.д.

Оліготрофні болота «Чорні багна», скажімо, розміщені в урочищах Багно, Багонце, Банище, Романова вапа. Найбільше з них – Багно, глибина якого понад 7 м. Площа його особливо охоронної зони – 0,15 га, це найбільше болото опуклої форми Українських Карпат.

Геологічний заказник «Зачарована долина» має площу 150 га. На цій ділянці у результаті водно-повітряної ерозії виникли кам'яні утвори висотою до 100 м.

У верхів'ях гори Бужора збереглося 200 га материнського пралісу бука та явора. На території парку є ряд недосліджених мінеральних джерел – в урочищах Баронський, Банища, Кам'янка, Норц, Широка вода, Купелі.

В урочищі «Вацюк» виявлені і описані стоянки первісних людей.

З оліготрофного болота Багно бере початок основна водна артерія Великодільського хребта – ріка Іршавка, з півден-

«НПП «ЗАЧАРОВАНИЙ КРАЙ» – УЖЕ РЕАЛЬНІСТЬ...»

но-східної сторони гори Бужори починають свій плін Синявка, Льничка, Крем'яний.

Через «Зачаровану долину» протікає і річка Яловий. Ця водна система має велике значення для навколишніх сіл. Місцевість зберегла в первинному вигляді флористичне і фауністичне біорізноманіття Карпат.

На початку 90 років минулого століття на первозданну красу цього благословенного краю почали зазіхати новоспечені «бізнесмени» – лицарі швидкої наживи. За незначний час було зрубано багато лісу. Якісну деревину вивозили, а непотріб залишали на лісосіках. Громадськість забила

на сполох, заклинаючи владомоців зупинити знищення реліктових насаджень. Ідея створення НПП допомогла зберегти 200 гектарів пралісу в верхів'ях Бужори.

Початок створення НПП був надто важким, лісорозкрадчі чинили ша-

релений опір, розповсюджували брехливу інформацію: мовляв, мешканцям навколишніх сіл на території НПП не дозволять випасати худобу, збирати гриби, заготовляти сухе листя. Але люди самі стали на захист природи... На допомогу їм прийшли вчені зі світовими іменами: академік НАН України К. Ситник, доктори наук Т. Андрієнко, В. Комендар, Ю. Шелляк-Сосонко. Вони науково обґрунтували створення на території Іршавського району національного природного парку «Зачарований край».

Упродовж десяти років ця проблема активно обговорювалася на владних, громадських, політичних форумах різних рівнів. І врешті сесією Закарпатської обласної ради № 324 від 26.12.2003 року на базі регіонального ландшафтного парку вирішено створити НПП.

– А що було далі?

– Всі матеріали по створенню національного природного парку згідно рішення сесії обласної ради були подані в Київ, але там все відклали, як мовиться, в «довгий ящик»...

– Але ж у травні 2005 року Президент України підписав Указ «Про заходи щодо дальшого розвитку природно-заповідної справи в Україні»?

– Справді, цей Указ надав реальну можливість для створення НПП...

ГРОМАДСЬКА ІНІЦІАТИВА

Професори Василь КОМЕНДАР (Ужгород) та Василь БРОВДИ (Київ) у володінях «Зачарованого краю» із студентами

Починаючи з 1995 року, я особисто був на прийомі у всіх керівників Закарпатської області, але справа втілювалася в життя дуже повільно.

У липні 2005 року випадком вдалося зустріти тодішнього голову облдержадміністрації В. Балугу на найвищій вершині Українських Карпат Говерлі. Завів мову про створення НПП «Зачарований край». Відповідь була однозначною:

– Проведемо нараду, запросимо голову обласної ради, науковців, відповідні служби!

– Нарада таки відбулася?

– Так, у визначений час в кабінет В. Балуги увійшли голова обласної ради Микола Андрусь, його заступник Петро Станко, професор Василь Комендар, начальник управління лісового господарства Валерій Мурга...

Створена комісія майже кожен тиждень збиралася, готувала документи. Під час її роботи, керуючись Указом Президента України, депутатський корпус Іршавщини та місцева адміністрація запропонували включити до складу НПП угіддя зоологічного заказника «Річанський», які знаходяться в Річанському лісництві Довжанського ДЛМГ. Начальник управління лісового господарства області В.І. Мурга вніс пропозицію не розділяти Річанське лісництво, а долучити його володіння повністю до НПП. Висновки та пропозиції комісії були такими: створити на діючих природно-заповідних об'єктах Іршавського району національний природний парк «Зачарований край» площею 12591 га...

– 7 квітня 2006 року Іршавщину відвідав Президент України Віктор Ющенко...

– Про приїзд Президента в гірське село Лисичево на етнографічне свято «Гамора» ходили чулки давно, але точної дати ніхто не знав. Спількуючись з головою районної ради П. Станком, я дізнався про приїзд Президента. В ході розмови я сказав голові:

– Є унікальна можливість вручити документи про створення НПП «Зачарований край» особі, від якої залежить все...

На території старовинної кузні – «Гамори» – Президент був менше години. Після того, як йому подарували скрипку, я вручив В. Ющенку книгу-фотоальбом «Зачарований Карпати», яка випущена наприкінці 2005 року на державне замовлення у видавництві «Карпати». Четвертий розділ – «Зачарований край». Саме про ті місчини, де необхідно створити НПП. Президент уважно проглянув книгу, вислухав мої прохання, взяв особисто в руки матеріали.

Через півгодини про те, що я передав матеріали про створення НПП Президенту, знали Міністр екології та голова Комітету лісового господарства України.

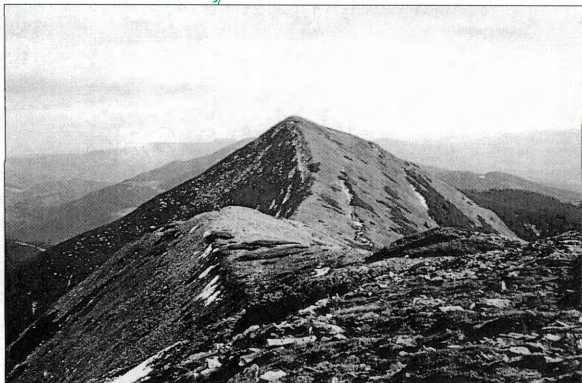
Створення національного природного парку «Зачарований край» дасть можливість Іршавщині зберегти в природному стані лісові масиви як місця зростання та існування рідкісних видів рослин і тварин, занесених до Червоної книги України. Йдеться також про підтримання екологічного балансу в регіоні.

Наукові установи отримують базу природних комплексів для досліджень – від боліт до альпійських луків. Такої території, яка запропонована науковцями під національний природний парк «Зачарований край», де переплелися у тугому вузлі археологія, біологія, гідрологія, історія і ряд інших наук, немає в Європі. Це неодноразово було підтверджено як українськими, так і зарубіжними науковцями, які працювали в цих унікальних місцях...

Бесідував Василь ШКІРЯ,
член Національної спілки письменників України
Іршавський р-н на Закарпатті

Частими гостями урочища «Багно» смолоди науковці Андрій МИГАЛЬ та Богдан ПРОЦЬ (Ужгород-Львів)

3 ВЕРХА НА ВЕРХ...

В. ШУШНЯК,
Львівський національний
університет імені І. Франка

Туристично-красознавче районування належить до особливого виду регіоналізації систем природи і суспільства. Воно повинно проводитись із врахуванням природних, соціально-економічних, історико-культурних, етнічних, релігійних та інших індивідуальних рис регіонів. Розглянемо схеми основних видів галузевої регіоналізації Українських Карпат, що можуть використовуватись у туристично-красознавчому районуванні.

ПРИРОДНИЧЕ РАЙОНУВАННЯ

Перший, близький до сучасного, детальний регіональний поділ північно-східного макросхилу Карпат був здійснений видатним красознавцем, родоначальником польської географії

ТУРИСТИЧНО-КРАСОЗНАВЧЕ РАЙОНУВАННЯ УКРАЇНСЬКИХ КАРПАТ

професором Ягелонського університету Вінцентом Полем [6]. Автор поділяв Карпатську дугу на Малі Карпати, Угорські Рудави, Татри, Бескиди, Гори Семигороду. Бескиди поділені на Західний Бескид, Низький Бескид, Широкий Бескид. Між Сяном і Сучавою поряд із Широким Бескидом відокремлено: пасмо Петросів (сучасні Скибові Горгани), Полонини, Чорний ліс з Чорногорою (сучасні Привододільні Горгани, Свидовець і Чорногора), гори Покуття і Буковини.

Нову сторінку природничого районування Карпат відкрили Г. Величка та А. Реман.

Творча спадщина Г. Величка досліджена недостатньо, однак аналіз його роботи «Пластик польсько-руських земель з особливою увагою до Карпат» свідчить, що автор у детальній регіоналізації Карпат використав новий, започаткований Ф. Ріхтгофеном, покомпонентний підхід до вивчення земної поверхні.

А. Реман – відомий на той час географ-енциклопедист, дослідник Карпат,

перший керівник кафедри географії Львівського університету – започаткував цікаву дискусію щодо регіоналізації Карпат, розвинуто С. Павловським (1914, 1928), С. Рудницьким (1924, 1925), В. Кубійовичем (1927), А. Згліницькою (1931), Г. Гасіоровським (1935), В. Гоетлем (1936), М. Орлічем (1938), П. Біланюком (1939) (табл. 1).

Після Другої світової війни регіональним природничим поділом Карпат займалися М. Єрмаков (1948), Г. Раскатов (1957), В. Боднарчук (1959), П. Цись (1949, 1968), К. Геренчук, М. Койнов, П. Цись (1964). Геоморфологічне районування проведено П. Цисем, кліматичне – М. Андріановим, ґрунтове – І. Голдсвін, геоботанічне – М. Голубцем, К. Малиновським, С. Стойком, флористичне – М. Котівим, В. Чопиком.

У визначенні фізико-географічних районів Українських Карпат загальноприйнятою стала схема регіоналізації П. Цися. Вона і тепер є основою для більш детального галузевого природничого районування: ландшафтного (А. Мельник, 1999), геоморфологічного (Я. Кравчук, 2003).

ЕТНОГРАФІЧНЕ РАЙОНУВАННЯ

Перші етнографічні дані про Карпати були опубліковані у мандрівних описах Балтазара Гаккета. Британець за походженням, лікар, натураліст, професор Львівського університету Б. Гаккет у 1788–1793 рр. здійснив кілька мандрівок у Карпати, за результатами яких видав у Нюрнберзі працю «Neueste physikalisch-politische Reisen durch die Dacischen und Sarmatischen oder Nordlichen Karpathen».

Однак, як відзначає Я. Гудовський [5], етнографічні висновки Б. Гаккета були суб'єктивними. Детально описуючи побут буковинських старообрядців (філіпівців), свреїв, циган, караймів, він не згадує про гуцулів і бойків. Гуцулів Б. Гаккет називає покутянами. Віддаючи належне працям Б. Гаккета, треба відзначити, що це були погляди чужинця на культуру українців-горян. Уже через неповних півстоліття після Б. Гаккета видатний український письменник і громадський діяч Яків Головацький в описах своєї мандрівки у 1834–1835 рр. за маршрутом Львів–Стрий–Калуш–Станіслав (Івано-Франківськ)–Коломия–Жаб'є (Верховина)–Луги–Сигет–Хуст–Мукачєво–Ужгород–Перечин–В. Березний–Убля–Новоселиця–Ветліна–Лісько–Перемішль–Львів описує побут і звичай бойків, гуцулів, верховинців як виразно ідентифікованих місцевих етнічних груп [1]. Важливими є висновки Я. Головацького про етнокультурну спорідненість галицьких і закарпатських верховинців. Відзначимо, що робота Я. Головацького опублікована у 1841–1842 рр. чеською мовою у жанрі листів до Карела Запа – відомого не тільки як письменника, але і як одного з перших чеських краєзнавців.

Таблиця 1
СХЕМИ ПРИРОДНИЧОГО РАЙОНУВАННЯ УКРАЇНСЬКИХ КАРПАТ ДО ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ

А. Реман (1895)	С. Рудницький (1924)	М. Орліч (1938)	П. Біланюк (1939)
Бешади	Високий Бескид	Західні Бешади Східні Бешади	Володільна обд. Середній Бескид Високий Бескид
Горгани	Горгани	Горгани: Західні, Східні	Горгани
Чорногора	Чорногори Гуцульські Альпи	Покутсько- Мармароські Карпати Чорногора Гринявські гори Чиччини	Середньо- Карпатська западина Полонийський Бескид Мармароські гори
	Завигорлатська долина		Гаккетівська долина
	Вулканічні Карпати		Вулканічні Карпати
	Надтисенська низовина		Надтисенська низовина

Надзвичайно цінним краєзнавчим джерелом є результати етнографічних досліджень В. Поля, які опубліковані у VII розділі уже згаданої його монографії. У Карпатах в межах сучасної території України він виділяє чотири етнографічні групи: куртаки, або чухонці; бойки, тухольці, гуцули, а також подає перелік населених пунктів із зазначенням етнографічних груп.

Куртаками, або чухонцями, В. Поль називає етнічну групу, яка проживала у Низькому Бескиді між витокami річок Ропи і Сян. Назви цієї групи походять від специфічного верхнього одягу. Автор відзначає, що іноді цю групу називають лемками, і досить гостро заперечує таке твердження. На сучасній території України від згаданих В. Поля населених пунктів цієї групи залишилися тільки невеликі поселення у долині р. Сяну, на місці десяти сіл, що були знищені у результаті демаркації ра-

дянсько-польського кордону у 1946 році.

До етнографічної групи бойків В. Поль відносить 50 населених пунктів на території сучасного Турківського району, 15 – у Сколівському районі і 10 – у межах теперішніх Долинського, Рожнятівського і Прегінського адміністративних районів.

Тухольці, за В. Поля, проживали у Тухольці, Ораві, Погарі, Оравчику, Тираві, Козовій, Коростові, Скольому, Гребеніві, Хігарі, Кальному, Плав'єму, Головешькому, Бикові, Грабові, Тухлі, Либохорі, Опорці, Лавочному, Тарнаві, Славському, Волосянці, Хащованому, Ялинкуватому, Верхній Рожанці, Нижній Рожанці. Всі ці села тепер належать до Сколівського адміністративного району.

До гуцульських В. Поль відносить 85 населених пунктів у межах сучасних Надвірнянського, Верховинського, Ко-

сівського районів Івано-Франківської області і Вижницького та Путильського районів Чернівецької області.

У процесі наступних етнографічних досліджень, проведених як українськими так і польськими вченими та культурними діячами, запропонований В. Полем етнографічний поділ Карпат був суттєво трансформований. Зокрема, назва етнографічної групи чухонців трансформувалась у назву лемки, а група тухольців віднесена до групи бойків. Таким чином, у сучасному етнографічному поділі українців-горян виразно визначились три етнічні групи: лемки, бойки і гудули.

ПОЛІТИКО-АДМІНІСТРАТИВНЕ РАЙОНУВАННЯ

Неодноразова зміна політико-адміністративного і державного устрою у регіоні (табл. 2) позначилась на господарських традиціях, національному

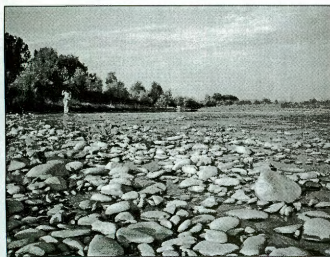
складі, віросповіданні та ментальності мешканців Карпатських теренів. Історично зумовленими є топоніми Галичина, Покуття, Буковина.

ТУРИСТИЧНО-РЕКРЕАЦІЙНЕ РАЙОНУВАННЯ

Туристично-рекреаційне районування є окремим напрямком у соціально-економічній регіоналізації. Розглядаючи туризм і рекреацію як складові територіально-господарського комплексу, спеціалісти Інституту регіональних проблем НАНУ пропонують такі таксономічні одиниці районування, як: туристично-рекреаційна зона, туристично-рекреаційний центр, туристичний вузол, туристичний район. На Львівщині виділено більше ста рекреаційних центрів, які входять у Карпатську, Передкарпатську, Львівську і рівнинну туристично-рекреаційні зони [2]. У Чернівецькій області за подібним принципом В.Коржик [4] виділив 41 рекреа-

ційний центр, дві зони – Придністровську водно-спелео-кліматичної та історико-архітектурної рекреації, Чернівецьку історико-архітектурної та природно-оздоровчої рекреації, і два регіони – Сторожинсько-Сіретський ландшафтно-оздоровчий та Карпатський ландшафтно-кліматичний і туристсько-оздоровчий.

Інший підхід до туристично-рекреаційного районування Карпатського регіону був використаний спеціалістами Київського університету туризму, економіки і права, Варшавського інституту туризму, Львівського національного університету імені Івана Франка, які працювали у рамках проекту «Туристичний потенціал Західної України» [3]. Враховуючи показники туристичної атракційності та інвестиційної привабливості, виконавці проекту виділили такі субрегіони, перспективні для розвитку туризму: Львівська область – Львівський, Городоцько-Мостиський, Придністерський, Бескидський; Закарпатська область – Низовинний Закарпатсь-

Таблиця 2

ДЕРЖАВНА ПРИНАЛЕЖНІСТЬ РЕГІОНУ		
Історичні рубрики	Прикарпаття	Закарпаття
X–XII ст.	Київська Русь Чеське королівство	
XII–XIV ст.	Галицьке князівство	Угорське королівство
XIV–XVI ст.	Польське королівство Молдавська держава	
XVI–XVIII ст.	Річ Посполита Молдавська держава	Трансильванське князівство Австрія
1772–1867 рр.	Австрійська монархія	
1867–1918 рр.	Австро-Угорська імперія	
1918–1919 рр.	Західно-Українська Народна Республіка	
1919–1939 рр.	Польща Румунія	Румунія Чехословаччина
1938 р.		Карпатська Україна
1939–1944 рр.	СРСР, Німеччина, Румунія, Угорщина	
1944–1991 рр.	Україна у складі СРСР	
З 1991 р.	Україна	

кий, Верховинсько-Полонинський, Верхньотисенський; Івано-Франківська область – Долиннянський, Горганський, Передкарпатський, Покутський, Коломийсько-Снятинський.

ПРОПОНОВАНЕ ТУРИСТИЧНО-КРАЄЗНАВЧЕ РАЙОНУВАННЯ

Як видно із проведеного огляду різномісних схем регіоналізації Українських Карпат, процедура краєзнавчо-туристського районування на основі інтеграції різноманітних показників є складною. Вона потребує визначення чітких критеріїв і системи таксономічних одиниць.

Пропонуємо таку систему таксономічних одиниць:

1. Край – визначається на основі комплексу природничих, соціально-економічних та історичних ознак.

2. Район – визначається за природничими ознаками.

3. Підрайон – визначається комплексом природничих ознак у поєднанні з етнічними.

Поняття туристичний центр, туристичний вузол, туристична зона також можуть використовуватися у туристично-краєзнавчій регіоналізації як додаткові елементи, які не мають ієрархічного підпорядкування.

У Карпатському регіоні України виділяємо три туристичні краї: Передкарпатський, Гірсько-Карпатський, Закарпатський.

Природні регіони Гірсько-Карпатського краю – Бескиди, Горгани, Буковинські Карпати, Верховинські Карпати, Полонинські Карпати, Вулканічні Карпати, Мармарош – виділено як окремі туристичні райони.

Для означення підрайонів пропонуємо зживати збірні назви, які харак-

теризують як природничу, так і етнічну їх індивідуальність – «Бойківські Горгани», «Гуцульські Горгани», «Лемківська Верховина», «Бойківська Верховина», «Гуцульська Верховина», «Гуцульські Полонини». Відзначимо, що використання такого типу назв пропонується С. Рудницьким («Гуцульські Альпи»), В. Фішером, В.Готлем, П. Біланом («Гуцульські Бескиди»), М. Койновим («Гуцульські Карпати»), Ю. Тарановичем («Лемківський Бескид»).

У Передкарпатському краї виділяємо туристичні райони Прибескидського Передкарпаття, Пригорганського Передкарпаття і Буковинського Передкарпаття. У Пригорганському Передкарпатті окремо виділяємо Покутський туристично-краєзнавчий підрайон.

У Закарпатському краї виділяємо два райони: Верхньотисенський і Нижньотисенський.

ЛІТЕРАТУРА

- Головацький Я. Подорож по Галицькій та Угорській Русі, описана в листах до приятеля у Л. // Подорожі в Українські Карпати. – Львів: Каменяр, 1993, С. 22–101.
- Жук П.В., Копач М.В., Луксевич М.В., Дмитрах М.Р. Індустрія відпочинку Львівщини. – Львів, 1994. – 96 с.
- Ковешников В., Лопатинський К., Шеніський Р., Зінко Ю., Лозинський Р., Мадельська М. Оцінка туристичного потенціалу Карпатського регіону для потреб залучення інвестицій. // Сучасні проблеми і тенденції розвитку географічної науки. – Матеріали міжнар. конф. до 120-річчя географ. ф-ту у Львівському університеті. – Львів, 2003. – С. 219–222.
- Коржак В. Оздоровчо-відпочинковий комплекс. // Начальсько-краєзнавчий атлас Чернівецької області. – Львів, 2000. – С. 20.
- Gudowski J. Ukrainiskie Beskidy Wshodnie. – T. 1. – Warszawa: «Dialog», – 200 s.
- Pol W. Rzut oka na polnocne stoki Karpat. – Krakow, 1851. – 132 s.

М. Лівій

Василь БЕДЗІР,
член Національної спілки журналістів України
м. Ужгород

ХРЕБЕТ, ЩО РОЗДІЛИВ ВОДУ ТА ОБ'ЄДНАВ ІСТОРІЮ

ПРИЗАБУТИЙ ТУРМАРШРУТ КАРПАТСЬКИМ ВОДРОЗДІЛЬНИМ ВІДРОДЖЕНО

Наприкінці липня рік тому вперше відбувся турпохід частиною Закарпатського туристичного шляху, яку ознаковано в Рахівському районі, і це було для Закарпаття проривом. Адже якщо в сусідів-івано-франківців супроводжувальна інформація міститься на сотнях кілометрів високігорних стежок і там тривають дискусії, де слід, а де не можна цього робити, то за перевалом... Та ось ентузіасти з іншого району – Воловецького – й собі відзначилися. І з того ж жсамого приводу...

ВПЕРЕД ІЗ... МІШКАМИ ДЛЯ СМІТТЯ

Не дочекавшись, коли державні органи перейдуть від слів до діла і виділять хоч якусь копіюшку на облаштування туристичних маршрутів, створення інформаційних центрів у найбільш відвідуваних місцях, громадські організації за допомогою міжнародних фондів починають діяти самостійно.

На початку жовтня 2006 р. подорожувати призабутим маршрутом, який пролягає Карпатським водороздільним хребтом, вирушили понад тридцять туристів-пішохідників. Далеко ходити не довелося, бо у волівчан гори – за вікном. Піднялися на автобусі з символічною назвою «Шкільний» на висоту 876 м н.р.м. Сфотографували панораму Волівця, а потім і самі себе поряд із першим інформаційним стовпчиком на маршруті. Таких стовпчиків уздовж 11 кілометрів, які

належало пройти, вкопано півтора десятка. На кожному з них (ніколи на камені або на дереві) розміщено знаки, що сповіщають туристів, де знаходитися, у якому напрямку і як довго рухатися, що там чекає. Знаки перебігу шляху нанесені також на природні об'єкти – дерева чи каміння.

Стартуємо від місця, що неподалік газоперекачувальної станції. Витягли «зброю», яку хто мав: одні записник чи диктофон, фотоапарат чи телекамеру, інші – мішки для скидання сміття. Санітарами гір, визбируючи пляшки та інший непотріб, виступили учні Воловецької та Верховнорівської загальноосвітніх шкіл Сергій Панасович, Михайло Федькович, Василь Слічюк та Ростислав Шостақ. Вони, а також їхній керівник Світлана Рибалко представляють районний Центр позашкільної освіти та дитячої творчості. Попереду всіх, оперезавши голову банданою, ступав голова асоціації сприяння туризму «Шипот» Сергій Грига, слідом за ним – заступник голови Воловецької райдержадміністрації Василь Панасович. У групі були більше десятка журналістів обласних ЗМІ Закарпаття. Місцеву райгазету «Голос Верховини» представляла ветеран журналістики краю Марта Логойда...

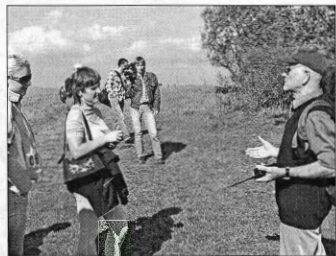
У горах новачок почуває себе, як сліпе кошеня. Якщо поряд немає провідника, то й поготів. А тут – навпаки. Вже з перших метрів походу його учасники опинилися в полоні інформації: на звивняних шляху, важливих його місцях, нена-

- З місця старту походу дороги розходяться в усі боки
- Заступник голови обласного центру сприяння розвитку сільського зеленого туризму Богдан ПРАНИЧУК «влаштував» санітаром гір

Автобуси з угорськими туристами курсують мало не щодня...

че гриби після дощу, виростали стовпчики, з котрих читаючий людина отримував потрібні відомості. Керівник проекту, голова Фондації регіональних туристських ініціатив «Турроцентр» Наталія Шабан із однодумцями попередньо тричі пройшлися маршрутом: «Не всім я вдоволена. Зокрема, не найкращим супутником є сміття, що зустрічається дорогою. Його не встигли прибрати. Головне ж – знакування маршруту водороздільним хребтом здійснено. Спасибі районній владі, а також місцевому держлісгоспу та філії Держспешлісгоспу, Воловецькому профтехліцею та готельному комплексу «Гранд». Їхні керівники, працівники хто особисто участю в роботах, хто організаційно сприяли на всіх етапах. Особлива подяка – Сергієві Гризі, Петру Назаренку, Миколі Манівчуку, Максимові Гризі, Іванові Вербищуку, Василеві Савчуру та Володимирі Лаврику, які особисто займалися ознакуванням маршруту (вкопували стовпчики, встановлювали таблички, наносили знаки).

Виконати такий обсяг робіт на відтинку 45 км за 2500 грн., виділених кошторисом, видавалося нереальним. Але це зроблено...»

НОВИЙ ВІД – RESTORANO-HOTELO SAPIENS

Позираючи на різноколірний вилит осінніх гір, розмовляли про те, як було, і як повинно бути. У кращі для туризму часи цей шлях на всі сто був задіяний об'єднанням «Закарпаттурист», який спромігся оперезати наскрізними пішохідними маршрутами всю Воловецьчину та Міжгірщину. Групи подорожували від «Плаю» у Волівці до «Піку» у Білосавиці та «Форелі» у Жленівці. На півдорозі зупинилися в туристичному притулку, обладнаному для нічлігу, поблизу Верещького перевалу. Групи рухалися у супроводі гідів-екскурсоводів. Культмасовики навчали гостей закарпатських пісень і танців на фініші кожного переходу подорожуючих зустрічали трієї музики.

У таких походах туристи навантажували фізично ноги та розумово – голову. Від їжджаючи, згадували побачене і почуте, як казку. У нових часах багато що інакше. Власники готелів і турбаз пропонують туристам автобусні екскурсії, а найперше опікуються асортиментом напоїв і наїдків у барах-ресторанах. Новий від туриста – restorano-hotelosapiens – багатьох організаторів влаштує. Гаманці наповнюються, а затрат небагато.

Чи влаштує це весь туристський люд, не питають. Змусити повернути віру у «закарпатську туристичну казку», схилити гостей краю до пішохідних мандрівок – це нове-старе завдання, яке за повної відсутності держбюджетного фінансування вирішують громадські організації спільно з фондом «Свразія» та швейцарсько-українським проектом розвитку лісового господарства Закарпаття FORZA.

Слід допомогти туристові з перших кроків його перебування на Воловецьчині. Вже з прибуттям на вокзал у Волівці турист повинен бути включений у інформаційну мережу. Тому встановили величезний щит із схемою ЗТШ. Розібравшись у ній, гість зможе обрати напрямок руху, а також зорієнтуватися у всіх наявних в районі туристичних атракцій, закладах відпочинку тощо. Наталія Шабан розповіла, що про-

* Про ліній Арпада розповідав Петро НАЗАРЕНКО

** Учасників походу по його завершенні зустріло тріє районного Будинку культури: Валентина СОЗАНСЬКА, Тетяна РОМАНЕЦЬ, Олексій РЯБІНЧАК

• Організаторка походу Наталія ШАБАН та журналіст Василь БЕДІЗЬ

• З повними мішками сміття Сергій ПАНАСОВИЧ, Михайло ФЕДЬКОВИЧ, Василь СЛИЧКО, Ростислав ШОСТАК і Світлана РИБАЛКО

ект «Вдосконалення досвіду надання туристичних послуг і формування нових туристичних пропозицій», який реалізовується у рамках програми «Місцевий економічний розвиток», має на меті підвищити добробут верховинців.

Будувати супер-готелі та вишукані турбази, розраховані на елітних прибульців, – добре, але краще, якщо і звичайні люди зароблятимуть на туризмі. Тим самим доступнішим стає шлях у Карпати і для середніх українців, яким не по кишені дорогі готельні послуги.

– Заробляти гроші на цій справі – аж ніяк не сидіти і чекати, коли хтось попроситься на ночівлю, – сказав уже відомий нам Сергій Грига. – Слід діяти. Але й треба знати, як. Тому навчаємо, як організувати турпохід та здійснювати супровід туристів у горах, як задіяти власну оселю, доволительно місцевість у творення турпродукту. Є такий резерв, як демонстрування народних ремесел чи й передавання навичок цих занять. Але й це ще далеко не все.

ЩЕ ОДИН – ТУРИСТИЧНИЙ МІСТ – ВОЛОВЕЦЬКИЙ?

Останніми роками у центрі уваги як співвітчизників, так і іноземців опинилася Міжгірщина. З Чехії в цей район загоріч приїздили майже 3 тисячі гостей. Чехи пов'язують із місяцями на Міжгірщині свою історію, оскільки яскраво описана в творах Івана Ольбрахта. Завдяки цьому вона впізнавана, за нею ностальгують. А от Воловеччину, хоч вона не менш багата атракціями, оминуають. «Ми повинні розкрити багатства цього району, сформувати і виразно подати його турпродукт», – додала Наталія Шабан.

Тим часом Сергій Грига та його помічники встигли підійти до чергового стовпчика, щоб продемонструвати, як діється свята справа – знакування. Зробивши цвячком у стовпчику отвір, приклали табличку з написом і міцно прикрутили її шурупом.

Текст сповіщав, що справа, за 2,5 км від Карпатського водороздільного – село Жупани Львівської області; крайні хати та городи підходять під самий хребет. А зліва в глибокій западині, за 3 км звідси – закарпатське село Лазі. «Тут, – додає відомий у області турист, 67-річний Петро Назаренко, можемо наочно переконаватися, чому хребет отримав саме таку назву. Водні шляхи розбігаються в різні сторони: одні річки стікають на схід, у бік Правобережної України, а інші –

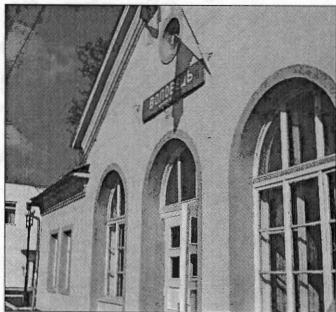
на захід, до країн Центральної Європи. З одного боку хребта бере початок ріка Стрий, яка тече по Львівщині та впадає в Дністер, з другого – струмують потічки, що зливаються в закарпатську Латорицю. Ця ріка перетікає до Словаччини і наповнює своїми водами спочатку Бодрог, потім Тису та Дунай.

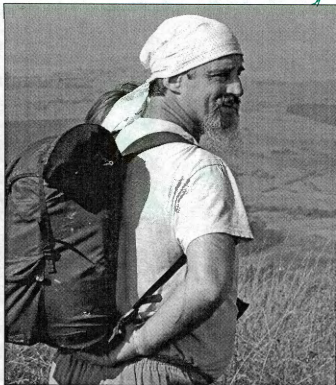
Петро Миколайович звернув увагу на рівчак, який пролягає на самій вершині хребта. Це – залишки від окопів і оборонних редутів, споруджених у часи Другої світової війни. Вони ввійшли в історію як лінія Арпада. Ці укріплення мали завдати просуванню в Європу військ Червоної Армії, які рухалися через Карпати. На заваді не стали... Раніше це був кордон між Польщею і Чехословаччиною, відтак між Радянським Союзом і Угорщиною. Сьогодні Карпатський водороздільний пролягає внутрішньообласно межувальна лінія. Вона, зокрема, відділяє Закарпаття від Львівської області.

МОГИЛИ СТРІЛЬЦІВ, ЕНЕРГОМІСТ У ЄВРОПУ, А ТАКОЖ КОВИВНИКІВ АРПАДА ОБ'ЄДНАЄ... ЗТШ

По ходу руху – братська могила січових стрільців, насипана наприкінці 80-их на місці, де були страчені два десятки учасників подій Карпатської України 1939 року. Насип увін-

Гостей Волища зустрічає чепурний залізничний вокзал

За провідника – голова Асоціації сприяння туризму «Шницль» Сергій ГРИГА.

чав високий кований хрест. (За кілька кілометрів звідси є ще один хрест, установлений із тієї ж трагічної нагоди).

Коли проходили під високовольтною лінією з напругою 750 кіловольт, у повітрі почули потрескування. Електричні розряди під велетенською металевою опорою є небезпечними для здоров'я, затримуватися тут не варто. Ця енерголінія, відома ще з часів СРСР під назвою «Мир», нині є частиною енергомосту, що пов'язує Україну з Європою. «Ділюся з сусідами електроенергією, і це є одна з найкращих сфер нашої співпраці», – зауважив Назаренко.

Натрапили на залишки об'єкта, який наочно демонструє колишню велич і сьогоднішній занепад закарпатського пішохідного туризму. Притулок неоподіб Верещького перевалу був начисто розгромлений і лише остови примішень, ще сляк-так відкриті дахом, нагадують про туристичну минулину. Трохи далі – напізруйнована турбазу з п'ять поверхів. Тепер, кажуть, приватизована, але власник не послідає вкладати гроші у відновлення. Одинокий сторож, почувши ходу людей, вивоз з схованки і помахав рукою. Поява людей – подія.

Була і прикрість іншого гатунку. Санітари гір назбирали уздовж доріг три мішки поліетіленових пляшок та іншого сміття. Волоцюги їх за собою, сплудуючись по завершенні зняти місце, куди б можна було скласти відходи, не завдаючи шкоди доквіллі. На жаль, і після досягнення шілі котловану або якогось сміттєзбирника не виявилися. Юнаків цей факт глибоко розчарував. Виявляється, зібрати непотріб – лише пісправи. Інша половина – з ним розпрощатися. Як це вдається робити і пішохідникам, і численним автотуристам із Угорщини – питання відкрите. Органу місцевого самоврядування є над чим думати. (А поки що мішки зі сміттям збрали з собою у Воловець, оскільки була така можливість).

... Не обійшлося і без несподіванок іншого гатунку. Вони розпочалися, коли наблизилися до історичних місць, які па-

м'ятають перехід угорських кочівних племен на чолі з Арпадом через Карпати. Сюди на наших очах під'їхали два автобуси з Угорщини. На гребені хребта ще в 1896-му вперше установили символічний камінь на відзнаку 1000 років від часу вікопомних для угорців подій, відомих як «віднайдіння Батьківщини». Побіля траси він ще й тепер залишається стояти як символ історії. Була спроба встановити значно більший символ-обеліс: на честь 1100-річчя «карпатського» переходу угорців. Її заблокувало заповільнюване громадськістю...

Наталія ШАБАН, коментар із приводу:

– Сусідів-угорців їде сюди, до перевалу, й справді багато. Але їдуть транзитно, ніхто поки що серйозно і не намагався їх затримати. Причин багато. Одна з них: угорці приїжджають на автобусах дорогами, це досить поганенькі (за їхніми мірками). Можливо, через це й не хочуть звертати увагу на інші принади цього куточка Карпат. Я дуже сподіваюся, що ЗТШ приверне їхню увагу і вони в буквальному розумінні «спустяться на землю»: почнуть відпочивати тут, залишати у цьому районі гроші. Можливо, такі сподівання марні, але, вибравши для ознакування відрзок ЗТШ на Воловецьщині, я дуже розраховувала саме на це.

Поки ми проходили наступну сотню метрів, до символів історії сусіднього народу під'їхав ще один автобус, і теж із Угорщини. «Нам слід поводитися від них любити себе, шанувати свій рід», – зауважила Марта Логойда. – Українцям цього відверто бракує».

Зате в пісні, танці, веселощах їм у цьому немає рівних, це – одна з переваг місцевого туризму. На фінішному етапі походу його учасників зустрічали аматори з районного будинку культури – тріо Валентини Созанської, Тетяни Романець і Олексія Рябінчака. Сплели зі своїх голосів, звуку баяна та соплік чарівливий вінюк закарпатських народних мелодій. В них усі почули добрий знак того, що ця місцевість відродиться для туризму, на благо її ж людей.

Голова Верб'язької сільської ради Іван Далекорей розповів про традиції свого села. Зустрічаючи першими на теренах Закарпаття гостей, що мандрують сюди з інших регіонів України, селяни мріють повернути своїм землям туристичну привабливість. Перший швяшок у «будову» вбито. Він скріпив наміри багатьох людей – лідерів громадських організацій, журналістів, учасників художньої самодіяльності, медиків, представників влади та всіх, кому небайдужа доля краю за Карпатами.

ДЛЯ ДОВІДКИ

Закарпатський туристичний шлях – це мережа пішохідних туристичних маршрутів, основна нітка яких проходить через Бескиди, Боржави, Свидовець, Чорногору та Марамороський масив. Загальна протяжність ЗТШ, який пролягає горами через усю область, – 380 км.

У Воловецькому районі ЗТШ включає дві ділянки туристичних маршрутів регіонального значення – № 14 і № 15. Перший проходить Карпатським водороздільним хребтом і має довжину 53,6 км, другий – Полонинським хребтом, завдовжки 45 км. До цих двох прилягають і кілька маршрутів місцевого значення.

Р.С. У наступні кілька тижнів, ще до того, поки земля вкрилася снігом, ентузіасти з Волівця ознакували ще десятки кілометрів Закарпатського туристичного шляху. Зараз протяжність його ділянки у Воловецькому районі сягає понад сто кілометрів.

Воловецький р-н Закарпатської обл.
Фото автора

І. Пелипейко

м. Косів

У КОСОВІ, НА ЯРМАРКУ...

Ми живемо в епоху, коли яскраво виражені дві тенденції. З одного боку, це глобалізація економіки, торгівлі, науки, інформаційних процесів. З іншого боку, – духовне і національне відродження народів, що виявляється у творенні нових держав, посиленні уваги до розвитку національних культур, мов, мистецтва [1, с. 7].

Українська нація органічно поєднує в собі численні етнографічні групи, які збагачують загальнонаціональну культуру і духовність взагалі. Одним із найкolorитніших етнографічних регіонів є Гуцульщина. Вона славиться і красою природи, і своєрідним побутом, і багатотим фольклором.

Світову славу здобуло народне мистецтво гуцулів. Однак сьогодні воно вимагає підтримки. Народні майстри здебільшого виживають хто як може. Кожен із них мусить самотужки роздобувати сировину, матеріали. Тобто виконувати роль постачальника, а також самому шукати шляхів збуту виробів. Тобто майстер повинен бути і творцем, і господарником, і комерсантом. До того ж сам мусить і робити рекламу своїм творам. Чи можуть поєднуватися в одній людині такі різні таланти? Дуже рідко.

У Гуцульському регіоні вже склалися певні форми сприяння розвитку народних художників промислів і ремесел.

Ставлять таке завдання перед собою національні парки і заповідники, і це дуже правильно: доля природи нерозривно пов'язана з рівнем культури людей, які живуть серед цієї природи, і обидві вимагають захисту та сталого розвитку.

Позитивну роль відіграють і щорічні Гуцульські фестивалі, складовою частиною яких є виставки майстрів народного мистецтва.

Дуже важливою є діяльність музеїв народного мистецтва, які діють в Коломиї, Косові та інших населених пунктах, зокрема відроджується музей у Верховині.

На часі порушувати питання про оголошення історико-мистецькими заповідниками окремих сіл. Як-от Криворівня, Яворів, Космач. Хоча було б пра-

вильним надати такий статус усьому етнографічному регіонові Гуцульщини.

Треба шукати й інших способів збереження й популяризації народно-го мистецтва гуцулів, підтримки його майстрів.

Косів був з давніх часів одним із важливих центрів торгівлі в Західній Україні. Один із шляхів, що з'єднував Поділля із Закарпаттям, а далі з Угорщиною, вів саме через Косів, Жаб'є, Чорногору до сіл Луги та Бичкова і далі на Балкани [2, с. 21]. Від XIV століття в Косові діяла солеварня. Цінний у той час товар – сіль – вироблявся тут у великих кількостях аж до XX ст. Так, у 1868 році вироблено 76513 центнерів солі, в тому числі 67456 ц кухонної, а для худоби – 6691 ц [3, с. 107].

Сіль вивозили в інші регіони косівських балагули, за нею приїжджали з ближніх і дальших країв «коломийці» (так називали на Поділлі чумаки, які їли по «коломийську» сіль). Тож сіль займала важливе місце серед товарів, якими торгували в Косові. Кутські вірмени були справними майстрами обробки шкур. А косівські шевці шили чудове взуття, яке нерідко було мистецьким витвором. Торгували в Косові й взуттям, зокрема жіночим, про що залишився слід у народній пісні:

*Вербовая дощечка, дощечка...
Бігла в полі Насточка, Насточка,
На все поле леліє, леліє,
Зайчик мийий приїде, приїде,
Щось Насточці привезе, привезе.
Червоні чоботи, чоботи
Косівської роботи, роботи.
А в Косові роблене, роблене,
А у Львові ношене, ношене...*

Околиці Косова славилися садами. Тож не дивно, що одним із основних товарів тут були яблука і сливи.

З початку XIX ст. в Косові розвивається ткацтво. Полотно, сукно, лікнина мали великий попит на торгах і ярмарках. Як і гончарські вироби – посуд, кахлі. У другій половині XIX – на початку XX ст. все більше місце серед товарів на ярмарках посідають вироби з дерева, зокрема бондарські. А також різьблені, а згодом і вироби з металу – топирці, келепи, нагрудні хрести, згарди тощо.

У першій половині XIX ст. в Косові узаконюються щорічні ярмарки. Дати їх проведення визначені цісарським привілеєм від 20 січня 1837 року [6, с. 332]. Ярмарки мали відбуватися в четвер першого тижня по Великодню, у вівторок перед Вознесенням Христовим, а також 25 серпня та 11 жовтня. Отже, 4 ярмарки на рік, деякі з них тривали 2 дні. Згодом дати ярмарків дещо змінювалися, але завжди вони відбува-

лися не менше 3-х разів на рік. Причому були й дводенні.

Проведення ярмарків було неохитною традицією аж до встановлення в 1939 році совєтського режиму, ворожого до будь-яких проявів економічної самодіяльності населення. Цим завданням великої шкоди не лише економіці. Адже ярмарки були й своєрідними виставками робіт майстрів народного мистецтва. Тут виставляли свої вироби гончарі, ткачі, бондарі, різьбярі, тут можна було почути гру сопілчарів, цимбалістів, спів коломийкарів... Це були своєрідні культурно-мистецькі фестивалі, що виникали стихійно, з внутрішньої потреби людей.

На наш погляд, у межах етнографічної, етнологічної діяльності НПП «Гуцульщина» треба відродити в нових формах ярмарок в Косові. Це мав би бути щорічний всеукраїнський ярмарок народних художніх промислів і ремесел. У встановлений час сюди з'їжджалися б з усієї України, а згодом і з закордону майстри ужитково-декоративного мистецтва та ремісники зі своїми виробами, представники торговельних фірм, які могли б здійснювати оптові закупки. А також сотні й тисячі туристів, котрі хотіли б побачити неповторне видовище – народне мистецтво й ремесло всієї України в його надзвичайному різноманітті й багатстві. Тут можуть бути представлені гончарі, ткачі-килимари й ліжничарі, різьбярі, бондарі, ковалі; такі види, як лозоплетіння, вироби з соломи, вишивка, в'язання, металітерство, розпис, писанкарство, вироби з бісеру, шкряти та ін.

Положення про ярмарок мала б напрацювати комісія, що складатиметься з фахівців народного мистецтва і торгівлі. У Положенні слід встановити дату, тривалість ярмарку, конкретне місце проведення в м. Косові. Треба передбачити найсприятливіші умови для народних майстрів – учасників ярмарку, зокрема пільгове оподаткування та інші грошові пільги. Облаштування місця проведення ярмарку мали б взяти на себе держава та місцева влада.

Ярмарок має супроводжуватися широким показом автентичного фольклору в усіх його жанрах, але не у формі офіційних конкурсів.

Оскільки такий ярмарок буде єдиним в Україні, він мусив би мати статус національного.

Зрозуміло, що при цьому потрібна продумана рекламна кампанія з використанням сучасних ЗМІ та засобів зв'язку, зокрема Інтернету, телебачення.

Національний всеукраїнський ярмарок народних художніх промислів і

ремесел (НВЯНХПР) покликаний сприяти збереженню й розвитку традицій народної культури. Він, безперечно, спричинив б і до піднесення економіки, рівня матеріального й культурного життя мешканців нашого регіону і народних митців України взагалі.

Доречно тут навести слова відомого етнографа Василя Скуратівського: «Звичайно, зупинити процес глобалізації неможливо. Але ми можемо, подібно до Японії та Китаю, подбати про власну ідентичність» [7]. Одним із засобів збереження національної ідентичності є НВЯНХПР.

ЛІТЕРАТУРА

1. Гражда. – 2004. – ч. 10. – с. 7.
2. Сірежук Петро. Торгіалі на Галицькій Гуцульщині // Гуцульська школа. – 1996. – № 1(5). – С. 21–23.
3. Карл фон Шмедес. Географічне і статистичне обзорење Галиції и Буковини. – Санкт-Петербург, 1870.
4. Українські народні ліричні пісні. – Вид-во АН УРСР. – К., 1958.
5. Грабовецький В.В. Гуцульщина XIII–XIX століть. – Львів, 1982.
6. Домашняк М. (гол. ред.) Історія Гуцульщини. Том IV. – Львів: «Лого», 1999.
7. Уліна Глібчук. «І не кей, і не блей, і не блузай, бо не усатеш...» // Дзеркало тижня. – 4 грудня 2004 р. – С. 14.

Івано-Франківська обл.

Редакційна колегія журналу «Зелені Карпати» глибоко сумує з приводу смерті відомого культурно-освітнього діяча, краєзнавця, одного з найглибших дослідників звичаїв і традицій, новітніх надбань Гуцульщини

Ігоря ПЕЛИПЕЙКА

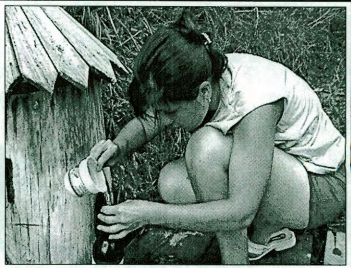
і висловлює співчуття родині покійного.

ЦІЛЮЩІ КУПЕЛІ

КУРОРТИ ЗАКАРПАТТЯ
У ЛІТЕРАТУРНИХ ДЖЕРЕЛАХ
XVI–XVIII СТ.

Літо 1576 року. Трансільванський князь Стефан Баторі у розкішному шатрі приймає полянську купіль. У нього настрої піднесені. Він недавно отримав радісну звістку – польська шляхта обрала його королем.

У супроводі пишного почету Стефан Баторі прямує у Краків, де має відбутися коронація. Його зовнішній вигляд повинен бути бездоганним. Відтепер він поводитиметься як справжній король – величю і суворо. Правда, рани, отримані під час безперервних війн, даються взнаки. Придворний лікар каже, що тутешні джерела добре допомагають при застарілих ранах і хворобах. Цей лікар вельми розуміється на цілющих властивостях мінеральних вод. Тому на декілька днів вирішили зупинитись в Полянці...

Прийнявши купіль, Стефан Баторі відчув надзвичайне полегшення та бадьорість. Що й казати, придворний лікар добре знає свою справу. Якось треба буде йому віддячитись. Задоволений вишшом із шатра. Його губи розтулилися у ледь помітній посмішці.

– Хай живе король! Його величності довгого життя і славних перемог! – лунають звідусіль хвалебні вигуки.

Поляна біля джерела усяяна розкішними шатрами. Коляхаються від вітру різнобарвні стяги. Шатра увішані залізними щитами, котрі сліпуче виблискують на сонці. На кожному красується розмальований герб, що свідчить про родовитість і знатність його власника – барона чи графа...

Нарешті пишний кортедж вирушив у дорогу. Побажати щасливої дороги прийшов люд з усієї округи. Сам Стефан їхав спереду у розкішному убранстві. За ним гарцювала придворна знать. Так, за переказами, їхав на свою коронацію семіградський князь Стефан Баторі...

Стародруки свідчать, що придворним лікарем польського короля Стефана Баторі (1576–1586), який протягом деякого часу володів Мукачівським замком, був один із засновників польської медицини В. Очко. Цей лікар детально вивчав цілющі властивості мінеральних вод і, зокрема, у 1578 році описав джерела курорту Івончиз-Здруй (1). Гадаємо, що В. Очко, супроводжуючи короля, добре знав і про полянські мінеральні води і рекомендував їх для лікування.

У той час на території Закарпаття спостерігалось значне пожевлення курортної справи. 1549 року Г. Вернер описав солоні джерела та озера Марамороського комітату, які вже тоді широко застосовувались із лікувальною метою (2).

Численні етнографічні джерела подають відомості про необмежені лікувальні можливості солі. При захворюваннях простудного характеру, ревматизмі, особливо в практиці дитячого лікування популярністю користувались «роп'яні» купелі. На Закарпатті (Великобрезнянський район) такі соляні ванни радили робити кілька разів на день протягом трьох днів. Після кожної купелі дитину добре закутували, щоб пропітла (3).

1753 року мінеральні джерела Закарпаття вивчав М. Бейлі. Він описав їх фізичні властивості та лікувальні мож-

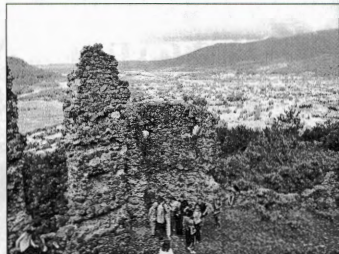
ливості, не враховуючи хімічного складу. Головний лікар Марамороського комітату І. Палатіні також приділяв велику увагу дослідженню мінеральних джерел краю. В своєму трактаті за 1783 рік вчений обгрунтував корисність застосування мінеральних вод для людського організму (2, 4).

Вже у 1549 році відомий геолог і мінералог Георгій Агріколла висловив гадку, що підземні води можуть бути двоякого походження: 1. Поверхневі (надозні), що виникають внаслідок стікання поверхневих вод крізь щільні і тріщинні в гірських породах; 2. Глибинні (ювенільні), які утворюються від конденсації воляної пари, що підіймається із надр землі (5).

Наприкінці XVI ст. на курортах Закарпаття починають створюватись перші лікувальні заклади. Спочатку такий заклад був організований приватними особами поблизу села Лумшори нинішнього Перечинського району. Тутешня мінеральна вода застосовувалась насамперед для лікування ревматичних уражень. Вона підігрівалась у спеціальних котлах, які називалися «мінеральними ваннами». Одна така «ванна», датована 1600 роком, збереглась до нашого часу. Згодом цю місцевість почали називати «Курортом Лумшори» (6).

1631 року в Ужгородській інвентарній книзі зроблений запис про наявність мінеральних джерел та водо-лікарні в м. Ужгороді (7). Але лікування в таких «купальних домах» коштувало дуже дорого і дозволяти собі таку розкіш могли тільки заможні люди.

Місцеве знать – барони та графи Перені, Другети, Довгаї, Розгоні, Гуняді та ін. – свій відпочинок також пишню

улаштували на курортних місцевостях Закарпаття. З переказу «У Кізім цар полловав», який записав фольклорист В. Піпаш-Косівський, дізнаємося, як тут розважалися віденські вельможі і, навіть, сюди був запрошений сам австрійський імператор.

«... І в Кізім почали щоосені приїжджати пани з Відня та Будапешта. Не тільки полловали, а й по-своєму розважалися серед чарівної природи. Високі дами у чорних капелюках та довгих платтях заличилися до молодих мисливців, запрошених із різних графств. У будинках біля Тиси, де відпочивали пани, були спальні, їдальні, кухні, великі льохи з найкращими винами». Далі читаємо й так: «П'ять пар коней з дзвіночками на шнях та в розкішній упряжі тягнули цареву кочию. За царем їхали міністри, графи, охоронці...» (8).

Про те, що австрійський імператор відвідав Закарпаття, дізнаємось із запису, зробленому на маргінесі Біблії XVII ст.: «...року 1770 цар римський і угорський кесар Йосиф приходили до Мукачева... во обителі на гори Чернек (Чернецькій, де монастир – авт.) літургію слухали, єпископ Іон Брадич служив» (9).

Про велику популярність мінеральних джерел серед місцевого населення Закарпаття маємо ще одну авторитетну звістку. 1558 року послі Івана Грозного, після переговорів із турецьким султаном в Константинополі, поверталися у Москву. Їх шлях проходив через територію нинішнього Закарпаття. Повернувшись додому, бояри доповідали царю:

«... В горах Полонинних є колодязь, а в ньому вода солодка, що грушевий квас. Та є й інші колодязі, але вода в тих, як оцет; а інші, як кислі ши... Та в горах

тих вода із гір тече, а є гаряча, можна яйце зварити... і в ті води чимало людей приходять хворими і всякими болячками одержимі, кладуться в ті води і усім приходять будає зцілення...» (10).

Необхідно підкреслити, що мінеральні води Закарпаття з давніх-давен місцеве населення використовувало і для питного лікування. На той час було відомо, що до складу мінеральних вод входять різні хімічні речовини. Вчені вважали, що цілюща вода містить у собі розчини мінеральних солей, які в цілому благотворно впливають на організм, викликаючи певний лікувальний ефект. Семиградські володарі на бенкетаті пригощали іноземних послів закарпатськими мінеральними водами. Вже тоді вони були предметом експорту у європейські країни. Відомо, що на початку XVIII ст. досить частими гостями на Закарпатті були посланці російського імператора Петра I, котрі заповнювали «сифони» свлявською мінводою і поверталися до двору Його величності в Петербург (11).

ЛІТЕРАТУРА

1. Курорты. Энциклопедический словарь. – Москва, 1983. – С. 491.
2. С.П. Билек. Минеральные воды Закарпатья. – Львов, 1986. – 165 с.
3. З.Е. Болтарович. Народне лікування українців Карпат. – Київ, 1980. – С. 89.
4. А.А. Сочка, К.А. Сочка.

Курорттографія Закарпаття в літературних джерелах XIX сторіччя //Збірник наукових праць «Сучасні проблеми рекреації на курортах Карпатського регіону». – Ужгород, 1995. – С. 43–44.

5. В.М. Верзілов. Минеральные источники //Курортная неврология. – Москва, 1943. – С. 17–52.

6. М. Торхтин. Закарпатье – край курортов. – Ужгород, 1962. – С. 7–8.

7. Л.П. Киргич, М.Д. Торхтин. Коротка історія лікувального використання мінеральних вод Закарпаття //Мінеральні води Закарпаття. – Ужгород, 1997. – С. 15.

8. Легенди нашого краю. /Редактор-упорядник П.М. Скуць. – Ужгород, 1972. – С. 149–152.

9. В.Л. Микитась. Давня література Закарпаття. – Львів, 1968. – С. 144.

10. М.Д. Торхтин, В.Г. Денисюк. Закарпатья Карпат. – Ужгород, 1975. – С. 10.

11. І. Донин, Б. Марусяч. Пийте, люди, на здоров'я «Полюну купіль!» – Київ, 1996. – С. 54.

Валерій КОРОСТЕЛЬОВ

Василь ДЖАМАН
м. Чернівці

У СТОЛИЦІ І ПРОВІНЦІЇ

ТЕРИТОРІАЛЬНІ ВІДМІНИ ДИНАМІКИ ПРИРОДНОГО РУХУ НАСЕЛЕННЯ В УКРАЇНІ НАПРИКІНЦІ ХХ СТ.

Демографічна ситуація помітно диференціюється в часі та по території України [1, 2, 3, 11]. Нами виділені й проаналізовані демографічні регіони України, які склалися на кінець ХХ століття [1, 2]: Західний (Волинська, Рівненська, Львівська, Тернопільська, Івано-Франківська, Закарпатська, Чернівецька області), Центральний (Київська, Житомирська, Хмельницька, Вінницька, Черкаська, Кіровоградська області), Північно-Східний (Чернігівська, Сумська, Полтавська області), Східний (Харківська, Донецька, Луганська, Дніпропетровська, Запорізька області), Південний (АР Крим, Одеська, Миколаївська, Херсонська області). Вказані регіони виділені на підставі спорідненості демопроесів, які мають помітні територіальні відмінні, і відрізняються як за площею (включаючи від 3 до 7 областей), так і за кількістю населення (частка окремих регіонів у загальній кількості населення України коливалася станом на 1.01.1999 р. від 8,7% до 32,9% [10, с. 333]). Окремо виділяється столиця України – м. Київ. За своїми демографічними показниками місто Київ різко відрізняється від областей, що його оточують. Тут відображаються тенденції демопроесів найбільших міст, на які накладають свій вплив сточлині функції.

Упродовж останніх 60 років змінювалися не тільки загальні показники, що характеризують демографічну ситуацію, але відбулися й кардинальні територіальні зміни. Це призвело до зміни частки регіонів за кількістю населення: зростає частка Східного й Південного регіонів, зменшилася Центрального та Північно-Східного регіонів, а частка столиці зростає майже у 2,5 рази (див. таблиці 1–5).

У 1940 р. загальний коефіцієнт природного приросту населення України

становив +13,0%. Найбільшим він був у областях промислового Придніпров'я (Запорізькій, Дніпропетровській), Донбасу (Луганській, Донецькій), центру (Житомирській, Хмельницькій, Черкаській, Вінницькій, Київській) та півдня України (Херсонській, Мико-

лаївській) з максимальними показниками в Запорізькій (+18,2%), Херсонській (+17,4%) і Житомирській (+17,3%); найменший приріст населення мали західні області (Чернівецька, Тернопільська, Львівська, Івано-Франківська), м. Київ та Полтавська область з мінімальним показником у Чернівецькій (+4,1%). Отже, країні пересічнообласні показники відрізнялися в 4,44 рази. У 1940 р. на Східний і Центральний демографічні регіони припадало 59,3% загальнореспубліканського природного приросту населення (таблиця 1). Найвищу народжуваність (33,5–28,3%) мали Запорізька, Херсонська, Миколаївська, Луганська, Донецька, Житомирська, Дніпропетровська й Хмельницька області, а найнижчу (21,4–24,7%) – Чернівецька, м. Київ, Тернопільська, Полтавська, Кіровоградська, Чернігівська і Львівська області при середньоукраїнському показнику – 27,3%; найбільший і найменший пересічнообласні загальні коефіцієнти народжуваності відрізнялися в 1,57 рази [5, с. 18–19].

До 1960 р. загальноукраїнські показники природного приросту населення зросли й становили +13,6%, а країні пересічнообласні коефіцієнти дорівнювали від +8,8% (Полтавська область), до +20,4% (Закарпатська область). Ріст показників природного приросту населення відбувся при зниженні показників народжуваності в Україні до 20,5% (або майже на 25%) і значному зменшенні смертності (з 14,3% у 1940 р. до 6,9% у 1960 р., тобто у 2,1 рази). Найвищі відносні показники природного приросту населення уже стали характерними для західних областей України (+17,1%)

Таблиця 1

ПЕРЕСІЧНІ СЕРЕДНЬОЗВАЖЕНІ ПОКАЗНИКИ ПРИРОДНОГО РУХУ НАСЕЛЕННЯ В РЕГІОНАХ УКРАЇНИ В 1940 РОЦІ*

Регіони	Частка населення регіону до всього населення України, %	Коефіцієнти природного руху населення (на 1000 осіб населення)			Частка (%) регіонів у показниках природного руху населення		
		кількість народжених	кількість померлих	природний приріст населення	кількість народжених	кількість померлих	природний приріст населення
Західний**	19,8	24,3	14,4	9,9	17,6	19,9	15,2
Центральний	25,1	27,2	12,9	14,3	25,1	22,7	27,7
Північно-Східний	13,1	24,2	13,5	10,7	11,6	12,3	10,8
Східний	27,9	30,3	15,6	14,7	30,9	30,3	31,6
Південний	12,0	29,7	15,4	14,3	13,1	12,9	13,3
м. Київ	2,1	21,9	13,3	8,6	1,7	1,9	1,4
УКРАЇНА	100,0	27,3	14,3	13,0	100,0	100,0	100,0

* Складено на підставі даних [4, 5, 6]

** Без показників Закарпатської області (відомості у статистичних збірниках відсутні)

Таблиця 2

ПЕРЕСІЧНІ СЕРЕДНЬОЗВАЖЕНІ ПОКАЗНИКИ ПРИРОДНОГО РУХУ НАСЕЛЕННЯ В РЕГІОНАХ УКРАЇНИ В 1960 РОЦІ*

Регіони	Частка населення регіону до всього населення України, %	Коефіцієнти природного руху населення (на 1000)			Частка (%) регіонів у показниках природного руху населення		
		кількість народжених	кількість померлих	природний приріст населення	кількість народжених	кількість померлих	природний приріст населення
Західний	18,9	24,4	7,3	17,1	22,4	19,9	23,8
Центральний	22,7	19,2	7,2	12,0	21,3	23,8	19,9
Північно-Східний	10,9	17,6	7,4	10,2	9,3	11,7	8,2
Східний	32,4	20,6	6,3	14,3	32,6	29,6	34,1
Південний	12,3	19,9	6,9	13,0	12,0	12,3	11,8
м. Київ	2,8	17,4	6,8	10,6	2,4	2,7	2,2
УКРАЇНА	100,0	20,5	6,9	13,6	100,0	100,0	100,0

* Складено на підставі даних [4, 8].

з максимальними величинами в Закарпатській (+20,4%), Рівненській (+20,0%) і Волинській (+18,2%). Високий природний приріст населення зберігався в областях Донбасу (Луганській – +17,2%, Донецькій – +15,4%), промислового Придніпров'я та півдня України [4]. Більшу частку природного приросту, ніж частку населення, мали Західний і Східний регіони, на які припадало, відповідно, 23,8% і 34,1% природного приросту населення України. Найнижчі відносні показники в 1960 р. мали вже області Північно-Східного демографічного регіону (-10,2%). Нижчими від середньоукраїнських показники природного приросту були в Центральному, Південному регіонах і м. Києві (див. таблицю 2).

За наступні 20 років (1960–1980 рр.) природний приріст населення в Україні зменшився в 3,9 раза (народжуваність скоротилася до 14,8%, а смертність зросла до 11,3%). У 1980 р. на друге місце за відносними показниками природного приросту населення після Західного регіону (+6,8%) перебрався Південь (+4,3%). В областях Донбасу і промислового Придніпров'я ще зберігався відчутний приріст (середньообласні показники тут від +3,5% у Донецькій області до +3,9% у Запорізькій) [7, с. 45]. Абсолютний природний приріст населення в Україні забезпечували, в першу чергу, Західний демографічний регіон (36,3% від природного приросту населення України) і Східний (31,4%). Частка Південного регіону становила 17,8% від показника по Україні (таблиця 3). Явище депопуляції населення в 1980 р. уже охопило всі північно-

східні області (Чернігівську, Сумську, Полтавську) та частину центральних (Черкаську, Вінницьку); у Кіровоградській області смертність зрівнялася з народжуваністю. Після цього депопуляція населення поширилась на інші області України.

У 1989 р. на Західний демографічний регіон припадало вже більше половини (55,1%) природного приросту населення України, що майже втричі перевищувало частку регіону за кількістю населення, а Південний регіон зайняв друге місце не тільки за відносними, але й за абсолютними показниками. Маючи 14,8% населення, цей регіон забезпечив 23,2% природного приросту населення країни. Зниження народжуваності, ріст смертності призвели до різкого зменшення приросту населення в Східному та Центральному регіонах, де відносні показники

становили, відповідно, +0,7% і +0,1%, а частки цих регіонів в абсолютному природному прирості населення України скоротилися до 14,0% і 1,1% (див. таблицю 4). Загальний коефіцієнт природного приросту населення в Україні знизився в 1989 р. до +1,7%, а в 1990 р. – до +0,6% [10, с. 339].

У 1991 р. кількість померлих в Україні перевищила кількість народжених на 39,2 тис. осіб (природне зменшення населення становило –0,8%). У 1992 р. природний приріст населення був позитивним у 7 областях (Закарпатській, Івано-Франківській, Чернівецькій, Рівненській, Львівській, Волинській і Херсонській), а в 1998 р. він зберігався тільки у 2 областях: Закарпатській (+1,1%) і Рівненській (+0,4%) [10, с. 340]. За 1998 рік в Україні народилося 419,2 тис. дітей. При середньому показнику народжуваності 8,3%, по сільській місцевості (9,9%) та в міських поселеннях (7,6%). Померло за 1998 рік 719,9 тис. осіб, а загальні коефіцієнти смертності становили: по Україні – 14,3%, серед міського населення – 12,5%, у сільській місцевості – 18,2%. Отже, через перевищення смертності над народжуваністю кількість населення України за 1998 рік зменшилася на 300,7 тис. осіб [10, с. 338–339]. За найбільшими масштабами депопуляції населення до Північно-Східного (–9,4%) та Центрального (–7,2%) регіонів України прилучилися промислово розвинуті області Донбасу (Луганська, Донецька), Придніпров'я (Дніпропетровська, Запорізька) та Харківська область, де раніше був високий природний приріст населення.

Таблиця 3

ПЕРЕСІЧНІ СЕРЕДНЬОЗВАЖЕНІ ПОКАЗНИКИ ПРИРОДНОГО РУХУ НАСЕЛЕННЯ В РЕГІОНАХ УКРАЇНИ В 1980 РОЦІ*

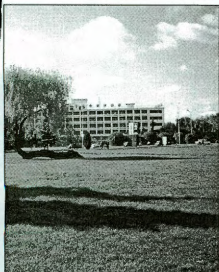
Регіони	Частка населення регіону до всього населення України, %	Коефіцієнти природного руху населення (на 1000 осіб населення)			Частка (%) регіонів у показниках природного руху населення		
		кількість народжених	кількість померлих	природний приріст населення	кількість народжених	кількість померлих	природний приріст населення
Західний	18,6	17,0	10,2	6,8	21,3	16,7	36,3
Центральний	19,8	14,1	12,9	1,2	18,8	22,6	6,6
Північно-Східний	9,4	13,0	13,6	–0,6	8,3	11,2	–1,5
Східний	33,4	14,3	11,1	3,2	32,3	32,5	31,4
Південний	14,4	15,2	10,9	4,3	14,7	13,8	17,8
м. Київ	4,4	15,6	8,2	7,4	4,6	3,2	9,4
УКРАЇНА	100,0	14,8	11,4	3,4	100,0	100,0	100,0

* Складено на підставі даних [7, 9].

ПЕРЕСІЧНІ СЕРЕДНЬОЗВАЖЕНІ ПОКАЗНИКИ ПРИРОДНОГО РУХУ НАСЕЛЕННЯ В РЕГІОНАХ УКРАЇНИ В 1989 РОЦІ*

Регіони	Частка населення регіону до всього населення України, %	Коефіцієнти природного руху населення (на 1000 осіб населення)			Частка (%) регіонів у показниках природного руху населення		
		кількість народжених	кількість померлих	природний приріст населення	кількість народжених	кількість померлих	природний приріст населення
Західний	18,9	15,4	10,3	+5,1	21,8	16,7	55,1
Центральний	18,8	13,2	13,1	+0,1	18,6	21,3	1,1
Північно-Східний	8,9	12,0	13,7	-1,7	8,0	10,5	-8,5
Східний	33,6	12,4	11,7	+0,7	31,3	33,9	14,0
Південний	14,8	13,8	11,0	+2,8	15,3	14,1	23,2
м. Київ	5,0	13,5	8,2	+5,3	5,0	3,5	15,1
УКРАЇНА	100,0	13,3	11,6	+1,7	100,0	100,0	100,0

* Складено на підставі даних [7]

Таблиця 5

ПЕРЕСІЧНІ СЕРЕДНЬОЗВАЖЕНІ ПОКАЗНИКИ ПРИРОДНОГО РУХУ НАСЕЛЕННЯ В РЕГІОНАХ УКРАЇНИ В 1998 РОЦІ*

Регіони	Частка населення регіону до всього населення України, %	Коефіцієнти природного руху населення (на 1000 осіб населення)			Частка (%) регіонів у показниках природного руху населення		
		кількість народжених	кількість померлих	природний приріст населення	кількість народжених	кількість померлих	природний приріст населення
Західний	19,6	11,1	11,9	-0,8	26,0	16,4	2,9
Центральний	18,5	8,8	16,0	-7,2	19,4	20,6	22,4
Північно-Східний	8,7	7,6	17,0	-9,4	7,9	10,3	13,7
Східний	32,9	7,0	15,0	-8,0	27,7	34,5	44,1
Південний	15,1	8,1	13,8	-5,7	14,6	14,6	14,5
м. Київ	5,2	7,0	9,8	-2,8	4,4	3,6	2,4
УКРАЇНА	100,0	8,3	14,3	-6,0	100,0	100,0	100,0

* Складено на підставі даних [10]

Коефіцієнти природного руху населення у Східному демографічному регіоні: народжуваність – 7,0%, смертність – 15,0%, депопуляція – 8,0%. На цей регіон припадає 44,1% депопуляції населення країни (див. таблицю 5).

ЛІТЕРАТУРА

1. Джаман В.О. До проблеми територіальних особливостей демографічних процесів в Україні //Український географічний журнал. – 1998. – С. 13-18.
2. Джаман В. Територіально-часова диференціація демографічної ситуації в Україні //Науковий вісник Чернівецького університету: 36. наук. пр. Вип. 49: Географія. – Чернівці: ЧДУ, 1999. – С. 68-85.
3. Заставний Ф.Д. Населення України. – Львів: Край, Промінь, 1993. – 224 с.
4. Народне господарство Української РСР у 1964 році. – К.: ЦСУ УРСР, 1965. – С. 13-15.
5. Народне господарство Української РСР. Ювілейний статистичний щорічник. – К.: Техніка, 1977. – С. 18-19.
6. Народне господарство Української РСР у 1980 році. – К.: Техніка, 1981. – С. 8, 19.
7. Народне господарство Української РСР у 1989 році. – К.: Техніка, 1990. – С. 42-45.
8. Народное хозяйство СССР в 1961 году. Статистический ежегодник. – М.: Госстатиздат ЦСУ СССР, 1962. – С. 17.
9. Народное хозяйство СССР в 1979 году. Статистический ежегодник. – М.: Статистика, 1980. – С. 14-15.
10. Статистичний річник України за 1998 рік. – К.: Техніка, 1999. – С. 333, 338-340.
11. Фашевський М.І. Геодемографічна ситуація в Україні //Сучасні проблеми географії населення в Україні. – Луцьк, 1993. – С. 118-120.

Основною метою землеохоронної політики держави і регіонів на період до 2010 р. має бути призупинення наростання деградації земельних ресурсів і створення передумов кардинального поліпшення екологічної ситуації в майбутньому.

З. ХАПЦЬКА,

Чернівецький філіал Інституту
землеустрою УААН

СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНА ТА ЕКОЛОГІЧНА ЕФЕКТИВНІСТЬ ЗАХОДІВ З ОХОРОНИ ЗЕМЕЛЬ НА БУКОВИНІ

Землю не можна розглядати як невичерпну комору. Антропогенні навантаження при її використанні в землеробстві (перушчильнення ґрунту внаслідок застосування важкої техніки, забруднення сільгоспугідь пестицидами, баластом і токсичними речовинами, які містяться в мінеральних добривах, насиченість структури посівних площ просапними культурами без урахування крутизни схилів, відсутність системності в проведенні протиерозійних заходів) та інших галузях призвело до помітного зниження вмісту гумусу (із 3,0% у 1970 р. в середньому по Чернівецькій області до 2,4% у 1994 р.), фізичної деградації ґрунтового покриву, розширення площ еродованих земель. Наяву протиріччя між економікою і вимогами екології, виробничими і природними процесами. Для усунення такого протиріччя в практику охорони і раціонального використання землі, наукового обґрунтування протирозійних та інших заходів необхідне впровадження комплексної оцінки змін, або прогноз соціально-економічних та екологічних наслідків.

Державі небайдуже, в якому стані знаходиться основне її багатство – земля, і якщо в будь-якому регіоні допущені збитки від ерозії ґрунтів, то вона, використовуючи діючий в економіці закон повернення суспільно необхідних затрат, буде вимушена частину капіталовкладень, передбачених на загальнонародні потреби, направити на покриття таких збитків. Тому соціально-економічний ефект завжди залежить від економії затрат майбутньої праці суспільства на відновлення втраченої родючості ґрунтів внаслідок деградації. Їх величина склала 22500 тис.крб. [162]. Іншими словами, чим менше держава приділяє уваги охороні земель, чим менше землевласники і землекористувачі несуть затрат (капіталовкладень) на попередження збитків від ерозії земель та інших видів деградації, тим поважнішими є соціально-економічні і екологічні втрати суспільства. Таким чином, припинення, а в окремих випадках і усунення ерозійних та інших деградаційних процесів є прямим наслідком соціально-економічного та екологічного ефекту.

Середньорічний змив ґрунту на Буковині у 2003 р. склав 18,6 т/га, а в окремих районах більше 20 т/га (табл. 1). Після освоєння комплексу протирозійних заходів змив ґрунту може бути зменшений до 2,5 т/га (табл. 2).

Ефективність комплексу землеохоронних заходів можна оцінити на прикладі практики сільськогосподарського виробничого кооперативу ім. Суворова Новоселицького району Чернівецької області, який був першим базовим господарством на Буковині по освоєнню ґрунтозахисної системи землеробства з контурно-меліоративною організацією території. Площа господарства – 2 937 га, у тому числі рілля – 1 826 га.

Сільськогосподарський виробничий кооператив (СВК) ім. Суворова розташований на дуже пересіченій релієфі, схилі землі (від 2 до 10° і більше) становлять 88% території, еродованість ґрунтового покриву – 71%. На крутосхилах від злив змивалась велика кількість родючого ґрунту, знищувались посіви сільськогосподарських культур.

Тому в господарстві приділяли велику увагу захисту ґрунтів від ерозії, агрофізичної деградації, підвищенню родючості ґрунтів, поліпшенню загальної культури землеробства. Ще в 1987 році спеціалістами Чернівецького філіалу інституту землеустрою за участю науковців Буковинського інституту агропромислового виробництва Української академії аграрних наук для господарства розроблений проект контурно-меліоративної організації території.

Суть апробації полягає в тому, що на крутих схилах поля мають не прямолінійну, а криволінійну конфігурацію, де оброботі ґрунту і посів сільськогосподарських культур проводиться за основними напрямками горизонталей, тобто по контурах. Для закріплення згаданих напрямків на місцевості поздовжні межі полів спочатку засівали сумішшю злакових і бобових багаторічних трав (один прохід сівалки). Ці засіяні смуги були надійними орієнтирами для відмітки перших проходів агрегатів, а також ґрунтозахисними. В подальшому на вказаних смугах висаджували дерева. Такі лісосмуги були орієнтирами вже на постійній основі.

Ґрунтозахисна контурно-меліоративна організація території на водозаборах вирішує цілий ряд проблем:

– раціональне співвідношення рілля, природних сінокосів і пасовищ, лісів тощо;

– раціональну структуру посівних площ на орних землях та розміщення сівозмін в еколого-технологічних групах ґрунтів і робочих ділянок у полях сівозмін;

– диференціацію ґрунтозахисних та меліоративних прийомів залежно від ґрунтово-кліматичних умов і рельєфу;

– раціональне розміщення лінійних рубежів та ефективне застосування агротехнічних, агро меліоративних, агрохімічних, луко-, лісомеліоративних і гідротехнічних протирозійних заходів.

Тобто на водозборі вирішується комплекс питань, спрямованих на ефективне й раціональне використання земельних ресурсів і, зокрема, на підвищення родючості ґрунтів, їх продуктивності та охорону довкілля.

У результаті освоєння згаданого протирозійної контурно-меліоративної організації території використання землі стає високоефективним, стабільним і екологічно стійким. У ньому вдало поєднуються як фактори інтенсифікації, так і біологізації ресурсо- та енергозбереження. Така агро екологічна організація території одержала назву адаптивно-інтенсивної або екологічно-адаптивної, тобто є пристосованою до агроландшафтів.

Для умов Чернівецької області найбільш сприятливою моделлю контурно-меліоративної організації території є така, що передбачає диференційоване використання сільськогосподарських угідь залежно від крутизни схилів, виділення й закріплення в природі еколого-технологічних груп ґрунтів (ЕТГ).

До першої ЕТГ були віднесені орні землі, розташовані на рівнинній частині території та схилах крутизною до 4–4,5° з незмитими і слабо змитими ґрунтами, якісний стан яких дає змогу розміщувати на них інтенсивні зерно-просапні сівозміни з максимальним насиченням просапних культур.

До другої ЕТГ – ділянки ріллі, розташовані на схилах 4 (4,5°) – 7°, з переважанням середньозмитих ґрунтів, частково і слабо та сильно змитих. Тут розміщують зерноправ'яні ґрунтозахисні сівозміни без просапних культур.

До третьої ЕТГ приписані землі на схилах з крутизною більше 7° з переважанням сильно змитих ґрунтів, які використовують для тривалого залуження багаторічними травами.

У СВК ім. Суворова на схилах крутизною до 5° залишалися прямолінійну організацію території. В полях, де необхідно, виділяли робочі ділянки для проведення всіх польових робіт уперекрестки схилу. Тут розташували 12-пільну сівозміну (1 187 га), а на схилах крутизною більше 5° – ґрунтозахисну сівозміну (505 га). Значно збільшили питому вагу багаторічних трав у ґрунтозахисній сівозміні, довівши її до 34% у структурі посівних площ цього клину. І навпаки, у цій сівозміні на долю просапних культур залишили тільки 17%, більшу частину перевели в польову сівозміну.

У розроблених польовій і ґрунтозахисній сівозмінах були поєднані організаційно-господарські, агротехнічні, агро меліоративні, агрохімічні, фітомеліоративні та гідротехнічні протирозійні заходи. Для обробки ґрунту широко використовували ярусні плуги, чизелі, плоскорізи, комбіновані агрегати та ін. Згідно розробленого проекту оранку уперекрестки проводили на площі 1 056 га, в тому числі з ґрунтопоглибленням – 827 га, контурну оранку – 228 га, глибоке розпушення – 292 га, шліювання ґрунту – 383 га, плоскорізний

Таблиця 1

СЕРЕДНЬОРІЧНИЙ ЗМІВ ҐРУНТУ (МОДУЛЬ ЗМІВУ) ДО І ПІСЛЯ ЗДІЙСНЕННЯ ЗАХОДІВ

№ п.п.	Назва адміністративного району	Модуль зміву фактичний, т/га	Модуль зміву проектний, т/га
1	Сокирянський	18,6	2,2
2	Кельменецький	18,5	2,2
3	Хотинський	19,5	2,4
4	Новоселицький	20,0	2,3
5	Заставнівський	20,1	2,6
6	Кіцманський	21,2	3,2
7	Герцаївський	16,7	2,3
8	Глибоцький	21,4	3,0
9	Сторожинецький	12,5	2,5
10	Вижницький	11,2	2,9
11	Путильський	5,2	1,3
	Чернівецька обл.	18,6	2,5

Таблиця 2

РОЗРАХУНОК ОБСЯГІВ ЗМІВУ ҐРУНТІВ З УРАХУВАННЯМ ЗАХОДІВ, ЩО ПЕРЕДБАЧАЮТЬСЯ

№ п.п.	Назва адміністративного району	Площа, тис. га	Модуль зміву		
			фактичний, т/га	проектний, т/га	т/га
1	2	3	4	5	
1	Сокирянський, всього в т.ч. інтенсивні ґрунтозахисні	24,5	2,2	3,5	
		22,1	2,4	53,0	
		2,4	0,2	0,5	
2	Кельменецький, всього в т.ч. інтенсивні ґрунтозахисні	28,0	2,2	62,8	
		26,0	2,4	62,4	
		2,0	0,2	0,4	
3	Хотинський, всього в т.ч. інтенсивні ґрунтозахисні	19,5	2,4	45,9	
		17,5	2,6	45,5	
		2,0	0,2	0,4	
4	Новоселицький, всього в т.ч. інтенсивні ґрунтозахисні	28,8	2,3	67,0	
		25,5	2,6	66,3	
		3,3	0,2	0,7	
5	Заставнівський, всього в т.ч. інтенсивні ґрунтозахисні	25,6	2,6	66,4	
		23,4	2,8	65,5	
		2,2	0,4	0,9	
6	Кіцманський, всього в т.ч. інтенсивні ґрунтозахисні	21,9	3,2	69,4	
		20,1	3,4	68,3	
		1,8	0,6	1,1	
7	Герцаївський, всього в т.ч. інтенсивні ґрунтозахисні	8,8	2,3	19,9	
		7,7	2,5	19,3	
		1,1	0,5	0,6	
8	Глибоцький, всього в т.ч. інтенсивні ґрунтозахисні	17,6	3,0	52,3	
		16,8	3,1	51,4	
		1,0	0,9	0,9	
9	Сторожинецький, всього в т.ч. інтенсивні ґрунтозахисні	16,3	2,5	40,4	
		14,6	2,6	38,0	
		1,7	1,4	2,4	
10	Вижницький, всього в т.ч. інтенсивні ґрунтозахисні	11,6	2,9	33,8	
		11,1	3,0	33,3	
		0,5	0,9	0	
11	Путильський, всього в т.ч. інтенсивні ґрунтозахисні	0,6	1,3	0,8	
		0,2	2,2	0,4	
		0,4	0,9	0,4	
	Чернівецька обл., всього в т.ч. інтенсивні ґрунтозахисні	203,2	2,5	512,2	
		184,8	2,7	503,4	
		18,4	0,5	8,8	

обробіток – 193 га, посів кукурудзи впоперек схилу та щільовання міжряд з підгортанням рядків – 600 га, гребневий спосіб посадки картоплі впоперек схилу – 50 га, перекрестний посів озимих культур – 94 га, снігозатримання – 1 034 га, щільовання природно-кормових угідь – 135 га, обробіток міжряд багаторічних насаджень впоперек схилу – 57 га.

На засмічених багаторічними бур'янами площах найбільшу прибавку врожаю озимих культур одержували при оранці з застосуванням культиватора КФГ – 3,6 або комбінованого агрегату РВК – 5,4. Перше знаряддя доцільно використовувати при великій бриластості ґрунту, тобто як страхуюче. Широке застосування фрезерного культиватора стримується його особливістю надто руйнувати структуру ґрунту. Врожай озимої пшениці на сірому опідзоленому середньозмитому ґрунті (18% від площі всіх ґрунтів) при згаданих кращих способах обробітку ґрунту становив у середньому 53,8–50,9 ц/га, що на 6,5–3,6 ц більше, ніж при розробці ріллі дисковими знаряддями.

Щільовання ґрунту на глибину 50–60 см через 8 м впоперек схилу зменшувало змив ґрунту при весняному сніготаненні в типові роки у 1,9–2,3 разів. Внесення органічних добрив у господарстві було доведено до 14 т/га ріллі, мінеральних добрив – до 227 кг діючої речовини на гектар посіву. Планувалось довести внесення органіки до 16 т/га, мінеральних добрив – до 230 кг/га.

У 1999–2000 рр. на гектар ріллі вносили по 12 т органічних добрив і по 108 кг діючої речовини мінеральних добрив на гектар посіву.

У господарстві застосовувалися ще й інші ефективні агротехнічні засоби.

Систематичне впровадження у виробництво вказаного протиерозійного комплексу та інших елементів високої культури землеробства дозволило буковинцям зменшити змив ґрунту під час злив та інтенсивного сніготанення у 8–10 разів,

значно збільшити вологонагромадження в ґрунті, досягти розширеного відтворення його родючості, підвищити врожайність сільськогосподарських культур на 20% і більше.

Особливо слід наголосити, що систематичне застосування прогресивних заходів у землеробстві та технологій вирощування культур дозволило господарству вийти на стабільні високі показники навіть у складний перехідний період нашої молододержави, про що засвідчують дані врожайності сільськогосподарських культур за 1991–1999 рр. (табл. 3).

У 1991–1999 рр. врожайність зернових культур коливалася в межах 60,2–74,3 ц/га, а цукрових буряків – 440–617 т/га.

Економічний ефект від землеохоронних заходів тільки при вирощуванні зернових культур складає на 1 га 315,8 грн. та на всю площу посіву 202,1 тис. грн...

При нинішньому дефіциті ресурсів і коштів, у тому числі й на впровадження ефективних ґрунтозахисних заходів, важливим напрямом зменшення інтенсивності ерозійних процесів і подальшої деградації агроландшафтів та ґрунтового покриву є провадження робіт по відлученню з обробітку малопродуктивних змитих земель. Зменшення площі ріллі та переведення її в природні кормові угіддя відповідатиме основним принципам раціонального землекористування та дозволить оптимізувати структуру агроландшафтів, відновити правильне співвідношення між природними комплексами, зменшити інтенсивність ерозійних процесів і негативний вплив посух. Це стане практичною основою ефективного і сталого розвитку землеробства в умовах ринкових відносин, дозволить поліпшити організацію використання сільськогосподарських угідь, охорону і відтворення родючості ґрунтів, підвищення продуктивності агропромислового виробництва.

ЛІТЕРАТУРА

1. Третяк А.М., Ханіцька З.С. Оптимізація землекористування в умовах реформування земельних відносин на регіональному рівні (на прикладі Карпатського регіону України). – Чернівці, 1996. – 105 с.
2. Чернявський О.А., Сінок В.К., Ефективне й раціональне використання деградованих земель. – Чернівці: Зелена Буковина, 2003. – 288 с.

Таблиця 3

ДИНАМІКА ВРОЖАЙНОСТІ ОСНОВНИХ СІЛЬСЬКОГОСПОДАРСЬКИХ КУЛЬТУР У СВК ІМ. СУВОРОВА НОВОСЕЛИЦЬКОГО РАЙОНУ ЧЕРНІВЕЦЬКОЇ ОБЛАСТІ (1991–1999 рр.)

Культури	1991–1995 рр.		1996 р.		1997 р.		1998 р.		1999 р.	
	га	ц/га	га	ц/га	га	ц/га	га	ц/га	га	ц/га
Зернові, всього	671	60,2	657	60,3	697	64,6	670	60,9	64	74,3
в т.ч.										
Озима пшениця	185	57,7	245	36,8	295	51,1	295	45,6	250	63,5
Кукурудза	180	82,3	200	118,6	212	102,4	215	83,8	210	103,4
Цукрові буряки	253	451,7	240	457,6	210	560,1	220	440	200	617,3

В. ЗАЯЦЬ,

доктор сільськогосподарських наук, професор кафедри ентомології і агрономії Ужгородського національного університету

СУЧАСНИЙ ФЕРМЕР. ЯКИЙ ВІН?

КОНЦЕПЦІЯ ПІДГОТОВКИ СПЕЦІАЛІСТІВ
З ПЛОДООВОЧІВНИЦТВА І ВІНОГРАДАРСТВА
НА БІОЛОГІЧНОМУ ФАКУЛЬТЕТІ УЖНУ

Історичні зміни в аграрному секторі України (прийняття «Земельного кодексу», ліквідація колгоспів та радгоспів, приватна власність на землю, створення селянських та фермерських господарств, розробка та впровадження нових ресурсозберігаючих і природоохоронних технологій вирощування сільськогосподарських культур та ін.) спричинили нові підходи до проблеми підготовки спеціалістів сільськогосподарського виробництва. Якщо раніше аграрні вузи країни готували агрономів для колгоспів та радгоспів, які були лише окремими «гвинтиками» в складному механізмі управління колективним господарством, то тепер спеціалістів такого профілю вже не потрібно. Методами старої системи досягти серйозних зрушень соціально-економічного розвитку країни, у тому числі Карпатського регіону, неможливо. Подальший розвиток сільського господарства зони Українських Карпат відбудеться лише за умови проведення глибокої земельної реформи, створення умов для ефективного функціонування різних форм господарювання і власності, формування в аграрному секторі багатокладної економіки, створення соціально-економічної гарантії справедливого становища селянства в суспільстві. Для цих радикальних змін на селі необхідні кваліфіковані кадри, яких нині ще не вистачає. Очікується, що з переходом до ринкових відносин в аграрному секторі України основним виробником товарної продукції на селі повинен стати фермер. Отже, підготовкою висококваліфікованих фермерів і повинні зайнятися вищі учебні заклади країни. До слова, в Західній Європі та США переважна більшість фермерів мають одну або дві вищі освіти і навіть вищі ступені.

Шляхом послідовної і цілеспрямованої виховної роботи необхідно змінити помилкові, стереотипні погляди на особистість фермера. Якщо в радянські часи в свідомості людей закріплювалося зневажливе ставлення до нього і всіляко вихвалялися «переваги» великих колективних господарств (колгоспів), то тепер становище докорінно змінилося і фермерський рух стане запорукою продовольчого добробуту населення і процвітання держави.

Тому, приступаючи до підготовки спеціалістів з плодовоочівництва і виноградарства, на біологічному факультеті УжНУ розробили нові навчальні плани і загальну концепцію підготовки фермерів як організаторів сільського господарства та виробників сільськогосподарської продукції. Навчальна програма відповідає вимогам сучасної сільськогосподарської науки і узгоджена з відповідними відділами міністерств та зацікавлених установ. Окрім основних предметів – овоочівництва, виноградарства та плідництва, – вона передбачає і вивчення економіки аграрного виробництва, законодавчих актів, питань зберігання, переробки та реалізації продукції, охорони навколишнього середовища. Програма розрахована на п'ять років і, зокрема, включає і такі предмети, які раніше не завжди вивчалися в вузах з підготовки кадрів сільського господарства, а саме: інформатика і обчислювальна техніка (108 год.), геодезія і землевпорядкування (108 год.), механізація, електрифікація і автоматизація сільськогосподарського виробництва (333 год.), основи економічних теорій (108 год.), сільськогосподарська мікробіологія (162 год.), ґрунтознавство з основами геології (162 год.), агрометеорологія (81 год.), основи наукових досліджень в агрономії (81 год.), економіка сільськогосподарського виробництва (108 год.), бухгалтерський облік в сільському господарстві (81 год.), агроекологія (108 год.), загальна екологія (81 год.), стандартизація управління якістю (90 год.), меліорація (108 год.), фітофармакологія з основами захисту рослин (108 год.).

Колектив кафедри ентомології і агрономії біологічного факультету Ужгородського національного університету

год.), організація і менеджмент сільськогосподарського виробництва (81 год.) та ін.

Концепція формування майбутнього агронома-фермера як творчої особи полягає в тому, що мета навчання і виховання може бути реалізована за умови збагачення їх традиційних принципів, – таких, як єдність навчання і виховання, науковість, системність, активність, при тому – на основі сучасних педагогічних принципів і методичних підходів. Виховання майбутнього агронома-фермера як всебічно розвинутої особистості вимагає відмовлення від тих засад, які не виправдалися, а саме: формалізм, надмірна заорганізованість, орієнтація на переважно кількісні показники тощо. Старий стиль, старі підходи в підготовці спеціаліста сільськогосподарства не тільки неприйнятні, але й шкідливі.

Поважне ставлення до особи студента, диференційований підхід і орієнтація на складність і неординарність його внутрішнього світу – запорука подолання технократизму, авторитарності у взаємовідносинах між викладачами і студентами на основі ідеї взаємодовіри і партнерського співробітництва. Ці форми взаємостосунків викладачів і студентів особливо повинні проявлятися під час операційно-технологічної та дослідно-агрономічної практики.

Слід відзначити, що матеріально-технічна база для підготовки висококваліфікованих плодоовочників і виноградарів, якою володіє УжНУ, ще не відповідає сучасному рівню і сучасним вимогам. Для її створення потрібний час і чимало коштів (перший набір студентів для підготовки таких спеціалістів в Ужгородському національному університеті був проведений в 1993 р.). Цей недолік в якійсь мірі компенсується тим, що студенти відповідно договору про співробітництво після третього курсу проходять навчальну чотириріжневу практику в Плодовому інституті м. Ледніце-на-Мораве (Чеська Республіка), де створена відповідна матеріально-технічна база для підготовки спеціалістів такого профілю.

Спільна мета науковців і практиків: вивести на світовий рівень занедбані нині традиційні галузі плодоовочівництва та виноградарства.

С. ВЕРБИЦЬКИЙ,
А. СТАСЮК,
Ю. ВЕРБИЦЬКИЙ,
Інститут геофізики
НАН України
м. Львів

СЕЙСМОЛОГІЧНІ ДОСЛІДЖЕННЯ В КАРПАТСЬКОМУ РЕГІОНІ

1. Карпатська сейсмологічна мережа

Сейсмологічні дослідження, які проводяться у відділі сейсмічності Карпатського регіону, охоплюють територію п'яти областей України: Львівської, Закарпатської, Івано-Франківської, Чернівецької та Хмельницької. В цих областях з пунктів сейсмічних спостережень сформована регіональна мережа сейсмічних станцій. Карпатська сейсмологічна мережа (КСМ) складається з десяти сейсмічних станцій і одного павільйону.

1. Сейсмічна станція «Львів» відкрита в 1899 році при Львівському політехнічному інституті. З 1948 року розташована в спеціально переобладнаному приміщенні. Оснащена цифровою реєструючою апаратурою, електронною поштою та Internet-зв'язком.

2. Сейсмічна станція «Моршин» (Львівська область) відкрита в 1978 році у спеціально збудованому приміщенні. Оснащена цифровою реєструючою апаратурою.

3. Сейсмічна станція «Ужгород» відкрита в 1934 році при Ужгородській міській гімназії. З 1950 року знаходиться в спеціально збудованому приміщенні. Оснащена цифровою реєструючою апаратурою, електронною поштою та Internet-зв'язком.

4. Сейсмічний павільйон «Оноківці» (Закарпатська область, відкритий в 1963 році – спеціально збудоване приміщення), оснащений аналоговою реєструючою апаратурою.

5. Сейсмічна станція «Міжгір'я» (Закарпатська область) відкрита в 1961 році у спеціально збудованому приміщенні. Оснащена цифровою реєструючою апаратурою.

6. Сейсмічна станція «Троснік» (Закарпатська область) відкрита в 1987 році. Знаходиться в приміщенні КДМГП і оснащена цифровою реєструючою апаратурою.

7. Сейсмічна станція «Нижні Селище» (Закарпатська область) відкрита в 1987 році. Знаходиться в приміщенні КДМГП і оснащена цифровою реєструючою апаратурою.

8. Сейсмічна станція «Рахів» (Закарпатська область) відкрита в 1956 році. Нині розташована в приміщенні Карпатського біосферного заповідника. З 21 січня 2004 року тут налагоджена цифрова реєстрація сейсмічних подій. Станція оснащена цифровою реєструючою апаратурою, електронною поштою та Internet-зв'язком.

9. Сейсмічна станція «Косів» (Івано-Франківська область) відкрита в 1961 році. Розташована в спеціально збудованому приміщенні і оснащена цифровою реєструючою апаратурою, електронною поштою і Internet-зв'язком.

10. Сейсмічна станція «Чернівці» відкрита в 1907 році при Чернівецькому університеті. Нині розташована в спеціальному приміщенні Чернівецького національного університету, оснащена цифровою реєструючою апаратурою, електронною поштою і Internet-зв'язком.

11. Сейсмічна станція «Городок» (Хмельницька область) відкрита в 1991 році. Розташована в орендованому приміщенні і оснащена цифровою реєструючою апаратурою.

2. Модернізація та технічне забезпечення спостережень

У відділі сейсмічності Карпатського регіону ІГФ НАН України існує певний досвід розробки та експлуатації цифрових апаратно-програмних комплексів отримання та опрацювання цифрових сейсмічних записів. Він підтверджує доцільність подальшого розвитку і вдосконалення розробленої цифрової сейсмологічної апаратури та відповідних програмних засобів з метою максимального наближення української сейсмологічної мережі до вимог світових стандартів щодо якості отримуваних сейсмологічних даних.

У результаті робіт, проведених протягом 2002–2004 років, було розроблено та виготовлено експериментальні зразки нового цифрового апаратного комплексу DAS-04.

При розробці DAS-04 були поставлені такі вимоги до створеної апаратури, які б забезпечували якість отримуваних інструментальних сейсмологічних даних на сучасному міжнародному рівні:

- динамічний діапазон реєструючого каналу не менше 130 дБ;
- частотний діапазон реєструючого каналу від 0,001 до 125 Гц;
- прив'язка зареєстрованих даних до UTC з допомогою GPS. Точність часової прив'язки не менше 10^{-4} секунди;
- можливість одночасної реєстрації сейсмічних подій трьома комплектами сейсмодатчиків;
- можливість реєстрації в безперервному і в тригерному (автоматичне виявлення корисного сигналу) режимах;
- збереження даних в буфері не менше 3-х місяців;

- автоматичне імпульсне калібрування сейсмічних каналів. Передбачена можливість визначення амплітудної і фазової частотних характеристик сейсмічних каналів з точністю не менше 2–5% у частотному діапазоні 0,01–25 Гц;

- можливість роботи як від електромережі (127–220 В), так і від акумуляторної батареї (12 В);

- енергоспоживання в режимі очікування не більше 20 Вт;
- забезпечення автономної роботи протягом не менше трьох діб;

- можливість дистанційного доступу до зареєстрованих даних та контролю за роботою апаратури (локальна мережа, INTERNET та ін.).

Цифровий автоматичний комплекс DAS-04 розрахований на проведення спостережень при вирішенні регіональних сейсмологічних задач. За своїми технічними параметрами він дозволяє досить надійно реєструвати як слабкі, невідчутні для людей, сейсмічні події, так і максимальні коливання в широкому частотному діапазоні (0,02–24 Гц).

DAS-04 забезпечує:

- реєстрацію параметрів від двох (мінімальна конфігурація) до 4 геофізичних полів при максимальній конфігурації. В тому числі – реєстрацію повного вектора сейсмічних коливань в динамічному діапазоні не менше 140 дБ різними типами сейсмічних приймачів;

- частоту реєстрації вимірювання інформації в межах 0,01–100 Гц для різних каналів;

- запас інформації на твердий диск ємністю 240–2000 МБ;

- прив'язку сигналів, що реєструються, до еталонного часу з точністю не менше 0,1 мс;

- відносно похибку вмонтованого годинника не більше 10^{-7} ;

- регулярну корекцію вмонтованого годинника радіосигналами точного часу;

- можливість роботи як від електромережі 220 вольт, так і від акумуляторної батареї (12–24 В), з автоматичним переключенням;

- контроль енергоспоживання і автоматичну підзарядку акумуляторної батареї в режимі роботи від електромережі;

- споживання електроенергії в режимі очікування не більше 10 ват;

- термін автономної роботи апаратури від акумуляторних батарей не менше 24 годин;

- можливість дистанційного контролю функціонування інформаційної системи та доступу до зареєстрованої інформації за допомогою модему (при наявності телефонного зв'язку);

- візуалізацію на дисплеї зареєстрованих сейсмічних подій та основних параметрів функціонування цифрового сейсмографа;

- калібрування сейсмічних каналів (передбачена можливість визначення амплітудної і фазової частотних характеристик сейсмічних каналів з точністю до 5% в частотному діапазоні 0,01–50 Гц). Прилад дозволяє отримати інформацію, яка необхідна для визначення істинних значень прискорення, швидкості або зміщення в зареєстрованих коливаннях;

- аналіз коливань (в режимі реального часу) на предмет виявлення корисного сигналу (можливість віділити нерегулярні хвилі-перешкоди від записів землетрусів та вибухів);

- тестування роботи каналів запису, ємності батареї резервного живлення та накопичувача;

- можливість отримання інформації в стандартному міжнародному сейсмологічному коді SEED;

- ведення протоколу роботи системи збору інформації, який включає дані про:

- час початку та кінця реєстрації в цілому та окремих блоків зокрема, а також ознаки блоків запису;

- результати тестування каналів, накопичувача та блоків живлення;

- збоїв в роботі реєструючої системи, якщо такі наявні.

3. Перспективи розвитку Карпатської сейсмологічної мережі

Цифрова сейсмологічна інформація, яку реєструє мережа сейсмічних станцій Карпатського регіону, використовується при розв'язанні наступних задач:

- оперативна оцінка сейсмічної ситуації в регіоні і на суміжних територіях;

- забезпечення Державної системи реагування на надзвичайні ситуації інформацією, пов'язаною з сейсмічною небезпечкою та землетрусами, які виникають в регіоні;

- середньо- і довгостроковий прогноз сейсмічної активності;

- складання нових карт сейсмічного районування; нормативних документів по сейсмостійкому будівництву;

- поглиблення знань про геологічну будову регіону, території усієї України та сусідніх територій.

Для успішного виконання поставлених завдань КСМ повинна відповідати таким основним вимогам:

- надійна реєстрація місцевих землетрусів, починаючи з 3-го енергетичного класу;

- реєстрація глобальних землетрусів;
- забезпечення необхідного частотного та динамічного діапазону даних інструментальних спостережень;

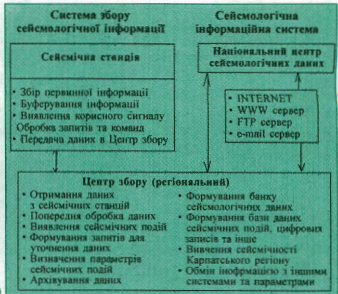
- безперервний збір та прив'язку зареєстрованої інформації до світової системи часу;

- виконання попередньої обробки зареєстрованої інформації у квазіреальному масштабі часу та передача її в центри збору;

Схема збору сейсмологічної інформації

- придатність для здійснення міжнародного обміну сейсмологічною інформацією;
- багатофункціональність системи та можливість використання інформаційного банку даних для розв'язання інших проблем (наприклад, екологічний моніторинг тощо).

Традиційно в Карпатському регіоні сейсмологічна мережа складалася з опорних та регіональних станцій. Опорні станції «Львів» і «Ужгород» стали базовими для створення регіонального і субрегіонального сейсмологічних центрів. Навколо кожної опорної станції функціонує куш регіональних станцій. Інформаційні потоки з сейсмостанцій «Чернівці», «Косів», «Моршин», «Городо» надходять безпосередньо на опорну станцію «Львів», в регіональний центр. На станцію «Ужгород», в субрегіональний сейсмологічний центр, інформація надходить з павільйону «Оноківці», сейсмостанцій «Міжгір'я», «Рахів», «Троснік», «Нижні Селище». Крім того, в сейсмологічні центри також надходить інформація з геофізичних станцій регіону («Мукачеве», «Берегове», «Брид», «Королево», «Буштина» – Закарпатської області та «Івано-Франкове» – Львівської).

Слід зауважити, що представлена структура КСМ спирається лише на функціонує сейсмічні станції. А збільшення кількості пунктів спостережень та впровадження сучасних апаратно-програмних засобів дозволить значно розширити інформативну базу та автоматизувати роботу сейсмологічної інформаційної системи.

Для успішного виконання поставлених задач і забезпечення безперервного функціонування була розроблена схема інформаційних потоків КСМ. На схемі (див. угорі) показані два основні типи інформаційних потоків: а) первинної сейсмологічної службової інформації; б) інформації, вже сформованої і зареєстрованої в базі даних.

Функціональна схема розкриває функції кожного елемента КСМ та зв'язки між ними. Як видно зі схеми, КСМ складається з двох органічно пов'язаних частин: системи збору сейсмологічної інформації (сейсмічні станції, апаратура збору, системи зберігання, обробки та передачі первинної інформації і т.д.) та сейсмологічної інформаційної системи (банки та бази даних, програмне забезпечення для детальної обробки записів та вивчення сейсмічних подій, обмін інформацією і т.д.).

Матеріали інструментальних сейсмологічних спостережень, як мінімум, забезпечують розв'язання наступних завдань:

- визначення координат та динамічних параметрів вогнищ землетрусів;
- вивчення параметрів сейсмічності, сейсмічного режиму та просторово-часових варіацій геофізичних полів;
- визначення найбільш ймовірних місць розташування вогнищевих зон очікуваних землетрусів;
- вивчення кінематичних і динамічних параметрів сейсмічних коливань та їх розподілу в часі і просторі;
- вивчення регіональних кореляційних зв'язків між параметрами вогнищ землетрусів, сейсмічного струшуваності і динамічними параметрами спостережуваних коливань;
- вивчення глибини будови земної кори і верхньої мантії сейсмологічними методами.

Регіональний сейсмологічний центр (РСЦ) забезпечується програмними засобами для обробки, систематизації та архівування одержаної сейсмологічної інформації. В РСЦ дана інформація зберігається протягом тривалого періоду. Тут відбувається управління потоками інформації у всіх ланках системи, а також документування і збереження інформації, яка надходить.

Виходячи з того, що вся сейсмологічна інформація зберігається в базі даних, основними програмними засобами повинні бути «клієнти» бази даних, котрі складають спеціалізовані програмні комплекси для вирішення таких завдань:

- наповнення оперативної бази даних інформацією, яка надходить з пунктів спостережень;
- наповнення оперативної бази даних інформацією, одержаною із e-mail-повідомлень. Для цього необхідні конвертори із стандартних форматів текстових e-mail-повідомлень (наприклад, «MSK») в формат оперативної бази даних;
- наповнення оперативної бази даних інформацією з друкованих видань або інших джерел оператором бази даних;
- комплексна обробка сейсмологічної інформації з метою визначення та уточнення параметрів зареєстрованих сейсмічних подій.

Удосконалена та модернізована модель системи збору сейсмологічної інформації в Карпатському регіоні, будучи складовою частиною Национальної системи сейсмологічних спостережень, має служити базою для подальшого розвитку в Україні системи автоматизованого збору і обробки сейсмологічної інформації.

С. ГЕНСИРУК

доктор сільськогосподарських наук, професор, лауреат Державної премії України в галузі науки і техніки, лауреат міжнародної премії і золотої медалі (IUFRO) м. Львів

ПРИЧИНИ ВСИХАННЯ ЯЛИНОВИХ ЛІСІВ КАРПАТ І ЗАХОДИ ДЛЯ ПРИПИНЕННЯ ЇХ ДЕГРАДАЦІЇ

Протягом значного часу минулого століття в монодомінантних ялинових насадженнях Карпат спостерігались зменшення приросту, суховершинність і масове всихання. Цей негативний процес деградації ялинових лісів висвітлений видатними вченими-лісівниками України, Чехії, Словаччини, Польщі, Угорщини ще у 19–20 ст. (М. Czaskoczi, 1874; E. Hoiwkievicz, 1877; I. Nowicki, 1884; M. Sziget, 1885; G. Vincent, 1936; A. Zlatník, 1936; С. Генсірук, 1964 і ін.), коли ще не помічалось глобального потепління клімату і техногенного забруднення повітря і ґрунту поллютантами.

Сьогодні ялинові насадження, особливо третьої генерації, надто деградовані, масово всихають. Зниження приросту і всихання монокультур ялини спостерігається в стиглих і перестійних лісах, дещо менше у середньовікових і рідше в молодяках. Ця проблема є надзвичайно складною для вирішення: довготривала, хронічна хвороба руйнує не тільки наземну частину лісу, але і його ризосферу, тобто сферу життєдіяльності кореневих систем. Ви-

никають непрості запитання: чому всихають ялинові насадження; які основні причини деградації ялинових монокультур? Як призупинити відмирання ялинових лісів?

Лісові формації як найдавніший і найпродуктивніший тип рослинності мали і мають пріоритетну екологічну роль в еволюції біосфери та підтриманні її природного стану. Це значення особливо очевидне у сучасний техногенний період, коли почав порушуватись киснево-вуглецевий баланс на Землі, і під дією антропогенних чинників зазнали змін породний склад лісів, їх вікова структура, різко зменшується стабільність розвитку і життєвість.

Видатні вчені світу Г. Вінцент, А. Златнік, М. Часкочі та інші наголошують у своїх працях, що природний процес формування лісових екосистем забезпечує стабільність розвитку змішаних лісостанів, їх життєвість, а також високу продуктивність ялинових лісів у відповідних лісорослинних умовах. Лише неправильне провадження лісового господарства з надмірним

лісокористуванням і проведенням на великих площах заміни корінних букових змішаних лісів на чисті ялинові монокультури може призводити до деградації цих ялинників, зниження їх життєвості і приросту деревини, послаблення водоохоронно-захисних функцій гірських ялинових лісів і поступового їх відмирання. Тому сьогодні важливим екологічним і соціально-економічним завданням є збільшення лісистості, створення біологічно-стійких змішаних корінних лісів, забезпечення сталого розвитку лісових екосистем, поліпшення їх середовищотвірного та соціального значення. Основна причина захворювання суто ялинових лісів Карпат – це «ялиноманія» і надмірне лісокористування, а також глобальне потепління клімату і забруднення повітря і лісу поллютантами – хімічних відходів виробництва у різних дозах. «Ялиноманія» виникла в країнах Центральної Європи ще у 1980 році у зв'язку з великим попитом на ялинкову деревину, а це в свою чергу збільшило обсяг рубок лісу.

Неправильний підхід у минулому (XVIII–XX ст.) до експлуатації букових змішаних лісів Карпат і заміна їх ялиновими монокультурами завдає великої шкоди лісовому господарству України сьогодні. Якщо до XVIII ст. вогнем і скоїрою знищували природні змішані гірські ліси з метою збільшення площ сільськогосподарських угідь, то з другої половини XVIII ст. почали масово вирубувати ялинові ліси для відправлення на експорт, а букові спалювати, щоб отримати поташ, деревне вугілля тощо. На місці букових лісів створювали нестійкі ялинові монокультури; для знищення самосіву і підросту бука 2–3 роки сіяли в ших місцях ячмінь і овес. Таку шкідливу політику підтримував уряд Австро-Угорщини (рішення 1882 року). Під час «ялиноманії» в Карпатах створено 100 тис. га ялинових монокультур, у тому числі 50 тис. га в зоні букових лісів. Спочатку вони давали великий приріст деревини; запас у віці 75 років становив 800 м³ на 1 га. Коли ці ліси зрубано і створено другу генерацію монокультур, то приріст їх різко зменшився, а запас у віці 75 років був менший на 130 м³ на 1 га; при цьому появились ознаки деградації і частково-го всихання лісу. В монокультурах третьої генерації у віці 40 років вже проходило масове всихання ялиників і завершувалась їхня деградація.

Особливо надмірне вирубування ялинових лісів почалося після побудови у 1872 р. залізниці Рахів – Ясіня – Львів, а також у зв'язку з великим попитом на ялинову деревину в європейських країнах, що сприяло застосуванню суцільно-лісосічної системи і підневільно-вибіркових рубок. Ці рубки, площею 30–40 гектарів, почали проводитися на крутих схилах до 35° без урахування напрямів ураганих вітрів, що стало причиною виникнення масових (до 15 млн. м³ деревини) вітровалів, які розроблялися дуже повільно (3–5 років). Це призвело до появи великої кількості стовбурих шкідників, переважно короїдів (M. Sziget, 1885; G. Vincent, 1936).

Як відзначають фахівці (Головкєвич С., Часкочі М., Вінцент Г., Генсірук С. та ін.), протягом останніх 150 років в Карпатах майже на тих самих місцях сильними вітрами (1868, 1885, 1937 pp.) було знищено близько 20 млн. м³ деревини, а короїдами, крім того,

знищено у 3 рази більше ялинових лісів, ніж вітровалами.

У 1868–1869 pp. південно-західними ураганими вітрами знищено 13 тис. га ялинових лісів із запасом близько 4 млн. м³ деревини (A. Zlatnik). Розробка вітровалів у Ясінянському і Усть-Чорнянському масивах тривала 3–4 роки, а в надвірнянських лісах – 7–8 років. Для швидкої розробки вітровалів в Ясінях побудовано лісопильний завод, а для сплаву деревини на Чорній Тисі споруджено Апшинешку греблю з водойміщем 430 тис. м³ води.

Несвоєчасна розробка вітровальної деревини спричинила масове розмноження короїдів і в сироростучих ялиниках, які знищено на площі близько 30 тис. га в околиці Усть-Чорної, Солотвина, Ясіня. Найбільше сухостоїв, пошкоджених короїдами, з'явилося по сусідству з вітровалами. Тут у 1872–1873 pp. короїди так розмножилися, що поширилися у всі частини ялинових лісів Карпат, утворюючи так звані червоні плями – по 100–200 всихаючих ялин (E. Hoiowkiewicz, 1877, M. Czaskoczi, 1874). Приполюннинні охоронні ліси теж були всі ушкоджені короїдами.

У 1874 р. спеціальна комісія міністерства землеробства Австро-Угорщини встановила високу інтенсивність зараження ялинових лісів короїдами. З цією метою виставлено 125 тис. штук ловчих дерев, які повністю заселили короїдами. На 929 кв. см нараховувалося до 100 маточних ходів. Короїди були поширені у всіх стадіях розвитку – від яйця до лялечок. За видовим складом переважали короїд друкер (Prs tyrographus L.) і звичайний гравер (Pityogenes chalcographus L.), місцями було виявлено двоzubого гравера (Pityogenes bidentatus H.) і нерідко хвойного деревояїца (Trypodendron lineatum OL.).

За даними М. Шірета, у 1885 році північно-східний вітер спричинив вітровал ялинових лісів на площі 1500 га в долині Чорної Тиси. У цих місцях потрібно було створювати короїдо-вітростійкі змішані ліси за участю бука, клена, явора, ялиці і ялини. Надмірні рубки, масові вітровали та короїдна зароза лісам викликали неабияку тривогу усіх, хто розумів величезне природне і економічне значення ялинових гірських лісів Карпат (I. Nowicki, 1884). За нашими дослідженнями, аналогічний критичний стан лісів Карпат 1957–1960 pp. був обумовлений теж неправильним веденням лісового господарства, надмірними обсягами головних рубок, які у 2 рази перевищували розрахункові нормативи. Щорічно вирубували в середньому 11 млн. м³ деревини, замість 5 млн. м³ за планом. Після введення суцільно-концентрованих рубок з черзполосним примиканням лісосік почались катастрофічні вітровали.

Обсяг вітровальної деревини в 1957 р. складав 5,2 млн. м³. Повторні вітровали меншої сили повторились ще у наступні три роки, вони теж вирвали

з корінням близько 5 млн. м³ деревини. Несвочасна розробка вітровоальної деревини обумовила, як і в попередні періоди, масове розмноження короїдів, які завдали, знову ж таки, ще більшої шкоди лісам, ніж вітровали. Наявність великої кількості вітровоальної і зараженої деревини сприяло поширенню небезпечних стовбурних шкідників і появи їх на здорових деревах. Так, лише у Надвірнянському лісокомбінаті в 1960 р. пошкоджено короїдами 2490 га лісонасаджень, що негативно вплинуло на водоохоронні функції лісостанів Карпат (І.К. Загайкевич, 1960).

Основні причини сучасної трагедії карпатських лісів ті ж самі: надмірні самовільні рубки останнього десятиліття, періодичні вітровали, інвазія короїдів в ослаблених лісових масивах, поступове їх всихання і відмирання, а ще незабаром появляється фітозахворювання ялинових монокультур. Сучасний (четвертий) етап всихання ялинових лісів є найбільш небезпечним, бо завершує четверту генерацію «ялиноманії», що призвела до повної деградації і всихання дерев та поступового їх відмирання.

Для призупинення деградації і відмирання ялинових монокультур Карпат і відновлення на їх місці корінних змішаних біологічно-стійких лісостанів відповідно до лісорослинних умов і типів лісу потрібно систематично проводити надійну систему лісогосподарських і лісомеліоративних та лісозахисних заходів: в усіх хворих ялинових монокультурах, що ростуть в межах ара-

ла бука, ушкоджених суховершинністю, ентомошкідниками і фітозахворюваннями, потрібно провести котловинні рубки Гаєра. В котловинах створити культури бука за участю клена, явора, липи, модрина і зберегти здорові зрешти підросту ялини і ялиці. Після рубки дерев проводити корування пнів і обробляти їх хімічними препаратами.

У зоні ялинових лісів, в ушкоджених ялинових монокультурах, що місцями суховершинні, можна проводити суцільно-санітарні або суцільні вузьколісосічні (шириною до 50 м) рубки з негайним обов'язковим закультивуванням площі зрубів змішаними культурами. В склад культур поряд із ялицею і ялиною потрібно вводити бук, клен, явір, липу, модрина, а в пониженних місцях – вільху чорну. В місцях з високою кислотністю ґрунтів слід здійснювати вапнування, компостування, угноєння або вносити мінеральні добрива. Вік рубки доцільно знизити до 61–70 років.

Наші спільні дослідження 1955–1958 рр. з науково-дослідним словацьким інститутом в м. Опочне в Орліських горах, зокрема з директором інституту проф. Вл. Пержіною і проф. Краатофілем, показали, що без проведення системи лісогосподарських, меліоративних і лісозахисних заходів важко добитися позитивних результатів.

Якщо ялинові монокультури – першої генерації, то в них ще не повинно бути дуже негативних змін ґрунту, його деградації і закислення. Тут по-

трібно проводити котловинні рубки Гаєра і підсаджувати до куртин підросту ялини і ялиці лістяні породи: бук, клен, явір, липу, які поліпшують ґрунтові умови та запобігають деградації ґрунту. В монокультурі ялини, які не дуже ушкоджені деградацією, потрібно проводити лише сприяння природному лісовідновленню і вводити бук, клен, явір, модрина та липу для поліпшення ґрунтових умов і відновлення корінного лісостану природним шляхом.

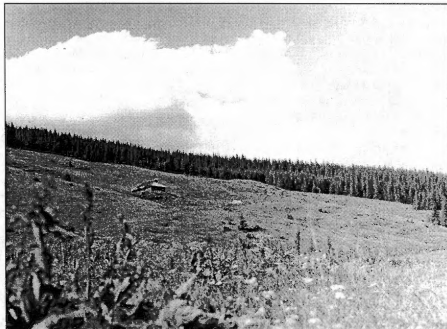
Вважаємо, що основними причинами всихання і деградації ялинових монокультур є антропогенні чинники – діяльність людини і глобальне потепління клімату, а також забруднення повітря і лісу значними дозами поллютантів – хімічних відходів виробництва у різних формах. Забруднення лісів України наслідок впливу поллютантів близьке до середнього показника в Європі, тобто 10% запасів деревини. Техногенне забруднення атмосфери і ґрунту призводить до випадання кислотних дощів, утворення кислотних аерозолів, нагромадження в ґрунті оксидів і важких металів та інших шкідливих речовин, що проникають в лісове середовище.

Глобальне потепління клімату – дуже важливий чинник, що обумовлює зміни лісівничо-екологічних умов, а це, в свою чергу, впливає на склад і розвиток рослинного покриву, зміни гідрологічного режиму поверхневих шарів ґрунту, що негативно впливає на кореневі системи ялиників.

Для відвернення екологічної загрози в ялинових монокультурах Карпат потрібно систематично проводити систему лісогосподарських, лісозахисних, лісомеліоративних заходів боротьби з комахами-шкідниками, фітозахворюваннями та забрудненням повітря поллютантами; провести заміну хвойних монокультур на корінні змішані букові ліси з домішкою клена, явора, їльма, ялиці, ялини, модрина, оптимізувати обсяги лісокористування, значно збільшити обсяги лісорозведення; застосовувати ефективні методи боротьби з ентомошкідниками і фітозахворюваннями, а також з кореневою губкою і опельком осіннім.

ЛІТЕРАТУРА:

1. С. А. Генсірук. Ліси Українських Карпат та їх використання. – К., 1964. – 288 с.
2. Kratošil, Perzina, Samek. Přeměny monokultur. – Praha, 1959. – 180 s.

М. ВИКЛЮК,
Л. БЛЯХАРСЬКА
м. Чернівці

ДОСВІД ІНТРОДУКЦІЇ

ДЕНДРОЛОГІЧНІ БАГАТСТВА
БОТАНІЧНОГО САДУ
ЧЕРНІВЕЦЬКОГО
НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ
імені ЮРІЯ ФЕДЬКОВИЧА

Важливим розділом сучасної ботанічної науки є інтродукція рослин. Сьогодні продовжується пошук, вивчення, відбір і впровадження нових перспективних видів, форм і сортів рослин у народне господарство. Центром таких досліджень на Північній Буковині є ботанічний сад Чернівецького національного університету ім. Ю. Федьковича, заснований в 1877 році після прийняття міською управою відповідного рішення. Протягом 11 років тривало основне засадження території саду. Більшість посадкового матеріалу завезена з німецьких та австрійських розсадників. Рослини висаджувались за родовими комплексами.

Чернівецька область розташована на стику Руської рівнини й Карпатського гірського краю. Помірно-континентальний клімат Північної Буковини загалом досить м'який та вологий. Середній мінімум температури повітря (м. Чернівці) становить $-8,3^{\circ}\text{C}$, абсолютний мінімум досягає -32°C . Період із середньодобовою температурою більше 10°C у рівнинному та передгірному районах триває 155–165 днів. Річна сума опадів у м. Чернівцях – 652 мм. Осінь тепла й суха, зима – нестійка, з частими відлигами. Весною та восени на поверхні ґрунту і в повітрі нерідко спостерігаються приморозки. ґрунти – дерново-підзолисті та опідзолені чорноземі. Середня тривалість без морозного періоду – 162 дні [2].

За 129 років існування ботанічного саду накопичений великий генофонд деревних рослин різних регіонів світу. Колекція деревних рослин нараховує 919

таксонів (768 видів, 151 різновидність і форм), що належать до 171 роду і 62 родин, і є представниками нетропічних областей трьох континентів Північної півкулі. Домінують у колекції представники флори Далекого Сходу, Китаю, Японії, Монголії (37,5%) та Північної Америки (19,6%). Решта видів за походженням розподілені так: Крим, Кавказ, Мала Азія, Середземномор'я – 8,5%, Європа – 8,4%, Центральна і Південна Азія – 3,5%. Значну частину колекції складають гібриди й садові форми (22,5%). За життєвими формами колекція поділяється на дерева (375 таксонів), кущі та напівкущі (525 таксонів) і ліани (19 таксонів). Домінування в колекції кущів зумовлене обмеженістю території саду. Цей же фактор є визначальним у напрямку розвитку колекції: поповнення ведеться низькорослими, карликовими та мініаторними рослинами.

3919 видів і форм у фазу цвітіння та плодоношення вступили 699, з них 83 дають самосі. Цвінуть, але не плодоносять 54 таксони, у 5 з яких стерильні квіти. У деяких рослин субтропічного походження цвітіння та плодоношення спостерігається в роки зі сприятливими для цього умовами в осінньо-зимово-весняний період (*Broussonetia papyrifera* Vent., *Laurocerasus officinalis* Roem., *Paulownia tomentosa* Steud., *Poncirus trifoliata* Rafin. та ін. – всього 34 види). Досягли зрілого віку, але не цвінуть з екологічних та інших причин 38 видів, 95 видів колекційних рослин ще не досягли генеративного віку. Особливу цінність мають дерева, що збереглися з дня існування саду та перших років посадок. Це *Abies cephalonica* Loud.,

A. nordmanniana Spach., *Pinus nigra* Arn., *P. strobus* L., *Taxodium distichum* Rich., *Taxus baccata* L., *Fagus sylvatica* L. *Purpurea*, *Gymnocladus dioica* C. Koch., *Juglans nigra* L., *Liriodendron tulipifera* L., *Platanus x acerifolia* Willd., *Populus alba* L., *Quercus alba* L., *Q. borealis* Michx., *Q. macrocarpa* Michx., *Sorbus torminalis* Crantz, *Styphnolobium japonicum* Schott, *Tilia americana* L. та ін. – всього 86 видів та форм.

За весь період інтродукційних робіт у ботанічному саду рослини знаходились під впливом тих природних змін, що відбувались за цей час у кліматі Північної Буковини. Багаторічними спостереженнями за деревними рослинами виявлено, що переважна більшість представників колекції (близько 700 таксонів) цілком зимостійка [1] і тільки в дуже суворі зими в деяких з них можуть обмерзати квіткові бруньки (*Magnolia x soulangeana* Soul. і її форми, види роду *Forsythia* Vahl., *Paonia arborea* Dougl. та ін.), а решта отримують незначні пошкодження річного приросту, що, в цілому, не впливає на їх подальший розвиток (*Platycladus orientalis* Franco та її форми, види роду *Catalpa* Scop., *Styphnolobium japonicum* та ін.). Представники близько 180 таксонів щорічно за зимовий період втрачають незначну частину приросту останнього року, а в дуже суворі зими обмерзає весь річний приріст. Це *Acer trifidum* Hook. et Arn., види роду *Amorpha* L., *Berberis juliana* Schneid., *Broussonetia papyrifera*, *Celtis australis* L., *Cercis siliquastrum* L., *Chaenomeles sinensis* Koehne, *Chimonanthera praecox* Link., *Cotoneaster saxatilis* Pojark.,

C. rhytidophyllum Rehd. et Wils., види роду *Fontanesia* Labill., *Hydrangea macrophylla* DC. *Hortensia*, види роду *Indigofera* L., *Laurocerasus officinalis*, *Maclura pomifera* Schneid., *Morus alba* L., *Paulownia tomentosa*, *Poncirus trifoliata*, *Pyracantha coccinea* Roem., *P. crenulata* Roem., *P. moretii* Morel, *Quercus cerris* L., *Spiraea cantoniensis* Lour. *Lanceolata*, *S. prunifolia* Sieb. et Zucc. *Plena*, *Stranvaesia davidiana* Dene., *Toxicodendron vernicifluum* Linz., *Wisteria floribunda* DC., *W. sinensis* Sweet.

У 22 видів і форм екзотів, які переважно є представниками субтропічної флори, спостерігаються суттєві пошкодження: від обмерзання дворічної деревини (*Cotoneaster racemiflorus* C. Koch., *Pyracantha fortuneana* L. та ін.) до втрати крони аж до кореневої шийки (*Clerodendron trichotomum* Thunb. v. *faragesii*, *Diospyros lotus* L., *Ilex aquifolium* L. та ін.). Однак у роки з м'якими зимами вони успішно перезимовують, плодоносять і навіть дають самосів.

Під снігом зимує 12 видів та форм рослин. Це такі низькорослі напіввічнозелені та вічнозелені види, як *Microbiota decussata* Kom., *Cotoneaster microphyllus* Wall, *C. horizontalis* Dene., *C. rotundifolius* Wall, *C. dammeri* Schneid, деякі види роду *Juniperus* L. та ін.

У шкільному відділенні успішно вирощувалися, цвіли й плодоносили *Berberis gagnepaini* Schneid., *B. lycium* Royle., *Cistus albidus* L., *Daphne laureola* L., *Leycesteria formosa* Wall., *Ononis fruticosa* L., *Viburnum betulifolium* Batal. та ін., для яких зими 1993–1995 рр. виявилися критичними. У ці ж роки багато видів зазнали значних пошкоджень (обмерзли до рівня снігового покриву або ж до кореневої шийки) при частковому обмерзанні в них річних пагонів у нормальні зими. Це *Cotoneaster bullatus* Bois, *C. dielsianus* Pritzel ex Diels, *C. horizontalis*, *C. rotundifolius*, *Diospyros lotus*, *Paulownia tomentosa*, *Rhus potanini* Maxim., *Stranvaesia davidiana*.

Колекція древних рослин ботанічного саду на сучасному етапі науково-технічного прогресу – спрацяння скарбниці генетичного матеріалу. Вона має важливе наукове і практичне значення. Основна мета створення, утримання і поповнення колекцій – збагачення асортименту рослин для зеленого будівництва, садівництва, лісового господарства,

фармацевтичної промисловості та інших галузей народного господарства. Понад 500 таксонів мають велике декоративне значення (види та форми родів *Chamaecyparis* Spach., *Juniperus*, *Platycladus* Spach, *Taxus* L., *Thuja* Tourm., *Acer* L., *Aesculus* L., *Amelanchier* Nutt., *Ampelopsis* Michx., *Amygdalus* L., *Berberis* L., *Betula* L., *Buddleia* L., *Buxus* L., *Calycanthus* L., *Catalpa* Scop., *Cercis* L., *Chaenomeles* Lindl., *Clematis* L., *Cotoneaster* Medic., *Crataegus* L., *Deutzia* Thunb., *Euonymus* L., *Fontanesia* Labill., *Forsythia* Vahl., *Hydrangea* L., *Laburnum* Nutt., *Lonicera* L., *Magnolia* L., *Mahonia* Nutt., *Philadelphus* L., *Pyracantha* Roem.,

Spiraea L., *Syringa* L., *Viburnum* L., *Weigela* Thunb. та ін.).

У ботанічному саду проводиться робота з виявлення та розмноження нових для нашого регіону видів і форм рослин для потреб зеленого господарства. З цією метою вирощено близько 100 таксонів деревних рослин.

У колекції нараховується більше 50 видів, цінних для лісового господарства (*Abies alba* Mill., *A. holophylla* Maxim., *A. sibirica* Ledeb., *Larix decidua* Mill., *L. leptolepis* Gord., *Picea abies* Karst., *Pinus cembra* L., *P. koraiensis* Sieb. et Zucc., *P. nigra* Arn., *Pseudotsuga taxifolia* Brit., *Tsuga canadensis* Carr., *Taxus baccata* L., *Acer pseudoplatanus* L., *Fagus sylvatica* L., *Quercus borealis* Michx., *Q. macrocarpa* Michx., *Q. petraea* Liebl., *Q. robur* L., *Tilia cordata* Mill., *T. petiolaris* DC., *Ulmus laevis* Pall., *U. scabra* Mill. та ін.).

Останнім часом зростає популярність у приватному садівництві дикорослих плодкових рослин, яких у колекції нараховується більше 40 видів. Найбільшим попитом серед них користуються *Actinidia arguta* Planch., *A. kolomicta* Maxim., *Amelanchier alnifolia* Nutt., *Berberis vulgaris* L., *Cerasus avium*

Moench, *C. fruticosa* Pall., *C. tomentosa* Wall., *Cydonia oblonga* Mill., *Castanea sativa* Mill., *Mespilus germanica* L., *Lonicera edulis* Turcz., *Osmaronia cerasiformis* Greene, *Ribes aureum* Pursh., *R. nigrum* L., *R. spicatum* Robson, *Shepherdia argentea* Nutt. та ін.

Велика кількість деревних рослин є цінними медоносами. З давніх-давен людина широко використовувала цілющі властивості таких лікарських рослин, як *Ginkgo biloba* L., *Juniperus communis* L., *Acathopanax sessiliflorum* Seem., *A. henryi* Harms., *A. senticosum* Maxim., *Aralia elata* Seem., *Aronia melanocarpa* Elliot, *Berberis vulgaris*, *Cornus mas* L., *Eucommia ulmoides* Oliv., *Laurocerasus officinalis* Roem., *Sambucus racemosa* L., *S. nigra* L., *Schizandra chinensis* Baill., *Styphnolobium japonicum* та багато інших.

Крім цього, рослини дендрологічної колекції можуть бути використані для закріплення ґрунту, лісозахисних смуг, для засадження узлість та інших господарських цілей.

Одним з основних завдань ботанічних садів є збереження генофонду рідкісних зникаючих рослин. До «Червоної книги України» занесені *Pinus cembra* L., *Taxus baccata* L., *Euonymus nana* Bieb., *Fraxinus ornus* L., *Staphylea pinnata* L., *Syringa josikaea* Jacq., які успішно вирощуються в ботанічному саду [3]. Регіональної охорони з колекційних рослин потребують *Pinus mugo* Turta, *Cotoneaster integerrimus* Medic., *Sorbus torminalis* Koch. Проводиться розмноження цих рослин з метою реінтродукції. Для цього саджанці *Taxus baccata* та *Euonymus nana* передані в лісництво Вижницького ліс. Сторожинського району.

Вивчення еколого-біологічних особливостей росту, розвитку інтродуцентів в умовах культури дає можливість виділити види, перспективні для інтродукції на Буковині.

ЛІТЕРАТУРА

1. Лапин П.И., Сиднева С.В. Оценка перспективности интродукции древесных растений по данным визуальных наблюдений // Опыт интродукции древесных растений: Сб. науч. работ. – М., 1973. – С. 7–67.
2. Природа Чернівецької області. / За ред. К.І. Геренчука. – Львів: Вища школа, 1978. – 160 с.
3. Червоная книга Украины. Растительный світ. – К.: Укр. енциклопедія, 1996. – 608 с.

О. СТАНКЕВИЧ,

Ужгородський національний університет

ПЕРНАТІ КВАРТИРАНТИ

**ОСОБЛИВОСТІ ДИНАМІКИ СЕЗОННИХ
ОРНІТОАСПЕКТІВ
В УРБАНІЗОВАНОМУ ЛАНДШАФТІ
(на прикладі м. Ужгорода)**

Більшість робіт, присвячених характеристичі птахів регіонів, ландшафтів і окремих територій, при описі сезонних змін у складі пернатих відштовхуються лише від їх біолого-фенологічних особливостей. Завичай віділяють такі орнітоаспекти: гніздовий, післягніздовий, періоди прольотів і зимування. Однак на зміну орнітокомплексів впливають і сезонні зміни самого середовища (кормові, гніздові і т.д.), в яких ці птахи перебувають, на що раніше зверталось менше уваги. Водночас останнє нерідко призводить до значного ускладнення типів «пташиних асоціацій» на місцевості, як це показав О. Луговой (1991) на прикладі природного озераго біотопу.

Подібних досліджень в умовах урбанізованого середовища до цих пір не проводилось. Однак штучно створений і трансформований людиною ландшафт, яким є місто, відрізняється від первинних природних екосистем. Зокрема (Клауснітцер, 1990):

- складом і походженням абіотичних та роллю біотичних компонентів (продуценти і мікроконсументи відіграють незначну роль, оскільки велика кількість речовин для живлення консументів привноситься з-поза меж урбосистеми, а маса вхідові також транспортується за межі міста, де і переробляється. Макроконсументи різко пере-

важають, домінантом є людина і деякі види домашніх та диких тварин);

- розривним кругообігом речовин (собяг внутрішнього кругообігу речовин менший від обміну з оточенням);
- незначною продуктивністю та потребою у притоці енергії ззовні системи, низькою стабільністю та практично відсутністю здатності до саморегуляції.

За таких умов угруповання птахів міських екосистем набувають певних особливостей у структурно-функціональній організації, які проявляються, перш за все, у високій щільності населення при низькому видовому багатстві, у явищі супердомінування окремих видів-урбанітів та у зростанні їх участі у регуляції енергетичного обміну в орнітокомплексі.

Застосувавши метод виділення орнітоаспектів за першими трьома домінантними видами для кожного сезону, вперше запропонованим О.Е. Луговим (1991), ми спробували визнати вплив специфічного міського середовища на динаміку чисельності населення птахів протягом річного циклу на прикладі м. Ужгорода.

Ужгород – старовинне місто, розташоване на берегах р. Уж у західній частині Закарпатської області. Загальна його площа складає близько 40 кв.км. з кількістю населення 130 тис. чол.

Забудована частина міста представлена: різноманітними архітектурними ансамблями минулих сторіч і початку ХХ ст. (центр); 2–5 та 5–9-поверховими кварталами, побудованими у 50–70-х та 80–90 роках (старі та нові забудови), одноповерховими спорудами, які формують сектор індивідуальних забудованих.

Місто достатньо озеленене. Тут широко представлені не тільки дерева і куші місцевої флори, але й екзоти. Забудовані масиви гармонійно доповнюються численними алеями, міськими скверами, набережними. В Ужгороді є невеликий за площею ботанічний сад і 2 парки: Підзамковий та Боздоський. Адміністративна межа міста включає також частину Шахтинського лісу, який щільно прилягає до околиць сектору індивідуальних забудов. Поряд розташовані виноградники, городи.

Для визначення впливу специфіки міського середовища на динаміку чисельності населення птахів Ужгорода протягом сезонів ми обрали найбільш характерну його частину – власне місто – у тому вигляді, як воно сформувалося історично, з часів середньовіччя. В аналізі ми використали матеріали про населення птахів найбільш урбанізованих біотопів Ужгорода – міських забудов та прирідкового біотопу (він включає в себе річку Уж у межах міста з облаштованими набережними та мало змінними берегами), бо саме ця його частина визначає специфічність такого типу ландшафту.

Для порівняння отриманих результатів було використано також дані досліджень у «природних» біотопах міста – Боздоському парку та Шахтинському лісопарку.

Дослідження орнітофауни м. Ужгорода проводились цілорічно – з листопада 1995 року по грудень 1999 року у семи виділених нами біотопах: центр (обліковий маршрут 1,5 км; площа досліджуваної ділянки 0,5 км²), старі забудови (4,5 км; 0,25 км²), нові (3 км; 0,2 км²), індивідуальні (6,5 км; 0,28 км²),

Таблиця 1

**ДИНАМІКА ЧИСЕЛЬНОСТІ «ТРИЙКИ» ДОМІНУЮЧИХ ВИДІВ ПТАХІВ
МІСТА УЖГОРОДА ПРОТЯГОМ РОКУ**

Види	Щільність пташиного населення (ос/км ²) протягом місяців року											
	I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X	XI	XII
<i>Passer domesticus</i>	1242.2	1366.9	1225.3	1233.4	1050.8	1032.7	920.0	788.7	1136.3	1360.8	1336.0	1255.0
<i>Passer montanus</i>	–	–	105.7	–	–	–	–	–	–	–	–	–
<i>Columba livia</i>	801.0	679.0	448.4	355.5	279.6	281.3	256.2	393.2	582.0	766.1	906.6	857.2
<i>Streptopelia decaoto</i>	–	–	–	72.3	–	–	–	–	–	–	–	–
<i>Corvus frugilegus</i>	450.0	476.3	–	–	–	–	–	–	–	–	145.3	381.8
<i>Delichon urbica</i>	–	–	–	–	497.1	496.1	499.0	780.4	809.8	–	–	–
<i>Parus major</i>	–	–	–	–	–	–	–	–	–	102.4	–	–

прирчковий біотоп (6 км; 0,6 км²), парк (3,5 км; 0,35 км²), лісопарк (3 км; 0,3 км²). Кожен названий біотоп характеризується своїми структурними особливостями та певним ступенем урбанізованості.

Облік птахів проводили маршрутним методом: у забудованій частині міста підраховували на трансектах із змінною шириною облікової смуги, яка залежала від відстані між будинками на маршруті (Козлов, 1988). У «природних» біотопах міста обліковували птахів на маршруті із сталою шириною облікової смуги – 100 м: по 50 м по обидва боки від спостережника. Перерахунок на площу відбувався за формулою Н.А. Козлова (1988):

$$K = \frac{K_{\text{обл}}}{\Pi} + \frac{K_{\text{л}}}{\text{ШВ} \sqrt{C_{\text{ст}}^2 + C_{\text{об}}^2}}, \text{ де}$$

K – чисельність птахів (ос/км²);
 Π – площа вулиці (км²);
 $K_{\text{обл}}$ – кількість птахів, що сидять або перелітають;
 $K_{\text{л}}$ – кількість птахів у польоті;
 B – час (год.), затрачений на облік на маршруті за середньою шириною облікової смуги в км (Ш);
 $C_{\text{ст}}$ – швидкість польоту птахів (30 км/год. для більшості птахів; 50 км/год. – для великих птахів);
 $C_{\text{об}}$ – швидкість руху обліковця (км/год.)

В аналізі отриманих даних була використана методика виділення орнітоаспектів за трьома першими домінуючими видами вищезгаданого автора. Всього з обліками проведено 2000 км маршруту: за чотири роки досліджень на маршрутах проведено не менше 7 обліків у місяць.

Результати досліджень були такими. Протягом сезонів щільність птахів у місті змінюється: вона є найбільшою у зимові місяці (в середньому по усіх біотопах забудованої частини міста 3222 ос/км²), а найнижчою – у літній період (в сер. 2066 ос/км²). Узимку характерною є велика чисельність грака *Corvus frugilegus* (404 ос/км²), крижани *Anas platyrhynchos* (156 ос/км²), великої синиці *Parus major* (85 ос/км²); річковий мартин *Larus ridibundus* особливо багаточисельний в березні (47 ос/км²). Влітку у число домінуючих видів входять міська ластівка *Delichon urbica* (485 ос/км²), її щільність досягає максимуму у вересні (810 ос/км²). Однак протягом усіх сезонів року першорядними постійними домінуючими у місті залишаються хатній горобець *Passer domesticus* і сизий голуб *Columba livia f. domestica* (табл. 1).

Щоб визначити специфіку м. Ужгорода як середовища перебування

птахів, ми відірали для кожного місяця три найбільш чисельних види. При цьому беремо до уваги лише біотопи забудованої частини міста (власне місто, без парку і лісопарку), а також прирчкову зону, оскільки річка Уж перетинає місто по центральній забудованій частині Ужгорода. У межах вказаних ділянок міста нами у різні сезони року зареєстровано 78 видів птахів, з яких лише 7 (9%) входять у різні періоди в склад першої трійки по зустрічальності і чисельності, тобто входять у групу домінуючих.

Ці 7 видів в Ужгороді наступні (по мірі зменшення чисельності): хатній горобець, сизий голуб, міська ластівка, грак, польовий горобець *Passer montanus*, велика синиця, кілчаста горлиця *Streptopelia decaocto*. У різні сезони року три першорядних по чисельності види мінюлись, що дозволило нам виділити для Ужгорода 5 орнітофенологічних аспектів, кожен з яких має притаманну лише йому комбінацію видів: 1) хатній горобець, сизий голуб, грак – у пізноосінній і зимовий періоди (XI–II); 2) хатній горобець, сизий голуб, польовий горобець – рання весна (III); 3) хатній горобець, сизий голуб, кілчаста горлиця – весна (IV); 4) хатній горобець, міська ластівка, сизий голуб – весняно-літній період (V–IX); 5) хатній горобець, сизий голуб, велика синиця – осінь (X).

Однак, якщо у межах тієї ж частини міста (без парку і лісопарку) звернутися до різних біотопів окремо, то ситуація у кожному з них буде дещо іншою: кількість комбінацій перших «трійку» в них коливається від 4 до 7 (табл. 2).

У міському ландшафті динаміка структурних змін населення птахів протягом року дещо послаблена порівняно з такими ж у природі. Орнітокомплексами у місті властива більша статичність. Так, якщо для природних біотопів (на прикладі озера) протягом сезонів року О. Луговой (1991) виділяють 20 орнітоаспектів при 12 видах-домінуантах, то в умовах міста, використовуючи ту ж методику, ми змогли відмітити всього 5 (від 4 до 7 у різних біотопах) орнітоаспектів і 7 (від 4 до 7) домінуючих видів.

Важливо відзначити, що протягом усього річного циклу у визначеній нами частині міста першим домінуючим видом завжди був хатній горобець, – в той час, як у природному біотопі, з яким ми порівнювали наші результати, перший домінант періодично змінювався. Друге місце в зимовий та міграційні періоди у місті посідає сизий голуб, поступаючись міській ластівці у літній та післялітній періоди. Третє місце у різний час займають 5 інших видів: з

листопада по лютий – грак; в березні третім домінуваном стає польовий горобець. У квітні спостерігається відтік цього виду із забудованої частини у міські парки і лісопарк, і на третє місце виходить кілчаста горлиця. З травня по вересень третім домінуючим видом стає сизий голуб, а в жовтні – велика синиця. Оже, ми спостерігаємо певну стійкість у домінуванні окремих синантропних видів, яка, як правило, не є властивою природним екосистемам. У літературі вже відзначалося (Равкин, 1991), що по мірі зростання дії антропогенного фактору динамічність структури населення птахів спрощується, стає менш різноманітною. Наші дослідження орнітокомплексів міських біотопів, які різняться між собою структурними характеристиками, теж вказують на залежність кількісного розподілу видів птахів у різні сезони від ступеня дії урбофактора. На прикладі виділених нами біотопів можна простежити, як із збільшенням урбанізованості території і, відповідно, із зменшенням віку і різноманітності самих біотопів зменшується кількість домінуючих видів протягом місяців, а внаслідок цього і орнітоаспекти. Показовим є факт, що у біотопах зеленої зони міста – парку і лісопарку – кількість домінуючих видів становить 7–8 на фоні 7–9 орнітоаспектів (табл. 3).

Характерно, що у складі домінуючих видів птахів у всіх біотопах забудованої частини міста і у прирчковій зоні завжди присутній хатній горобець, сизий голуб і (крім прирчкового біотопу) грак. Але деякі види характерні лише для певних кварталів міста; наприклад, кілчаста горлиця входить у «трійку» найчисельніших видів тільки у старих та індивідуальних забудовах – добре озеленених біотопах з розвинutoю рослинністю і добре вираженою ярусністю, що є головною умовою для успішного гніздування цього виду. Характерним є також розподіл на території міста двох видів ластівок: міської та сільської *Hirundo rustica*. Висока чисельність першої притаманна найбільш щільно забудованим ділянкам міста (район новобудов, старі забудови, центр), де у літній і ранньоосінній періоди вона виходить на друге, а в центрі – на перше місце. Тут вона досить щільно гніздиться на будівлях різної висоти, використовуючи широкий спектр вертикального градієнта середовища існування. Сільська ластівка, навпаки, є досить багаточисельною у менш щільно забудованих міських біотопах. Сектор приватної забудови і прирчковий біотоп представлені, в основному, одноповерховими будинками та облаштованими на-

Таблиця 2

РІЧНА ДИНАМІКА КОМБІНАЦІЙ З ТРЬОХ НАЙЧИСЕЛЬНИХ ВИДІВ ПТАХІВ У РІЗНИХ БІОТОПАХ ЗАБУДОВАНОЇ ЧАСТИНИ ТА ПРИРІЧКОВОГО БІОТОПУ м. УЖГОРОДА

Біотоп	Кількість комбінацій	Кількість видів-домінантів	Сезонні «стрижки» домінуючих видів за рік	Місяці
Новобудови	4	5	1. <i>Passer domesticus</i> , <i>Columba livia</i> , <i>Corvus frugilegus</i>	XI-III
			2. <i>Passer domesticus</i> , <i>Columba livia</i> , <i>Delichon urbica</i> 3. <i>Passer domesticus</i> , <i>Delichon urbica</i> , <i>Columba livia</i> 4. <i>Passer domesticus</i> , <i>Columba livia</i> , <i>Parus major</i>	IV V-IX X
Старі забудови	4	6	1. <i>Passer domesticus</i> , <i>Columba livia</i> , <i>Corvus frugilegus</i>	XI-III
			2. <i>Passer domesticus</i> , <i>Columba livia</i> , <i>Streptopelia decaocto</i> 3. <i>Passer domesticus</i> , <i>Delichon urbica</i> , <i>Columba livia</i> 4. <i>Passer domesticus</i> , <i>Columba livia</i> , <i>Parus major</i>	IV V-IX X
Центр	6	5	1. <i>Passer domesticus</i> , <i>Columba livia</i> , <i>Corvus frugilegus</i>	XI, XII, II
			2. <i>Columba livia</i> , <i>Passer domesticus</i> , <i>Corvus frugilegus</i> 3. <i>Passer domesticus</i> , <i>Columba livia</i> , <i>Parus major</i> 4. <i>Passer domesticus</i> , <i>Columba livia</i> , <i>Delichon urbica</i> 5. <i>Passer domesticus</i> , <i>Delichon urbica</i> , <i>Columba livia</i> 6. <i>Delichon urbica</i> , <i>Passer domesticus</i> , <i>Columba livia</i>	I III, X IV V VI-IX
Інди-вду-альні забудови	7	6	1. <i>Passer domesticus</i> , <i>Columba livia</i> , <i>Corvus frugilegus</i>	XII, I
			2. <i>Passer domesticus</i> , <i>Corvus frugilegus</i> , <i>Columba livia</i> 3. <i>Passer domesticus</i> , <i>Columba livia</i> , <i>Passer montanus</i> 4. <i>Passer domesticus</i> , <i>Columba livia</i> , <i>Streptopelia decaocto</i> 5. <i>Passer domesticus</i> , <i>Columba livia</i> , <i>Hirundo rustica</i> 6. <i>Passer domesticus</i> , <i>Passer montanus</i> , <i>Columba livia</i> 7. <i>Passer domesticus</i> , <i>Streptopelia decaocto</i> , <i>Passer montanus</i>	II III, X, XI IV V, VIII, IX VI VII
Прирiчково-вий біотоп	7	7	1. <i>Anas platyrhynchos</i> , <i>Passer domesticus</i> , <i>Passer montanus</i>	XI-II
			2. <i>Anas platyrhynchos</i> , <i>Passer domesticus</i> , <i>Larus ridibundus</i> 3. <i>Passer domesticus</i> , <i>Passer montanus</i> , <i>Serinus serinus</i> 4. <i>Passer domesticus</i> , <i>Passer montanus</i> , <i>Hirundo rustica</i> 5. <i>Passer montanus</i> , <i>Passer domesticus</i> , <i>Hirundo rustica</i> 6. <i>Columba livia</i> , <i>Passer montanus</i> , <i>Passer domesticus</i> 7. <i>Passer domesticus</i> , <i>Passer montanus</i> , <i>Columba livia</i>	III IV V, VII VI VIII IX-X

Таблиця 3

РІЧНА ДИНАМІКА КОМБІНАЦІЙ З ТРЬОХ НАЙЧИСЕЛЬНІШИХ ВИДІВ ПТАХІВ У ПАРКОВОМУ ТА ЛІСОПАРКОВОМУ БІОТОПАХ м. УЖГОРОДА

Біотоп	Кількість комбінацій	Кількість видів-домінантів за рік	Сезонні «трийки» домінуючих видів	Місяці
Парковий біотоп	9	8	1. <i>Pyrrhula pyrrhula</i> ; <i>Parus major</i> ; <i>Parus caeruleus</i>	XII, I, II
			2. <i>Passer montanus</i> ; <i>Parus caeruleus</i> ; <i>Pyrrhula pyrrhula</i>	III
			3. <i>Luscinia luscinia</i> ; <i>Passer montanus</i> ; <i>Phylloscopus collybita</i>	IV, V
			4. <i>Luscinia luscinia</i> ; <i>Passer montanus</i> ; <i>Oriolus oriolus</i>	VI
			5. <i>Passer montanus</i> ; <i>Luscinia luscinia</i> ; <i>Phylloscopus collybita</i>	VII
			6. <i>Parus major</i> ; <i>Parus caeruleus</i> ; <i>Sitta europaea</i>	VIII
			7. <i>Passer montanus</i> ; <i>Parus major</i> ; <i>Parus caeruleus</i>	IX
			8. <i>Parus major</i> ; <i>Passer montanus</i> ; <i>Parus caeruleus</i>	X
			9. <i>Pyrrhula pyrrhula</i> ; <i>Passer montanus</i> ; <i>Parus major</i>	XI
Лісопарковий біотоп	7	7	1. <i>Parus caeruleus</i> ; <i>Parus major</i> ; <i>Sitta europaea</i>	XII, I, II
			2. <i>Passer montanus</i> ; <i>Fringilla coelebs</i> ; <i>Parus caeruleus</i>	III, IV
			3. <i>Passer montanus</i> ; <i>Fringilla coelebs</i> ; <i>Turdus merula</i>	V
			4. <i>Parus caeruleus</i> ; <i>Parus major</i> ; <i>Fringilla coelebs</i>	VI
			5. <i>Parus major</i> ; <i>Parus caeruleus</i> ; <i>Passer montanus</i>	VII
			6. <i>Parus major</i> ; <i>Parus caeruleus</i> ; <i>Sitta europaea</i>	VIII
			7. <i>Corvus frugilegus</i> ; <i>Parus major</i> ; <i>Parus caeruleus</i>	IX, X

бережними. Тут багато зелені: невеликі присадбоді ділянки, алеї, береги Ужа. Такий розподіл двох видів ластівок у місті, очевидно, є не випадковим. Як вже відзначалося раніше, міська ластівка здатна гніздитися на великих висотах, щільно заселяючи зручні для побудови гнізд місця, в той час, як гнізда сільської ластівки зустрічаються на висотах не більше 12 м (Станкевич, 1999). Таким чином, сільська ластівка не проникає у райони висотної забудови, де масово гніздитися міська ластівка, а заселяє забудову «сільського» типу, де і стає багаточисельною.

У окремі місяці (III, X) для району нових і старих забудов, а також центру, третім домінуючим видом стає велика синиця – один з небагатьох лісових видів, здатних у відносно великій кількості проникати у селібно-частину міста. Для району індивідуальної забудови і прирічкового біотопу характерним є наявність польового горобця, чисельність якого тут висока загалом завдяки наявності дупел у старих деревах, де він гніздиться. Розбиті вуличні ліхтарі, неонові лампи магазинів, трищини у житлових будинках та ін. польовий горобець використовує у влаштуванні гнізд значно рідше, тому його кількість в інших біотопах забудованої частини є невеликою.

Деяко інші орнітокомплекси спортеграються у біотопах парку і лісопарку. Характерною відмінністю цих ділянок є те, що у складі видів-домінантів немає типово міських. Список трьох

найчисельніших видів протягом сезонів очолює не один (як це ми бачили на прикладі забудованих біотопів), а кілька, змінюючи один одного. У парку у пільвоосінній та зимові місяці перше місце займає снігур *Pyrrhula pyrrhula*, у березні, липні та вересні – польовий горобець, у квітні, травні, червні – соловейку *Luscinia luscinia*, а в серпні та жовтні – велика синиця. Так само у певні періоди року друге і третє місця у парковому біотопі посідають снігур, велика та блакитна синиці *Parus caeruleus*, соловейки, польовий горобець, вівчарик-ковалик *Phylloscopus collybita*, вівляга *Oriolus oriolus*, повзик *Sitta europaea* (див. табл. 3).

У лісопарку перше місце займають блакитна синиця (зимові місяці і липень), польовий горобець (весна і початок літа), велика синиця (пільво-літній і осінній періоди) і грак (пільво-осінній). Друге і третє місця по чергово займають, окрім вище названих видів, ще повзик, заблук *Fringilla coelebs* і чорний дрізд *Turdus merula*. Така динамічність структури орнітокомплексів цих біотопів міста споріднює їх з природними угрупованнями птахів і децю різнить ці орнітокомплекси від орнітокомплексів велике міста Ужгорода.

Подібним чином можна відзначити деяку подібність рис орнітокомплексів найбільш урбанізованих біотопів міста: райони новобудов, старих забудов і центру; саме в них угруповання птахів характеризуються великою стабільністю. Мозаїчність і структурна

різномірність біотопів індивідуальних забудов і прирічкової зони визначають більше видову багатість птахів, що характеризується ростом числа домінуючих видів протягом усього року, а також різноманітнішими комбінаціями «трижок» найбільш чисельних видів угруповань.

Необхідно також наголосити, що у прирічковому біотопі на перші три місця домінуючих у певні сезони року виходять різні види, а це, як ми зазначали вище, характерно насамперед для природних орнітокомплексів. До складу видів-домінантів даного угруповання увійшли, наприклад, крижень, річкової мартин і канарковий в'юрк *Serinus serinus*. Останній в умовах даного біотопу здатен конкурувати в окремі періоди року з типово міськими птахами (хатним горобцем, сизим голубом, міською та сільською ластівками).

Отже, загалом для міста є характерною специфічна постійність домінування одних і тих же видів-урбанізованих протягом місяців і, відповідно, мала кількість орнітологічних аспектів. Причому ця закономірність знаходиться у прямій залежності від ступеня урбанізованості досліджуваної території. Очевидно, що властивість можна вважати відмінною рисою усіх урбанізованих ландшафтів. І хоча специфіку кожного окремого міста визначає наявність тих чи інших особливостей міського середовища, вік і тип забудов, ступінь озеленення, близькість лісів, полів, лісосмугою, водой та ін., урбофактор відіграє вирішальну роль у формуванні міської орнітофауни і структурно-функціональних властивостей міських орнітокомплексів.

ЛІТЕРАТУРА

Клауснітцер Б. Екологія городської фауни. – М.: Мир, 1990. – 240 с.
 Козлов Н. А. Птицы Новосибирска. – Новосибирск: Наука, 1988. – 157 с.
 Луговой А. Е. О сезонных трофико-экологических ритмах структуры орнітокомплексів (на примере оз. Яновский Став Львовской области) // Вести зоології. – 1991. – 2. – С. 43-48
 Равкин С. С. Сравнительная оценка сезонной динамики населения птиц в городских и пригородных лесах Москвы // Матер. 10 ВОК: Вып. 60: 17-20 сент., 1991. – Ч. 1. – Минск: Наука и техника, 1991. – С. 131-132.
 Станкевич О. І. Особливості просторової структури міських орнітокомплексів як відображення специфік урбанізацій // Наук. вісник Ужгородського ун-ту. – Серія біології. – 1991. – 6. – С. 116-119

1	4	1. Блювент весняний
2	4	2. Пальчатокорінник травневий
3	5	3. Скодріонер рожева
	5	4. Північній сибірській
	6	5. Зіт гірський
		6. Сон білий

Іван НАГІРНЯК,
член Національної
спілки письменників
України

БУКОВИНСЬКА ВЕНЕЦІЯ: НОВОДНІСТРОВСЬК І НОВОДНІСТРОВЦІ

З ЛЮДЬМИ І ДЛЯ ЛЮДЕЙ

Після зустрічі з одними людьми теплішає на серці, яснє на душі від їхньої доброти, з іншими – від світлої мудрості, ще з іншими – від вихованості і порядності. А ось у Миколи Васильовича Лутчака, директора Новодністровського ТЗОВ «Мехтрансбуд», поєднуються всі оці якості. Бог наділив його талантом керівника та розумом, а батьки прищепили людяність і наполегливість. Микола Васильович не розгубив цей дар, а з роками його відшліфував, і нині він яскраво засяяв багатьма своїми гранями.

Технар за професією, він уміє логічно і дохідливо вилонити думку, віддати розпорядження, переконати в своїй правоті чи навпаки – в помилках опонента. І на засіданнях виюнокму, і на сесіях, і на різних нарадах його слово вагомє і аргументованє. На жаль, не завжди до нього прислухались, бо не всім нашим керівникам вистачало чесності у вчинках, інколи їх діями керували і керують власні, а не громадські інтереси, а подекуди і не раз спрацює оєе відомє «нема пророка в рідному краї».

Все його життя – то школа. Ніколи не нехтував людськими порадами, не соромився перепитати, якщо чогось не зрозумів. І та людська мудрість примножувала набуті знання. А це – впевненість у собі, у своїх словах і вчинках.

Пригадую, у Новодністровську провадилося розширене засідання колегії Чернівецької облдержадміністрації. Про можливість вирішення одного з питань яось було сказано

не зовсім чітко. Принаймні мені так здалось. Та й з реакції багатьох присутніх зрозумів, що і їм не все ясно. Але переглянувшись між собою керівники, стєнули плечима та й на тому все скінчилось. А Лутчак піднявся і звернувся до голови облдержадміністрації Теофіла Бауєра: «Прошу ще раз пояснити пропонувані вами аспекти вирішення цієї проблеми». Скільки вдячних очей глянули тоді на нього! Микола Васильович інакше й не міг вчинити. Бо якщо береться за якусь справу, то має всебічно усвідомлювати, для чого і як це буде робитися. Цього вчить і підлеглих. Тому й робота спориться.

А шлях до людської довіри був не таким уже й легким, інколи й тернистим, але завжди правдивим і чесним.

ОРАЧ

З глибокого, зручного, металєвого сидіння Микола дивився, як плуги врізаються в землю, перевертають рівнєсенські скиби чорнозєму, що пропливали прямо під ним і губилися позаду в зораній масній стрічці, на якій господарювали ворони в пошуках поживи, і відчував, як досі незвідані почуття дорослості, причетності до великого діяства розкошують у грудях, підносять аж до небєс. Він – орач. Поверненням вправо круглого штурвалу може заглибити плуги, а може й навпаки – подрібнити оранку. Ось що йому доручили! Глянув вперед на трактор. В заднє вікно кабіни якраз визиринув тато, і Микола помахав рукою на знак того, що все гаразд. «От би зараз наш шостий клас побачив мене... або хоч Вася Колєсник, з ким за однією партєю сидів... «Дивись, – точно б ска-

зали, – наш Коля сам оре...» А він би їм на те: це вам не корови на долинах пасти... Тут не багіт, а техніка в руках...» Думки мінюють одна одну, але й на мить не відволікають від роботи. Незчувся, як і вечір настав. Передають з батьком зміну і вдоволені прошують додому.

Збігли дні. Завивало за Лутчаками чорну хустку ріллі не одне поле. Навіть у нічні зміни брав із собою Василь Сильвестрович Миколку.

А одного разу почув від татового напарника: «Чого ти, Василю, пацана мучиш? В тебе він із плугів цілий день не злазить».

«А я його не на прокатанки беру, – мовив на те батько. – Хай звикає, що до роботи, як і до землі, треба з усією серйозністю і відповідальністю ставитися. Побачить толк від праці, то й шануватиме її, де б не був і щоб не робив...».

Відлетіло у вирій ще одне літо, за ним осінь, зима. Вже й весна забуянила яблуневим світлом, а там незабаром і хліба достигатимуть.

Якось зливала мати воду Миколі на руки після того, як вони із батьком повернулися із поля, зітхнула, глянувши на його зрубцьовані долоні і, стримуючи сльози, сказала:

«Не пустила я тебе до Івана, бо хотіла, щоб хоч один син коло нас жив, а тепер і жалію...».

«Вчитися йому треба. Бачу, буде з нього толк, – відгукнувся на те тато. – Хай їде до Івана. Він і порадить, і допоможе».

А невдовзі рідне село Слобода-Яришівська, що на Вінницьчині, провело Миколу у велике обласне місто Кзил-Орда, що в далекому Казахстані, до старшого брата Івана, який поїхав піднімати щільні землі, та там і сімейне гніздо звив, до головного інженера автопідприємства доріс.

КОХАННЯ

Микола стояв на горбі, з якого проглядалося село, і відшукував поглядом батьківську хату. Серце вилітало з грудей, втішаючись зустрічі з милим красем. «Скільки ж я тут не був?.. Чотири роки навчався в технікумі, два – армія, рік – механіком працював. Ого!» – І, мов на крилах, полетів до порога свого дитинства.

Тюхнуло мамине серце, заблищали щасливі очі – перед нею стояв красень-парубок, її меншенький синок, – і вже мліла в пречистому блаженстві, пригнувши голову до грудей свого Миколки. А тут ж бо розкладають руки для обіймів

і тато, і старша сестра Ганя. Яка то вітра рідним зустрічатись! Подвійна радість стрітись й з друзями.

Через якийсь час Микола почав збиратися до Валерія Лутчака, кращого товариша – однофамільця.

– Та він же сьогодні за весільною сорочкою йде, – дізнавшись про наміри сина, мовила мати.

– От і добре. Старшим дружиною буду на сватанні, – заспівав Микола на зустріч і з другом, і з юністю.

Валерій вибрав собі пару в сусідньому селі Ястребному.

Прийшли до хати нареченої, а там – ціла зграйка дівчат, струнких та вродливих. А одна серед них – ну писана красуня. Глянув на неї Микола, і не в змозі очей відвести. І тут зустрілися їхні погляди – й запалили в дівчини шоки, закалатало в парубка серце.

Вони й не усвідомили, що сталося, тільки відчувли теплу благодать, що облекла солодким полум'ям груди, викресавши із святочної тайни легеньку іскринку, яка враз зажаріла, заярилася, і від неї почав оживати, пламеніти вогонь взаємного, великого і чистого кохання.

– Що то за дівчина – зліва від нареченої? – запитав незнайому жінку.

– Ганя Штуртуринська, студентка медучилища, – посміхнулася молодичка.

І на другий, і на третій, і на п'ятий день, як тільки вечоріло, Микола поспішав у сусіднє село з дембельським «ВЕФом» у руці, бо в Гані був суворий батько: «Як лиш радіо забомкає, маші бути в хаті», – наказував. Тож радіоприймач сповідав про закінчення побачень. Доводилось від тамтешніх парубків і городями тікати, і могорич виставляти. Бо ж на кращу дівку села зазіхнув. Помирилися. Помітили, що чужий залицяльник таки пара їхній Ганусі.

– І хто ж тебе так приворожив? – не втрималися мати з сестрою. – Ади, як приїхав, то жодного вечора дома не всидів.

– Гарна дівчина. Ви її все одно не знаєте.

– А ти скажи, – таки допитуються.

– Ну, Ганя Штуртуринська. Це ж вам нічого не говорить.

– Штуртуринська, кажеш... Ти дивись, як воно буває в житті, – сплеснула в долоні ненька.

– Що буває? – йокнула в Миколі тривога.

– Того року була холодна зима. Хурделиця. От десь в обід зупинилися біля наших воріт кінням запряжені сани. З них зліз незнайомий чоловік та й до нас.

— Ми їдемо через ваше село до Грошева. Породілюю веземо. Але бачу, що в дорозі можуть настати пологи. Чи не прийняли б нас? — питається.

«Та про що мова», — ми з татом в один голос.

Завели вагітну до хати. Я поставила воду гріти. Думаєм, кого б це з бабок, які кумеають в цім ділі, покликати. Ну, почали готуватися. Та жінка відпочила, відігрілася, трохи заспокоїлася. А тут ти, голопузий карапуз, топаш насеред хати. Вона побачила дитину і якось зашарілася, завагалася та й каже: «Ви знаєте, я відчуваю, що ми доїдемо». І ніякі вмовляння не допомогли. Поїхали. Вона тоді благополучно народила... І кого б ти думав? Ганю Шутурмінську. Так що знаємо ми твою дівчину, — розцілю мамине блеччя.

Два тижні збігли, як один день. Закінчувалась відпустка, і Миколі треба було їхати в Казахстан, де працював із братом на одному підприємстві.

— Будеш чекати? — запитав Ганю на прощання.

— Буду! — мовила, закохано дивлячись в Миколіні очі, що стали такими дорогими і рідними.

ГІДРОБУДІВЕЦЬ

Через рік Микола повернувся, і вони з Ганею одружились. Жили біля Миколиних батьків. Він сів на трактора, а вона за десять кілометрів добиралася на свою медсестринську практику. Невдовзі у них і Іринка знайшлася.

Приїшли якось однієї неділі в гості до Ганиних батьків. Розговорились. А мудрий і добрий Андрій Дмитрович і каже до зятя:

— Треба вам, діти, жити окремо. Лиш тоді, без стороннього, нехай і рідного ока, кріпне сім'я.

— Знаєте, от по той бік Дністра ГЕС будують, — сказав на те Микола. — Щось мене туди тягне.

— Ну то й що спіняє? Ви молоді, у вас ще все попереду. Їдьте.

Сіли наступного дня в інвалідський тівст («Запорожець») і подалися в Новодністровськ. Йшов 1976 рік.

Приїхали в АТП. Тоді там було машин дванадцять.

— Де знайти тут того чоловіка, який би прийняв мене на роботу? — запитав Микола першого стрічного.

— Он виконуючий обов'язки начальника колони Чібіс.

Василь Васильович виявився привітною людиною. Запросив у кабінет, розпитав, а тоді й каже:

— З завтрашнього дня йдеш черговим механіком.

— Та я б краще шофером, в мене ж досвіду нема, — зніяв-ся Лутчак.

— Не бійся. Може, ти ще начальником АТП будеш.

Оті слова стали пророчими. Через вісім років Микола Васильович очолив автотранспортне підприємство, пройшовши, як мовиться, всі шаблі кар'єрної драбини. А через чотири роки його «прокатили» на перших і модин в той час демократичних виборах керівників. То була глибока рана. Довго не міг отямитись, за що отримав покарання, в кого і чим викликав недовіру, адже очолюваний ним колектив вважався одним із кращих на будові. Але ні на кого не мав обра-за. Душа й далі залишилася широкою і відкритою, бо добре пам'ятав татові настанови: «Навіть іділий людини, сину, роби добро». Вміючі і здібності Лутчака не залишилися непоміченими: йому запропонували заступника начальни-

ка управління механізованих робіт. Відпрацював і тут рівно дванадцять років. І, мов за Божим велінням, саме на Стрітення очолив новостворену організацію «Мехтрансбуд», в якій об'єднались автопідприємство і управління механізації. Цьому передували вже історичні для Новодністровська події.

Захлинаючи Україну бартер та взаємозаліки, небажання знайти із замовником спільну мову, відсутність економічного аналізу і ефективного підходу до існуючого стану справ розваливали ВАТ «Дністрогесбуд», і в 2000 році воно збанкрутувало. Щоб врятувати кількатисячний колектив, промислово базу структурних підрозділів, був один вихід — створювати самостійні організації із власними розрахунковими рахунками, брати в оренду техніку й приміщення і починати господарювати, тобто відновлювати будівництво Дністровської ГАЕС, бо досі виділені кошти на ці цілі використовувались управлінням ВАТ «Дністрогесбуд» здебільшого на погашення боргів. Так народилась альтернативна «Дністрогесбуду» організація ТОВ «Енергопром». Переходили на нові рейси господарювання і підрозділи. Одні об'єднувалися. Інші ділилися. Словом, відбувалася маленька революція в промисловому житті Новодністровська.

— Що будемо робити? — запитав начальник управління механізації Олександр Тимофійович Іваненко свого «зама» Миколу Васильовича Лутчака.

— А я знаю? — зітхнув той, а за хвилину сказав: — Якщо думати про власне благополуччя, то можна створити товариство, в яке залучити зо сорок чоловік, взяти кілька верстатів та механізмів — і тихе та гарне життя забезпечене.

— Це ти серйозно?

— Ні. Я думаю про людей.

— То що пропонуєш?

— Об'єднати управління механізації і автопідприємство.

— А хто очолює нову фірму? — примружився Іваненко.

— Ви.

— В мене вже не ті літа. Я рекомендуватиму тебе.

З цієї думкою погодились і інженери, і робітники. До керівного штабу увійшли шимановані, досвідчені і талановиті спеціалісти. Заступником з будівництва став Іваненко, технічним директором Броніслав Станіславович Пекарський, молоді, але завзяті Микола Васильович Гандзіл та Володимир Петрович Мельник стали головним інженером та заступником з транспорту, бухгалтерську службу очолила Галина Йосипівна Гончар.

На першому засіданні правління переглянули фінанси і обсяги робіт й зрозуміли, що для рентабельної діяльності потрібно сім сорок чоловік. А тут — сімсот.

— Що ж виходить, чотири із п'яти залишаються без роботи? — чи то себе, чи то присутніх запитав Лутчак.

Занувала тиша. Гнітюча і болісна. Всі розуміли, як це тяжко звільняти людей, що роками не отримували зарплати, але трималися колективу з вірою і надією, що кращі часи таки настануть.

— Хай залишаються всі. Просівають не будемо нікого, — мовби карбував кожне слово Лутчак.

— А ти розумієш, що береш на себе? — дивився у вічі Пекарський.

— Так... Ви ж мене підтримате...

А у відповідь доброзичливі посмішки. Бо людяність і чуйність завжди викликають повагу.

– Викручувалися, як могли, – згадує Микола Васильович. – І Хрещатик у Києві реставрували. І на Івано-Франківщині відомий палац зводили... Свідомо йшли на порушення закону про працю, яким не передбачено довгострокові відпустки без матеріального забезпечення. Зараз у нас трудяться триста п'ятдесят чоловік, але не було жодного конфлікту чи образи. Люди самі влаштувалися, де кому ліпше здавалося. Головне – ми зберегли у них віру, відчуття неодинокості. Бо одна справа бути безробітним, а інша – членом колективу...

За перший же рік роботи вдалося погасити сімсот двадцять тисяч гривень боргу зарплати. І сьогодні колектив працює рентабельно. Середня платія сягає шестистот гривень. І це всього за два роки. А попереду багато відповідальних завдань, нових планів і задумів. Віритися, що й перемог. Бо сумлінний і працюючий людина об'єднався в цьому колективі. Бо тільки добрі слова довелось чути на адресу його керівника Миколи Васильовича Лутчака, який ніколи не обминає чужої біди, завжди дбає про колектив, про красу рідного Ново-дністровська, колоритне і цікаве життя у ньому. Недаремно ж і на одному з автобусів підприємства написано великими літерами «Калина», бо він не в один кінець України безкоштовно возив та й возить на виступи однойменний народний хор. До речі, співає в «Калині» й Ганна Андріївна Лутчак. Лється піснюю і їхнє сімейне життя, бо не зів'яла любов, народжена з першого погляду, бо вітаються дітьми, радіють онукам. Ірина закінчила технікум, працює разом із батьком і заочно навчається в Кам'янець-Подільській сільськогосподарській академії, Василь – курсант військового інституту при Львівській політехніці, Людмила – студентка музичного факультету Київського університету ім. Драгоманова.

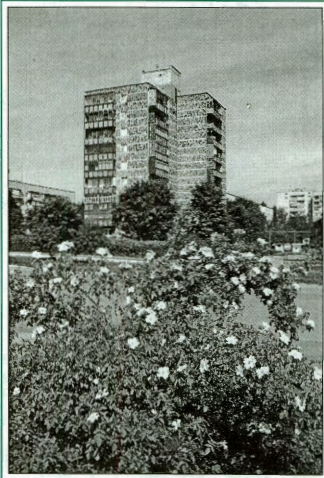
Часто думаю: як вдалося Лутчаку в такий неспевний час, коли зневірена, паралізована корупцією і зрадою Україна стогнала у злидненні муках, забезпечити людей і роботою, і нормальною зарплатою? І приходжу до висновку: успіх, мабуть, у тому, що створений ним керівний механізм діє чітко і злагоджено, бо його складові – професіоналізм і порядність.

«Крім усього, з Миколою Васильовичем цікаво працювати, – пригадалися слова головного інженера Миколи Гандзія. – Він наткає, а ти докумекай... Це стимулює думати, а не просто виконувати вказівки, образно кажучи, бути роботою».

А якось почув від шофера Василя Бузурного: «Наш начальник суворий, але справедливий. Порядок любить і за людей горою...»

ЛЮБОВ ВАЛЕНТИНА КУШНІРА

Все починається з любові. Принаймні для Валентина Кушніра. Чоловіка, батька, дідуся. І живе він окрилений оцим високим, натхненним і водночас таємничим чуттям не тільки в день святого Валентина – на свято закоханих, а щодень. Може, тому, що без батька ріс, а вітчим таки не зміг ошчасливити справжньою батьківською любов'ю, тож натомість Ва-

лентин Михайлович з радістю дарує довколишньому світу щедрість душі і доброту свого серця. І воно навізаєм збагачується людською повагою й синівською любов'ю, озивається то цікавим інженерним рішенням, а то і поетичним рядком...

Народився Валентин у древньому селі Ожеве, що прилучилося одним боком до швидкоплинного Дністра, а другим – до мальовничого крутосхилу, мовби шукаючи в нього захисту від холодних вітрів. Звідси, з найвіддаленішого куточка Буковини, де до Молдови рукою подати, а потойбіч річки чути, як співають подільські півні, і пролягла його стежина у світі, щоб збагатитися мудрістю та знаннями і повернутися в розквітті сил до рідного порога.

30 років тому молодий токар Волзького заводу цементного машинобудування стрів медсестру Надійку і в їхніх серцях спалахнуло кохання. Воно не гасло і коли Надія чекала Валентина з армії, і коли місли болото, будучи Дністровську ГЕС, і коли проводив вечори над книгами та конспектами, навчаючись у Тольяттинському політехнічному інституті, в заспанні – шось схоже на бурдів – в далекому і холодному Мирному, і нині в затишній квартирі молодого Ново-дністровська.

Чарівна посмішка і добрий погляд блакитних Надійчиних очей такі ж дорогі і милі для Валентина Михайловича, як і в перший день їхньої зустрічі, а для Надії Іванівни не послабшала надійність і міцність Валентиного плеча протягом усіх разом прожитих років. І вдячні вони долі, що подарува-

ла сина Олега і доньку Ольгу. Є заради чого жити, працювати, мріяти. І все у них благословляється любов'ю, про що б не думали, за що б не брались. Тому й життєве поле таке багате на друзів, повне вітрих від берізки, що шепочеться із вітром під вікном, бурштиннових китиць винограду й різнобарвних віночків квітів на городі, безмежної блакиті високоствя, колоситься врожайми.

8 квітня 1992 року в Новодністровську було створено Західнорегіональну асоціацію «ЕКОБІОТЕХ».

– Дослівно – це екологія, біологія, технологія, – пояснює її президент В. М. Кушнір. – Пов'язано з використанням природних адсорбентів у промислових процесах та в сільськогосподарському виробництві.

– Новодністровськ – місто будівельників та енергетиків і раптом природні адсорбенти...

– Знаєте, – враз іскриться очі Валентина Михайловича якимось обнадіялим, одухотвореним вогнем, і, гублячи у вусах посмішку, він поволі карбує слова. – В 1992 році потрапила мені в руки газета «Комсомольська правда», в якій привернула увагу стаття кандидата біологічних наук Петункіна «Цеоліти обіцяють порятунком». Йшлося про ліквідацію наслідків Чорнобильської катастрофи. Конкретніше, це був короткий виклад російської програми розвитку виробництва адсорбентів для знезараження забруднених зон радіонуклідами та іншими шкідливими хімічними сполуками. Я в свій час працював у Якутії і був знайомий з властивостями тамтешніх цеолітів (біологічних очищувачів). А хіба нам не потрібна така програма? – подумав собі. До того ж Україна багата на такі природні матеріали. Виник задум створити підприємство і навіть державну програму з широким спектром використання властивостей цих матеріалів. Мрія повела у Львів до доктора біологічних наук Григорія Івановича Калачника. Він схвалив мою задумку, і невдовзі ми із залученням спеціалістів НДІ в Бакті, що на Закарпатті, та фахівців Хустського цеолітового заводу й створили асоціацію «ЕКОБІОТЕХ». Розробили програму з вибутку й використання природних запасів цеоліту, вермикліту, інших видів сировини з аналогічними властивостями. Надіслали її в Кабмін...

Про неабияке значення питань, на яких акцентував увагу Кушнір, я переконався і знайомлячись з листом Президента Академії наук України академіка Бориса Патона тодішньому Прем'єр-міністру України Леоніду Кучмі від

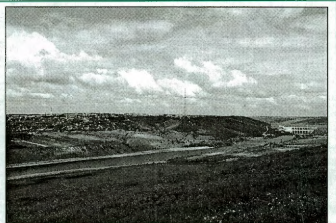
16 червня 1993 року. В ньому, зокрема, читаємо: «З метою приспорошення зазначених досліджень та широкомасштабного застосування селективних сорбентів нового покоління, які можуть бути використані як харчова та кормові домішки, Інститут сорбції та проблем ендоекології АН України спільно з МінЧорнобилем України підготував проект комплексної програми «Розробка та використання природних запасів цеоліту, вермикліту та інших типів сировини з аналогічними властивостями». Зазначена програма орієнтована на створення та організацію виробництва ефективних сорбуючих харчових та кормових домішок з декорпоруючими властивостями для виробництва чистого м'яса та молока в екологічно забруднених зонах внаслідок Чорнобильської катастрофи.

Реалізація цієї програми сприятиме нормалізації екологічної ситуації в зонах Чорнобильської катастрофи, залученню до продуктивного виробництва великої кількості тваринницьких господарств, зумовить значне поліпшення здоров'я населення України.

Згодом Кабмін програму підтримав. Розпорядженням № 44 від 26 січня 1994 року Кабінет міністрів України залучив до її виконання вчених та провідні науково-дослідні інститути держави. «Затвердити співкерівниками Програми, – читаю в розпорядженні, – директора Інституту сорбції та проблем ендоекології Академії наук, члена-кореспондента Академії наук Стрелка В.В., заступника міністра у справах захисту населення від наслідків аварії на Чорнобильській АЕС Прістера Б.С., заступника начальника управління інвестицій Мінпрому Москаля І.К.».

Над виконанням програми працювали також Інститут біологічної хімії, Інститут колоїдної хімії та хімії води, Інститут фізичної хімії, а також НДІ Аграрної академії наук України.

Валентин Михайлович був натхненним у своїй розповіді. Наводив розрахунки, називав цифри, показував брошури, в яких вчені доводили ефективність програми. Така увага до цього питання не безпідставна. Адже тільки на Закарпатті виявлено родовища цеоліту до 10 мільярдів тонн. Застосування на всіх фільтруючих станціях комунального господарства, розвитку і виробництво швидких фільтрів для промислових підприємств, а також побутових фільтрів дозволить значно поліпшити якість питної води, зменшити захворю-

ваність, збереже і облагородить запаси водних ресурсів. У сільському господарстві збільшить родючість виснажених ґрунтів, знизить рівень радіонуклідних забруднень, зменшить застосування добрив та отрутохімікатів, підвищить врожайність, призведе до збереження погोलів'я худоби і підніме якість та рівень тваринницької продукції, дасть можливість одержати екологічно чисту продукцію навіть у районах, що потрапили під радіонуклідне забруднення.

Але не були б ми українцями, якби не загубили добру справу. А причини, як завжди, знаходились. То в державі немає коштів, то на часі вирішення болочіших та актуальніших проблем, а то просто у якогось високого чиновника немає часу виникнути в суть проблеми чи кмітливості в ній розібратися. Як би там не було, а вистраждана багатьма вечинами, небайдужими людьми до долі України програма так і не знайшла свого втілення в життя.

— Але ж «ЕКОБИОТЕХ» живе, — намагаюся підняти дух Валентина Михайловича.

— Точніше, виживає, — зітхає він. — Хоч дечого навчилися і навіть робимо. Виготовляємо, приміром, обладнання для рафінування, дезодорування олії. І за наявності сировини самі й очистиємо її. Згідно із замовленням Держхарчолпрому України створили виробництво харчових парафінів, налагодили виробництво адсорбентів для очистки рідких харчових продуктів, енергетичних оліїв, питної води, промислових стоків... Розроблено нову технологію дисбактеризації рідких харчових продуктів. Тобто, соки, напої можемо беззаражувати в упаковці, не доводячи їх до кипіння, що дає можливість зберегти вітаміни, усі корисні елементи. Розроблено та впроваджено у виробництво нові високо економічні системи автоматичного опалення з використанням електроенергії в нічний час для накопичення тепла. Торік вже встановили таке опалення у Волошківській та Михалківській школах Сокирянського району. Як показав аналіз в Михалковому, економія коштів у порівнянні з використанням вугілля, на якому до того часу працювала котельня, зросла наполовину. В той же час школа була найтепліша в районі. Середня температура в класах — 20–25 градусів тепла. Зараз працюємо над встановленням таких систем в трьох школах Новоселицького району.

Широке впровадження автономних систем опалення з накопиченням теплової енергії в нічний час по пільговому тарифу дозволить заощадити лише бюджетних коштів, що використовуються на опалення шкіл, лікарень, дитячих садків, інших установ, не менше 50%.

Заміна котельні, що працюють на вугіллі та рідкому паливі, на автономні системи з накопиченням тепла дають змогу раціонально використовувати електричну енергію, згладжуючи нічні провали в енергопостачанні, передає ресурсу тверде паливо на теплові електростанції для виробництва електроенергії в години активного споживання. Враховуючи, що коефіцієнт корисної дії твердопаливних котлів не перевищує 60%, тільки Чернівецька область при споживанні 32,5 тисяч тонн вугілля за опалювальний сезон недоотримує нормативної теплової енергії більше ніж на 3000000 грн.

У цілому по Україні ця цифра буде складати сотні мільйонів гривень, що просто викидаються в навколишній простір, додатково завдаючи екологічної шкоди, забрудню-

ючи повітря хімічними сполуками неповного розкладу твердого палива під час горіння.

Фактично при мінімальних затратах на широкомасштабне виробництво цих систем та впровадження їх в зонах з максимальним споживанням електроенергії в години "піку" дозволить розвантажати електричні мережі, згладити нічні провали в енергосистемі України.

Ці системи можуть як вирішувати питання опалювання приміщень, так і забезпечувати житлові масиви гарячою водою, де вартість нагріву 1 літра води складати 0,0014–0,0018 грн. При нормативному споживанні на одну людину 110 літрів на добу середньомісячні витрати сягатимуть 5,0–5,5 грн.

Враховуючи нестабільність у водопостачанні, комунальні служби можуть регулювати своєчасне акумулювання та нагрів води при мініальному споживанні з подальшим безперебійним постачанням гарячої води населенню, а також використовувати накопичувані як резервні запаси води при аварійних ситуаціях на мережах водопостачання населених пунктів...

На виробництві зайнято 30 чоловік. А могло б працювати 300–400. При відповідному фінансуванні маємо всі можливості налагодити виробництво активних адсорбентів для харчової та хімічної промисловості, катализаторів для нафтохімічної промисловості. Нині така продукція в Україні не виробляється, а закуповується в США та Західній Європі. А даремно. Бо ж можемо самі виготовляти. Тим більше, поруч з Новодністровськом відкрито потужне родовище монтморилонітової високої якості, придатного для виробництва кислотно-активованого адсорбента. Бачите, і сировину маємо, і загальнодержавні направлення є багаті. Може, дасть Бог, і зверне увагу держава на перспективні підприємства та напрямки роботи...

«БЕРУ НА СЕБЕ ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ...»

У жовтні 1995 року між Україною та Світовим банком була підписана кредитна угода, згідно з якою Світовий банк надавав кредит у розмірі 114 мільйонів доларів США для реалізації в Україні проекту «Реабілітація гідроелектростанцій та управління в системі». Кредит надавався на 17 років, у тому числі 5 років пільгового періоду, тобто без сплати повернення позики та процентів за її використання.

У складі згаданого проекту передбачалося і встановлення 6-ти генераторних вимикачів на гідроагрегатах Дністровської ГЕС та двох високовольтних блочних вимикачів, також оснащення станцій сучасними системами захисту, управління та контролю.

У вересні 1998 року в Новодністровськ надійшла перша поставка обладнання із Франції. І Дністровська ГЕС стала на той час єдиною не тільки в Україні, а й в країнах СНД, де вводилися кращі світові технології виробництва.

І ось 14 червня 2002 року. На Дністровській ГЕС чекають гостей — представники Світового банку приїжджують подивитися, як використані надані ними кошти кредиту.

Надвечір'я. Директор ДАЕК «Дністрогідроенерго» Володимир Миколайович Шевчук їде назустріч поважній делегації, а ми з головним інженером Василем Андрійовичем Гринем стоїмо на майданчику перед входом на станцію і, милуючись красою й могутністю Дністра, що, прорвавшись крізь турбіни, показує свій крутий норов далеко внизу під нами. Бесідуємо про нинішнє та майбутнє України, про завтрашний день енергетики Нової Дністровська.

— Знаеш, — раптом повернувшись до крутосхилу, що вигнувши зелену спину, на якій пишаються молоді горіхи, тудиється до греблі, крізь каміння якої деінде пробиваються тендітні осички, — ось тут, на майданчику, ми збудуємо фонтан. Уявляєш — квіти, виноград, горіхи і фонтан, біля нього лавочки. Присіла людина в хвилини відпочинку, а праця в нас важка й виснажлива, і її душа на якусь мить спілкується з красою, наповнюється спокоєм і благодаттю. Це ж так важливо! А станцію пофарбуємо в білий колір. Здалеку вона буде схожа на гордого лебедя, що розправив свої крила перед зустріччю із небом...

Василеві очі горіли теплим вогнем.

У що мить він був схожий на замріяного поета. Я з приємністю дивився на нього і думав: щасливий і натхненний він у любові до своєї роботи, в повазі до очолюваного ним колективу...

Василь Андрійович глянув на годинник, і на його обличчі промайнула тінь хвилювання. Я зрозумів: про що б цей чоловік зараз не говорив, основна його думка прикута до станції, бо він весь в очікуванні, як оцінять їхню роботу зарубіжні експерти.

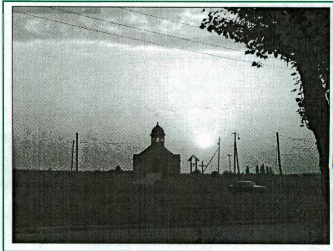
— Вам є що показати гостям, — пробую підбадьорити Гриня, — в масштазі чистота й порядок, як в добрій господині в хаті, а про технічний стан вже годі й казати.

— Так, — в голосі Василя Андрійовича забриніли нотки гордості й вдовolenня, — встановлення новітнього обладнання та систем підвищило економічність і надійність роботи гідроелектростанції, зменшило витрати на ремонтно-експлуатаційне обслуговування обладнання, надало додаткові можливості диспетчерській службі НЕК «Укренерго» в регулюванні добових графіків навантаження та частоти. Введені системи захисту, контролю та управління практично повністю автоматизували режим роботи станції. А встановлені системи температурного та вібраційного контролю дозволяють завчасно виявити можливі порушення в роботі обладнання, себто запобігти його пошкодженню.

— Наслухався, що тернистим до цього був шлях...

— Що правда, то правда. З усіх сторін мали перепони. Приміром, розмитнення першої партії імпортованого обладнання Київ проводив два місяці. До того ж стягнули з нас майже мільйон гривень ввізного мита, хоч на поставки Світового банку ці побори не поширюються. Коли ж залучили до вирішення цих проблем тодішнього голову облдержадміністрації Теофіла Бауера, то другу партію розмитнили за три дні і ніяких рахунків ніхто не виставляв. Та що там говорити... Були моменти, коли започаткована нами справа в «пкі» свого розвитку, здалося, ось-ось рухне...

І Василь Андрійович повів мене стежками своїх спогадів у напружені дні, коли нової Дністровської енергетики ра-

зом із французькими колегами, образно кажучи, здійснювали на Дністровській ГЕС технічну революцію.

Якось під час випробування нового обладнання враз відкопчився автотрансформатор і роз'єдналися електричні мережі 110/330 кВ ВРП (відкритий розподільний пристрій).

Цей збій залагодили за 10 хвилин, але через кілька днів у Нової Дністровській прийхала вся технічна інспекція Мінпаливенерго.

— Що це ви робите? Покажіть нормативні документи надійності роботи впровадженого вами обладнання. — Вони могли йти одна за одною і згодом вилилися у заборону пуску гідроагрегатів після реконструкції. Слова про ефективність та перспективу не діяли на інспекторів. І їх можна було зрозуміти: несуть же відповідальність за технічний стан і експлуатацію. В енергетиків доказів про гарантію надійності нового обладнання було мало, бо впроваджені технології ще не напрацьовані, нормативні документи відсутні та й в Україні правила експлуатації різняться від французьких, де виготовлялось обладнання.

Здалося, від дискусій, а подекуди й суперечок, вода в Дністрі закипить. І тоді головний інспектор Олександр Тимофійович Гутаревич, дивлячись Гриню в очі, сказав:

— А ви берете на себе відповідальність за всі оці впровадження?

Гринь, який зовсім небагато часу обіймав посаду головного інженера ДАЕК «Дністрогідроенерго», спокійно міг уникнути відповіді. Надто великий тягар кидали на його плечі. А це ж, як на те, не його приватна справа. Але він не того складу чоловік, щоб відступати, та й розумів, серцем відчував ефективність і перспективу нововведень. «Загубити розпочату справу дуже просто, — майнула думка, — а ось довести її до логічного завершення, коли щомігті можна мати діагностику гідроагрегатів, надто складно. Заради цього варто й відстоювати напрацювання». І Гринь твердо сказав:

— Беру!

... Уже потім, коли гості оглядали станцію і задоволені побаченням дружельно тиснули руки Шевчуку та Гриню, я дивився на одухотворене обличчя Василя Андрійовича, яке світилося радістю перемоги, і твердив собі, що заради цих хвилин варто жити. Оцінка проведеної роботи була високою.

Представник Світового банку Владислав Вучетич:

— Виділені кошти використані там, де треба і так, як треба. Тут швидко освоїли нові технології і я вважаю це великим прогресом. Отож маємо і технічний, і економічний, і політичний ефект.

Голова правління Державної енергогенеруючої компанії «Дніпрогідроенерго» Семен Ізрайльович Поташник:

— Я знову бачу на Дністровській ГЕС велику справу. Нове обладнання, нові технології, нові люди і шановані мною керівники. Думаю, станція буде процвітати.

Директор акціонерної компанії «Енпаселектро» Юрій Миколайович Бондаренко:

— Наше підприємство виконувало роль головної проектно-підприємної організації по реалізації зарубіжних контрактів на Дністровській ГЕС. Вірите, з такими вмілими керівниками, талановитими інженерами, широкими людьми і знаючими спеціалістами було приємно і цікаво працювати. Це взаємне збагачення. І гадаю, не помилюся, коли скажу, що при впровадженні нових технологій на базі Дністровської ГЕС вдалося повернути добрі відносини між енергосистемами, НЕК «Укренерго» і Міппаливенерго.

Всі оці слова в певній мірі адресувалися й Грино. І чим більше я з ним знайомився, тим глибоше усвідомлював, де бере корінь оте його «беру на себе відповідальність».

Народився Василь Андрійович 18 серпня 1952 року в селі Ладжини, що на Вінниччині, у гарній, працелюбній і порядній родині. Батько Андрій Олексійович був механізатором і, як мовиться, майстром на всі руки — і вікно міг виготовити, і телефон полагодити. Мати, Ніна Павлівна, весь час працювала ланковою в колгоспі. Не тільки словами, а й власним прикладом вчили дітей людяності і добра.

Олександр десь в сорок років став полковником. Лідія обійняла посаду головного бухгалтеря Ладжинської ТЕЦ. Вдало складався і Василів життєвий шлях, але нічого йому, як мовиться, з неба просто так не падало, всього потрібно було досягти працею, розумом, знаннями і наполегливістю. 10 класів, армія, електрослюсар на Ладжинській ТЕЦ. Після трьох років роботи став досвідченим спеціалістом, і майстер запропонував писати заяву на підвищення розряду. Сім чоловік збиралося тоді на оту атестацію. На всі поставлені запитання звучали правильні відповіді. І тут після всіх мук начальник цеху Іван Максимович Юношев сказав:

— На жаль, ми не можемо присвоїти тобі четвертий розряд, бо в тебе спеціальної освіти нема. «Навіщо ж ви мене стільки мучили?» — зітхнуло Василеве серце, викресавши в душі потаємну думку. Нікому не кажучи, зібрав необхідні документи і за рахунок відгулів поїхав складати вступні іспити до Вінницького політехнічного інституту. Він не тільки став студентом, а й відмінником навчання, членом студентського наукового товариства. Мав публікації в журналі «Енергетика і електрифікація», розробив три прилади, якими й досі користуються на Вінницькому хілкобінаті, Хмельницькому трансформаторному заводі. За його схемою й дотепер працюють приводи вугільних млинів Ладжинської ТЕЦ.

В інституті стрів своє кохання. Струнка, мов берізка, красива і розумна Тетяна Козак на все життя заворожила

Василеве серце. У 1981 році подружжя молодих спеціалістів приїхало в Новодністровськ.

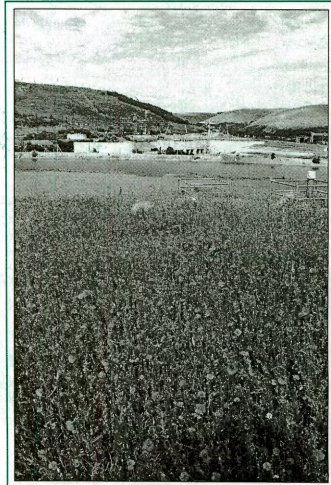
«І куди ж той час збіг?» — дивується нині Василь. Он уже із сином Андрієм, який заочно закінчив той же, що й батько, інститут, разом на роботу поспішають. Та й донька Аня вже студентка Вінницького медичного університету...

Там, де злагода і любов, час летить непомітно. Коли ще й робота в радість, то в людини крила виростають. Окрилено живе Василь Андрійович Гринь. Бо він інженер від Бога.

...Той день мало чим відрізнявся від попередніх. Закінчувалися налагоджувальні після реконструкції роботи на 6-му гідроагрегаті, проводилось узгодження старого і нового обладнання на інших машинах, і враз мазшал здригнувся від різкого стукоту. В. А. Гринь, а також начальник служби релейного захисту автоматики вимірювання та зв'язку Володимир Федорович Мартинчик, голова АК «Енпаселектро» Юрій Миколайович Бондаренко кинулися до блончного щита управління. Почалася сильна вібрація. Підлога пішла холодно. В роботі були 3 і 4 машини. На якій аварія? Гринь першим добіг до пульта. Керована підсвідомістю рука за секунди повернула ключ управління четвертого агрегату, і тут же вібрація почала стихати.

— Ху... Не помилюся. — Перевів подих і тільки тоді відчув, що сорочка прилипла до тіла.

Це вже потім, коли побачив дві відламаних лопасті, зрозумів причину сильної вібрації, бо страшно було уявити, що

могли наробити відірваних 10 тонн від 950-тонної обертової маси при швидкості 125 обертів за хвилинку на діаметрі шість метрів, коли б своєчасно не зупинили агрегат. Розбилася б кришка турбіни, робоче колесо, словом, вийшла б з ладу вся конструкція гідроагрегату. А це мільйонні збитки. Невдовзі Василь Андрійович поїхав на харківський завод «Турбоатом», де спільно визначили обсяг робіт, необхідних для відновлення працездатності агрегату. Треба було полагодити та спарити лопасті з цапфами, а потім на заводі провести статистичне балансування відремонтованого робочого колеса. А це клопотів та клопотів, бо Харків не за вулковими городами, а тут – вага 110 тонн плюс габарити... Та давтися було нікуди. Взались розбирати робоче колесо, щоб зробити необхідні налазки та діагностику. Гриня ж непокоїла думка, де і як знайти вихід, щоб оте балансування провести в умовах експлуатації. «А що, якби на заводі виготовити балансувальний пристрій і застосувати його на станції?» – вирізла враз ідея.

Коли сказав про це головному конструктору заводу Ігорю Степановичу Веремєнку, його слова «Та це ж – вихід!» щільною бальзамом лягли на душу.

Пристрій був виготовлений і доставлений в Ново-дністрівськ саме якраз, коли зібрали робоче колесо. За технологією його застосування треба було знову розбирати робоче колесо, вмонтувати в нього балансувальний пристрій і заново збирати. Потім, після балансування, та ж процедура – розбирати, виймати пристрій, збирати. Крім того, що це великий обсяг технологічно складних робіт, на це тратиться ще й багато часу. І знову Гриня сушить голову. А тут директор ВАТ «ДніпроСГЕМ» Геннадій Борисович Ступаков не дає проходу:

– Ну що, Андрійовичу, починаємо розбирати робоче колесо?

– Почекай.
– Та якби ж то я один чекав. Люди без роботи сидять. Чого ми тягнемо час?

– Дай подумати, – чи то Ступакову, чи то собі тихо мовив Гриня, перебираючи в уяві сотні варіантів та схем балансування.

День думав. Другий думав. А на третій, о другій годині ночі, коли вивчив до дрібниць креслення робочого колеса, радісно вигукнув:

– Такво, я знайшов!
– Що? – прошепотіла спростоння дружина.
– Можна балансувати без розбирання колеса. Треба тільки розвернути крестовину, просунути балансувальний пристрій, а це фланець, що важить більше, як сто кілограмів, і відповідно закріпити його між важелями робочого колеса, – збуджений і шасливий говорив чоловік, а Тетяна раділа і милувалася ним, бо в ті хвилини він був надзвичайно одухотвореним і гарним.

Винахід треба було погодити із заводом. І Василь Андрійович зателефонував заступнику головного конструктора Олександрі Васильовичу Лінику:

– Я ось знайшов варіант проведення балансування робочого колеса і думаю, що є можливість зробити ба-

лансування без його розбирання. Скидаю вам по факсу креслення.

– Гаразд, через півгодини дам результат.

Ліник кілька хвилин вивчав креслення, а потім подзвонив Гриню:

– Ми порухаємо і через дві години я повідомлю наші висновки.

Ой як довго тягнулись ті дві години! Але вже й третя почалася, а телефон мовчить. А тут, як на зло, Ступаков на порозі:

– Ну що, Андрійовичу, ти даш нам дозвіл на роботу чи мені знімати людей?

«Можливо, не треба було заварювати цю кашу? Робили б, як досі, як на інших станціях діють у таких випадках, і не мали б мороки. А що, як раптом нічого із затіяного мною не вийде? Тільки сорому наберусь» – блискавично змінювалися думки. Але десь у глибині душі жевріла надія, і в її лоні прострала інша думка: «А що, як вийде – це ж стільки часу і коштів економимо!...»

– Геннадію Борисовичу, ще трохи потерпи. Добре? – і Гриня взявся за телефонну трубку.

Цього разу натрапив на головного конструктора Веремєєнка.

– Ігорі Степановичу, я там передав свої креслення, Ліник обіцяв сказати результат через дві години, а вже більше трьох минуло. Я би хотів з ним переговорити.

– Що ти передав?
– Та свої пропозиції щодо балансування.
– Що ти там зі своїм Ліником! Це зі мною мало би погоджуватися, – прозвучав невдоволений голос у трубці.
– Я вас не знайшов, отож сконтaktuвав із Ліником.
– Гаразд. Подивлюся. Чекай.

Як же важко чекати! Хвилини тягнуться годинами. Здається, крім телефонного апарату в кабінеті нічого немає: на ньому зосереджений і погляд, і думки. І ось він ожив, як ніколи весело, задзвенів.

– Я не думав, що на Дністрі ще залишилися інженери. – донісся вдоволенний голос І.С. Веремєєнка. – Молодець. Ми погоджуємо вам ці роботи.

Замість пірвоку балансування робочого колеса зробили за три дні. Якщо гідроагрегат за одну годину виробляє 117000 кВт/год., то уявіть собі, скільки вироблено електроенергії за шість місяців.

– Гриня приніс державі мільйони гривень прибутку, якщо не секрет, його сімейний бюджет поповнився? – наважуюся на отаке питання і чую у відповідь:

– А що мені? Мені зарплата. Я того і сиджу у кріслі головного інженера, щоб приймати такі рішення.

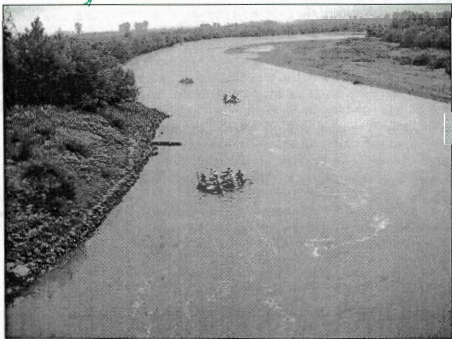
І в цій відповіді весь Гриня: трудолюбивий і талановитий, одержимий і скромний...

Чернівецька область
Фото В. Жука

Олександр ГЕРЕВИЧ,
директор Закарпатського
обласного еколого-
натуралістичного центру
учнівської молоді
м. Ужгород

СПІВАЄ ТИСА ПІД ВЕСЛОМ...

ЕКОЛОГО-КРАЄЗНАВЧА
ЕКСПЕДИЦІЯ

У жовтні 2006 року юнатівський рух в Закарпатті відзначитиме свій 60-літній ювілей. Сьогоднішній арсенал юнатів – це понад 40 напрямів у природоохоронній, дослідницько-експериментальній, освітньо-виховній, еколого-пізнавальній творчості під опікою досвідчених педагогів-позашкільників, вчителів природничих дисциплін, науковців та практиків природоохоронної справи. Багатогранно є сучасна натуралістична палітра: профільні учнівські об'єднання (гуртки, клуби, секції, шкільні лісництва, екологічні агіт-бригади), різноманітні тематичні виставки, конкурси, практична робота на навчально-дослідних земельних ділянках, в дендропарках, ягідниках, вино-градниках, плодних садах, квітниках, пасіках, кролефермах; природоохоронна діяльність (очистка берегів водою, посадка й догляд за зеленими насадженнями, виготовлення штучних гніздів-вель), заготівля м'яса і підгодівля лісових мешканців, охорона першодітей і ялинок, водою під час нересту риб тощо.

Вагомим компонентом у вихованні майбутніх знавців, любителів і охоронців природи є також організація й проведення тривалих пізнавально-виховних заходів – польових практик, наметових таборів, комплексних біологічних експедицій, еколого-краєзнавчих подорожей.

У 1993 році в навчальну програму гуртків відділу екології та природоохоронної роботи ЗОЕНЦ нами впроваджено нову форму комплексної еколого-краєзнавчої експедиції – «Сплав річкою Тисою». Мета: поглиблене вив-

чення природоохоронного законодавства України, зокрема Водного кодексу, дослідження й посилення охорона водою, а також знайомство з історико-культурною і природною спадщиною рідного краю.

Протягом навчального року в гуртках юних екологів, гідробіологів, екологів-краєзнавців актуальними є теми: гідросистема Карпат, високогірні потічки, озера, найбільші річки Закарпаття – Тиса, Латориця, Уж, Боржава.

З верхів'ям Тиси, її родоначальними притоками – сестрами Білою та Чорною, що зливаються у передмісті Рахова і дають початок власне Тисі – юнати мають можливість знайтись і під час окремих пішохідних експедицій по Черногірському масиву та в період роботи вже традиційного Всеукраїнського табору-експедиції «Ойкус» (1992–2006 рр.).

...Знайомилися поміж мальовничих Карпатських гір, несе свої води краєзнавця Тиса в Дунай, перетинається на території Закарпатської області двома кордонами: українсько-румунським та українсько-угорським. Загальна довжина Тиси – понад 970 км, по території Закарпатської області її протяжність складає близько 230 кілометрів.

Еколого-краєзнавча експедиція «Сплав по Тисі» починається в смт. Буштині Тячівського району – з місцини, де в Тису впадає її права притока Тереля. Тут на учасників сплаву чекають цікаві екскурсії в рекреаційну зону дитячого оздоровчого табору «Тиса», дендрологічну шкільку Буштинського лісокомбінату; за загадкою «Лису

гору», в дубовий гай біля села Руське Поле, на гору вулканічного походження Варгедь та до мінеральної лікувальної «Шаяя», що біля села Вишково. Також проводимо обов'язкові радіальні натуралістичні виходи-обстеження берегів Тиси і Тереля та безлічі маленьких острівців, де гніздяться багато видів водоплаваючих і біляводних птахів. Трапляється, юнати спостерігають, як в схилах берегів «риють» і обживають гнізда, чи вигдовують пташенят або ж вже вчать їх літати й половати берегові ластівки, рибалочки, золотисті шурки. Звичайними при дослідженнях є зустрічі із жуками: водяним та звичайним, яшіркою прудкою, кумками, зелено жабою, тритонами, іноді із черепахою болотною, ондатрою, ласками, безліччю безхребетних мешканців водою – комахами, їх личинками тощо. Безпосередньо у воді можна побачити також полюючу сіру чаплю, в кущах і прибережних заростях розгозу – маленького й великого бутайчиків, у заростях верби, терну, плуду, ожини та різноманітній водній рослинності. Спрямувавши погляд дотори, часто бачимо над рікою величю шпиряючих пернатих хижаків – канюків, круків, болотно-го луня.

Все зазримічене навкруги, а також виміри-дослідження річок (глибина, швидкість течії, проби води на прозорість, рН) фіксуються в експедиційних щоденниках спостережень. Як правило, увечері біля вогнища проводиться аналіз дня, так зване «вечірнє коло», на якому кожен учасник висловлює свої думки і враження від побаченого про-

тягом дня, а також уточнюємо плани на наступний день. В години дозволя – рибалка, купання в Тисі та Терелбі, проводяться спортивні й екологічні ігри.

Обов'язково щодня відводимо чимало часу для підготовки учнів до водної частини екскурсії. В спокійній заглаві-старші збираємо катамарани, проводимо інструктажі з техніки безпеки; практичні заняття по управлінню сплавзасобами.

По завершенні трьох-, чотирьохденної програми в Буштині, учасники екскурсії допливуть до м. Хуста за 5–6 годин. Це приблизно 25–27 км по воді. Робимо короткочасні зупинки, зокрема, поблизу приміського села Скоириниці для ознайомлення із тамтешніми заплавними та відпочинку. В окремі роки тут облаштуємо нічліг. Увага юнаків зосереджується безпосередньо на річці, її «характері»: зміні швидкості і сили течії, яка залежить від глибини та відстані між берегами, напрямку і сили вітру, рельєфу дна і площі водного дзеркала, що також змінюються залежно від перешкод на шляху (загоплені дерева, кам'яні брили, виступи берегів тощо).

Надто важливо навчитись розпізнавати особливості передгірних річок і якомога швидше оволодіти технікою веслування, щоб по висоті й тривалості хвиль, по тому куди несе вода дрібні трісочки та піністі плями, навіть по шуму води, інших характеристиках течії, правильно і, найважливіше, часно зорієнтуватись із обставинами та визначитись, як при конкретному авантаженні катамаранів, фарватері, яким саме маршрутом і в який спосіб найліпше пройти певну ділянку. Все це вкрай необхідно, адже із надзвичайно цікавими, корисними і ні з чим незрівнянними враженнями на нас чекають іноді відночас ще й справжні випробування.

...Подорож триває і ми саме допливаємо до такого місця. Це відривок Тиси, де права притока Ріка впадає в неї. На відміну від р. Терелбі, яка дельтоподібно, декількома розгалуженнями і під кутом впадає в Тису, Ріка майже перпендикулярно, єдиним і доволі потужним руслом вливається в неї.

Зазвичай, йдучи по воді під правим берегом Тиси, ми легко, з невеличким відхиленням перетинаємо Ріку (її ширина складає там 55–60 метрів) і відразу пришвартовуємось з того ж боку правого боку Тиси. Але траплялося, що ми здійснювали свої подорожі-сплави у періоди відносної повноводності Ріки. В такий час вона стрімко підхоплює катамарани, деякі розвертає і буквально

«втискує» в напрямку середини Тиси, а далі потужною течією зносить убік, прибуваючи майже до самісінького лівого берега бурхливої суміші коричнево-жовтої Ріки та відносно прозорої Тиси... Активно працюємо веслами, долаючи серед могутніх хвиль неспостро 80–100 метрів. Відчуваємо, як поступово сила Ріки гальмується, її води повільно розчиняються в сильнішій і повноводній Тисі. Тепер направляємо катамарани до середини річки, перетинаємо потужну центральну течію і перепливаємо на правий берег Тиси. Піднімаємось проти течії до місця нашої стоянки...

Розвантажують катамарани, виносимо їх та особисті речі на простору галівину біля джерела в околицях Хуста. Влаштувавши наметовий табір, починаємо програму «Межірччя Тиси й Ріки».

Тут проводяться обстеження берегів річок, вивчається рослинний і тваринний світ, в тому числі й околиць міста.

На зустріч з учасниками сплаву приходить педагога і юнати Хустської районної станції юних натуралістів. Якщо дозволяє погода і час, нас очікують екскурсії по екологічній стежці та підйом на Замкову гору до руїн таємничого Хустського замку...

З вершини гори немов на долоні видно Хуст, де тепер, на західній околиці міста, дрібним різнокольором розкидані і намети нашого табору. З іншого, північного боку фортеці облягають урочище Кіреші з його знаменитою «Доліною нарцисів». Ця унікальна пам'ятка природи – мовчазний свідок льодовика, що заніс в долину дивовижну рослину, квітку-легенду – нарцис вузьколистий.

Завдяки зусиллям палкого природоохоронця, доктора біологічних наук, професора В. І. Комендора, інших викладачів біологічного факультету Ужгородського національного університету та науковців Карпатського біосферного заповідника тепер нарцисове поле з категорії заказника переведено у більш суворий режим заповідності і окремим масивом включено до складу КБЗ.

З високих і широких, колись неприступних стін-мурів, відкривається також вид на Притисянську низовину, величаву Тису, її притоки Хустець та Ріку.

І вже на підсумковому «вечірньому» колі учні обговорюють причини паводків та їх наслідки, роль і місце в теперішніх екологічних катастрофах антропогенного фактору. Акцентують на необхідності зваженого, екологічно грамотного підходу до втручання людей у

живу природу. Розмірковують про охорону лісів, усіх типів водойм, бережних смуг, необхідність проведення заходів по укріпленню берегів, очистці русел річок тощо. Приємо, що юнати починають осмислювати свою особисту причетність і відповідальність у майбутньому за стан оточуючого природного середовища...

Швидко минають ще два дні екскурсії, знімаємо табір і наші катамарани прямують далі до селища Королево (Виноградівський район). Долаємо по воді відстань близько 15 км за півтори-дві години з обов'язковими зупинками біля унікальних склястих високих берегів поблизу гори, названої на честь австрійської королеви Марією Терезою. В цих місцях (за нашими вимірами) Тиса найглибша, в окремі роки – до 4 і більше метрів.

Тут водиться багато риби – у кількісному вимірі і видовому складі, серед яких є й червоноокіжні представники іхтіофауни Закарпаття: лосось дунайський, чіп великий і малий, смугастий йорш та єдина в Тисі осетрова риба – стерлядь.

Наступна зупинка неподалік тепер вже іншої Замкової гори – Королівської. Тут також проводимо екскурсію до руїн древнього замку-фортеці, пам'ятки віstonі IV століття.

З вершини гори відкривається чудовий краєвид на селище міського типу Королево, знайомі вже нам Притисянську низовину і Тису. Вдаліні відніються тераси кар'єру та ділянки, де й тепер ведуться археологічні розкопки, знахідки яких підтверджують існування в цих місцях праваних, доісторичних поселень людей.

На території замку знайомимось і з історією церкви, що вперше була побудована тут ще в 1540 році. В різні часи вона називалася багато руїнацій – аж до повного знищення. Тепер відновлена за старими проектами і є діючим православним храмом.

Крокуємо в Королево, здійснюємо прогулянку по селищу, за можливість відвідуємо тамтешню, одну із краших шкіл області, де добре налагоджено природоохоронну роботу. Тут чудовий дендропарк, плодовий сад, ягідник, навчально-дослідна ділянка. Всею цю роботу розпочав і тривалий час опікав директор школи (біолог за освітою) І. І. Міллер, а зараз продовжує його донька М. І. Шевєра – також біолог, і багато їх колишніх вихованців.

...Чимала оранжерея, крільчатник, «зелений» клас – тут протягом року працюють натуралістичні гуртки. А в літній період організовуються майдан-

чки суспільно-корисної роботи та відпочинку. У 1985 р. на базі Королівської школи діав обласний табір юних натуралістів «Оннат». У 2000 році з ініціативи ЗОЕНЦУ тут проведено обласну семінар-нараду медпедрабників позашкільних еколого-натуралістичних установ та методистів рай-, міських методкабінетів з питань співпраці освітніх установ у справі поліпшення екологічної освіти й виховання учнівської молоді.

...Короткий відпочинок на березі Тиси — і далі в дорогу. Водний шлях з лівого боку по течії півколом оминає Замкову гору, підкреслюючи велич корінь неприступної фортеці, з правого — пролягає повз галіявині і пасовиська поблизу с. Велка Копаня. Далі пропливаємо під горою, густо вкритою змішаним лісом.

У цих місцях вже кілька років поспіль спостерігаємо дивовижне видовисько — масовий виліт одноносок, які мільйонною армією, немов сіячки, кружляють над водою. Поживитись комахами до річки злітається сила-силенна всіх видів ластівок, плиски; вистрибуючи з води, на одноносок полюють зграї риб.

Далі проходимо по воді під великим кам'яним урвищем легендарної Чорної гори, у підніжжі якої — глибокий кар'єр з чистою, прозорою, холодною водою.

Зупинку на нічліг робимо поблизу районного центру — міста Виноградова, біля автомобільного та залізничного мостів. Влаштуємося табір, відпочиваємо з дороги — купуємось, ловимо рибу.

Зранку — традиційні дослідження в природі. Тут можливі зустрічі з надзвичайно гарними птахами — малою та великою білими чаплями, веслоносом, червонокнижним чорним лелекою. А якщо здійснити екскурсію на Чорну гору, то можна натрапити ще на двох представників «Чорної книги» — полова лісового та реліктово яйрчку зелену. Тут також проростає ковила — рослина ця характерна для степових регіонів. Не дарма Чорна гора вже здавна мала статус заказника, а зараз, як і «Долина нарцисів», включена до складу Карпатського біосферного заповідника.

На цій стоянці до мандрівників долучаються юннати та педагоги Виноградівського районного еколого-натуралістичного центру.

За два дні завершуємо еколого-краснаву програму «Чорна гора», а з ранку третього дня — знову в дорогу.

Відпливши від стоянки метрів 30 200, спостерігаємо, як Тиса розділяється

ся на окремі 2–3 русла; далі, оминаючи острівці, знову зливається і вже широко потужною смугою плине далі. Обстежуючи по дорозі окремі острови, юннати відчувають себе першовідкривачами. Здається, що в деяких місцях тут не ступала нога людини. Густі зарості лопухів, топінамбуру, ожини, кропиви, кронни верб, ясенів, вільх не дають сояничним променям проникнути до землі. Грунт на таких островах завжди вологий. По краю невеликих водойм, що утворюються після паводків, знаходимо виразні сліди тутешніх мешканців: мишей, водних пацюків, великих і малих птахів, вдавнені смуги повзучих вузків, а у самій воді — пуголовки жаб, тритони, сила силена водних комах та їх личинки. Повітря тут насичене специфічними запахами води й духм'яного різноцв'я та дзвінками пташиними голосами...

І таких островів на маршруті сплаву дуже багато. Обстежуючи їх, поступово підливаємо до наступної експедиційної стоянки — околиці села Гетиня Виноградівського району. Упродовж 8-ми років це була одна з найулюбленіших стоянок юннатів — простора галіявина для облаштування наметового табору; спокійна, вкрита обабіч берегів буйною зеленню велика заплава. Поруч — відокремлене, неглибоке озерце з кам'янистим дном, в якому завжди чиста вода. Але у 2001 р. ми із подивом і сумом відзначили, як змінювався Тиса за останні два роки, під час яких відбулись катастрофічні паводки. Вода підмила й буквально змела колись крутий берег, поміяла русло, забравши й розчинивши у бурхливій течії щонайменше гектар суші. Рівень води, звичайно, впаав, та паводок залишив замість колись зеленої галіявини оголене каміння, великі калюжі і замул.

Непривабливою стала колись дивовижна галіявина.

Та всеж, хай і значно нижче по течії, метрів на 400, але робимо стоянку саме тут. Це місце дуже вигідне для програми нашої експедиції, оскільки в селі на заплаві старіці створено рибний ставок, біля якого збудована пташнина (гуси й качки) ферма.

Навколо села — сади і поля сільськогосподарських культур, порівняно близько розташований торговий пункт, є питна вода, в гостинних людей можна придбати овочі й фрукти.

Зранку або ввечері здійснюємо екскурсію до ставка, проводимо спостереження, рибалимо. Порівняємо рослинний і тваринний світ стоячої водойми з уже дослідженими нами Тисою, Терелею, Рікою.

Між селами Гетиня та Дротинці через Тису прокладено транскордонні труби газопроводу та протягнута потужна лінія електропередач. Проводимо з учнями тут екскурсію та бесіду-заняття «Біоенот». Екстенсивні та агропримислові екосистеми.

Завершивши програму у Гетині, прямуємо по воді до останньої стоянки — с. Вилко, що розташоване на самому кордоні України з Угорщиною. Традиційна короточасна зупинка біля села Петрово. Тут також цікава заплава та острови, дубовий ліс, в якому водяться косулі, дикі кабани, гніздяться чимало птахів, в тому числі рідкі ледею. Релікція є гарна зона відпочинку, великий, зручно облаштований парк культури й відпочинку з атракціонною, спортивними спорудами, невеличкий іподром, розвинений агрокомплекс, зокрема тепличне господарство.

...Експедиція триває. Обговорюючи побачене, прямуємо далі. Якщо таланити з погодою, встигаємо вже добре засмагнути. Більш впевнено керують юні природолюби катамаранами. І це теж дуже важливо, адже Тиса стає повноводною, течія сильнішою, доводиться часом добряче повеселуватись до берега і не потрапити, як це було під час першого сплаву, в прикордонну зону.

Ось ми і підливаємо до місця завершення водної частини експедиції. Висаджуємося на берег біля мосту через Тису, поблизу самісінького кордону України з Угорщиною.

Все вже звично: миттєво облаштовано намети, приготовлено смачний обід, залишається більше вільного часу на дозвілля. В цей же день розбираємо катамарани. Мисмо, сушимо, складаємо їх. Потрібно ще багато встигнути: провести радіальні натуралістичні дослідження, камеральну обробку зібраного матеріалу, підготуватися до підсумкового «круглого столу» просто неба і, звичайно, порибалити й покупатися в Тисі, про яку вже знаємо так багато.

З настанням сутінків починається довгоочікувана «королівська» ніч. Екіпажі катамаранів звітують про виконану роботу, лунають веселі спогади, конкурси пісень та інсценівок.

Є про що згадати всім учасникам експедиції. Пройдено по воді близько 95 кілометрів, відвідано багато цікавих, в еколого-біологічному та історико-краснознавчому значенні, місць.

Педагогами, науковцями та юннатами обстежено більше десятка ост-

ровів, вивчено, замальовано, зафотографовано чимало характерних водних та біляводних рослин і тварин. Відзнято багато відео-, слайдо-, фотоматеріалів.

Здійснюючи водну мандрівку, її учасники отримують змогу корисно для здоров'я провести час та, найосновніше, змістовно познайомитись з дивовижною й різноманітною природою найзахіднішої області України, її чудовими людьми, багатою історико-культурною спадщиною та, що поробити, проникнутись її екологічними проблемами Закарпаття.

В окремі роки проводились 2–3 еколого-красивачі подорожі, учасниками їх ставали представники Києва, Вінниці, Лутанська, Донецька, Одеси, Рівного, Полтави, Кіровограда, Ужгорода, а також Угорщини, Словаччини, Голландії, Німеччини та ін. Особливо вдало, на нашу думку, була експедиція «Сплав-95», у якій взяли участь керівники і юні природолюби з трьох міст Угорщини (51 чол.), з Києва (10 чол.) – вони представляли експедиційно-природницький клуб «Байда» та Інформаційно-видавничу агенцію «Довкілля», а також 2 педагогів та 8 юннатів ЗОЕНЦ.

На традиційні різнокольорових човнах і трьох катамаранах 72 учасники сплаву чудово виконали 10-денну програму, яку присвятили 70-річчю ювілею юннатівського руху в Україні.

Експедиція 2001 року, проведена у серпні з учасниками Всеукраїнського еколого-освітнього табору-експедиції «Ойкос-2001», також символічна, адже вона була приурочена 10-й річниці незалежності України.

Ювілейним став і сплав у 2002 році, який здійснили учасники 10-ї зміни Всеукраїнського табору-експедиції «Ойкос», педагоги і юні натуралісти, серед яких були й такі, що вже дітві, а дехто і вшесте, мандрували по воді...

Еколого-красивача подорож «Сплав по Тиси» містить у собі цілий ряд наукових, практично-пізнавальних аспектів. Зокрема вона:

- надає можливість проведення у природі тривалих досліджень різного еколого-натуралістичного спрямування;

- сприяє обміну досвідом роботи з екологічної освіти й виховання учнівської молоді педагогів різних регіонів України та зарубіжних фахівців;

- відкриває можливість участі в міжнародних акціях (проєктах) по вивченню й дослідженню біляводних екосистем;

- знайомить учасників експедиції з еколого-натуралістичним рухом в Закарпатті на прикладі трьох районних (Тячівського, Хустського, Виноградського) і обласної позашкільних установ (оскільки збір учасників та закінчення експедиції проходить в ЗОЕНЦ, м. Ужгород);

- за традицією, впровадженою в орнітологічному таборі та експедиційно-таборі «Ойкос», у процесі здійснення експедиції проводяться також курсирентинги для педагогів.

Нам, педагогам ЗОЕНЦ, пристоно усвідомлювати, що зуміли вписати у літопис юннатівського руху України власну сторінку. З вдячністю згадуємо тих ентузіастів, хто познайомив нас з водним видом експедиції, спрямував, допоміг організувати перший сплав. Це Янош Варга (Уйпештський яхтклуб, Угорщина), Словачка природоохорона молодіжна організація «Strom života», Тетяна Гардашук, Наталія Шовкопляс з Національного екологічного центру України, Анжеліка Лемтогіна, В'ячеслав Сиротенко з Українського державного еколого-натуралістичного центру учнівської молоді, Григорій Пустовіт (також колишній працівник

УДЕНЦ) – АПН України, Тиберій Шарої – управління охорони навколишнього природного середовища у Закарпатській області, Олександр Луговий, Людвик Потіш, Віталій Гришак – Ужгородський клуб орнітологів, Анатолій Жембровський, Андрій Михайлик, Андрій Остап'юк, Костянтин Цвілюб – Київський турклуб заводу «Арсенал», що забезпечував нас сплавозасобами, та ін.

Щиро вдячні Національному еколого-натуралістичному центру учнівської молоді, оскільки саме завдяки їх матеріальній підтримці (долаткові 3 катамарани), маємо змогу одночасно залучити до участі в подорожі-сплаві 40 і більше осіб.

Завдяки співпраці із Товариством охорони природи, Українсько-угорським клубом водного туризму, туристичною фірмою «Блюз», туристсько-оздоровчим комплексом «Світано» протягом 2004–2006 років систематично здійснюються подорожі-сплави річками Тиса та Уж. А на 2007 рік у рамках проєкту «Програма добросусідства: Угорщина–Словаччина–Україна...» (ТАСІС) заплановано апробувати і створити ще один маршрут подорожі-сплаву – на річку Боржаві...

Сьогодні Україна є учасником багатьох міжнародних природоохоронних конвенцій, зокрема екологічних проєктів із вивчення стану, дослідження та врятування річок басейну Дунаю, а юннатівський рух збагатився операцією «Ріки мого дитинства» та акціями «До чистих джерел», «Кринице, кринице, дай води напиться». Багато йдеться і про розробку та втілення регіональних природоохоронних програм. Тому віримо, що і надалі організація експедицій-сплавів річками Закарпаття, як важомого компоненту виховання екологічної культури, буде необхідною і корисною.

Фото автора

ІМПРЕЗА

...І ВІДЧИНІЛАСЬ БРАМА ГУЦУЛЬЩИНИ...

26 серпня 2006 р. гуцули з Івано-Франківщини, Закарпаття, Буковини та сусідніх регіонів Румунії, їх співбрати, що замешкали у Львові, Києві, в Польщі, Австралії, Канаді, Великій Британії, зібралися на Коломийщині на свій найголовніший форум – Гуцульський фестиваль. Цьогоріч він був 16-им: тричі такі фестивалі відбувалися у Верховині (1991, 1994 і 2001) і Рахові (1993, 1997 і 2005); по два рази – у Вижниці (1992 і 2003), Путалі (1995 і 2004) й Косові (1998 і 2002); по одному разу – в Яремчі (1996) і Надвірній (1999).

Отже, Коломия приймала аристократів гір вдруге: ювілейний, десятий, Міжнародний гуцульський фестиваль. З ним тоді збігся в часі й фестиваль «Коломияка», який традиційно проводиться в цьому районі з 1989 року і який також переріс у міжнародний. До речі, у 2006 р. ці два фестивалі також співпали...

16-ий форум гуцулів стартував у п'ятницю, 25 серпня. Оскільки в часі фестиваль збігся, знову ж таки, ще з однією небуденною датою – 150-річчям від дня народження Івана Франка, то розпочався він із акції вшанування Великого Каменяря. Серед них – відкриття меморіальної дошки на споруді Коломийського медичного коледжу ім. І. Франка, Франкові читання, репрезентація книжки І. Білинкевича «Іван Франко на Станіславщині», літературно-мистецькі свята біля пам'ятників Каменярів у селах Слобода, Корнич, Товмачик, Малий

Ключів та в Спаській ЗОШ І-ІІІ ступенів, яка вже 50 років носить його ім'я. Потім усі, хто цікавиться минулим і сьогоденням краю, в якому проводився 16-ий фестиваль, зібралися за красномовним «круглим» столом «Коломийська Гуцульщина». Там можна було ознайомитися з новими виданнями про Гуцульщину і експозиціями Коломийського музею Гуцульщини та Покуття ім. Й. Кобринського.

У суботу зранку трембіти скликали гостей на Співочу царинку в Печеніжніні. Тут, на батьківщині легендарного Олекси Довбуша, в селищі, де збережено повнокровні гуцульські традиції, пошу, пісенну спадщину, традиційні ремесла, відбулося офіційне відкриття фестивалю. Участь у ньому взяли такі відомі колективи, як муніципальний оркестр народних інструментів «Гуцулія», народний фольклорно-етнографічний ансамбль «Наспів» з Мишина, народний аматорський танцювальний колектив «Присарпаття» з Великої Кам'янки, ансамбль пісні й танцю з Отинії й ряд інших.

Потім гості й учасники фестивалю подивилися автентичне дійство «Коломийська Гуцульщина зблизька». Концерт прикрасили прадавні колядки й шедрівки у виконанні печеніжиських, великоклучівських, марківських, мишинських самодіяльних артистів, співанки старосвітські, яких ще ніхто й не чув. Тут же діяло «містечко» гуцульських майстрів та фольклорно-музичні «подвір'я» Гуцульське село запрошує».

Барвистою була конкурсна програма за участю колективів-учасників фестивалю, гуцульські розваги, творчі зустрічі учасників фестивалю в закладах культури міста і району.

Святковими богослужіннями за гуцульський рід у церквах Коломийщини вітала гостей і учасників форуму неділя. Опієла Співоча царинка запросила усіх на грандіозний гала-концерт, нагородження учасників Гуцульського фестивалю. Фестивальну естафету перебрала на цей раз у коломиюни Яремча...

Три фестивальні дні на Коломийщині закумулявали в собі все найкраще, чим багата й щедра Гуцульщина.

Іван БЕРКЕЛА,
Івано-Франківська обл.
Фото Василя ПОПОВИЧА.

«ОЙ БЕСКИДЕ ЗЕЛЕНЬКИЙ...»

Іван СЕНЬКО,
кандидат філологічних наук
м. Ужгород

Є така народна загадка: «Без чого нічого на світі немає?» Відповідь: без імені. Все, що оточує людину, поіменовано – гори, ріки, озера, криниці. Коли глянути на карту Карпат, то крім такого промовистого символу України, як Говерла, знайдемо й інші орієнтири: Чорногора, Дземброня, Туркул, Кукуль... Рухаючись водороздільним хребтом з південного сходу на північний захід, спочатку Горганями, а потім Бескидами, свій маршрут позначимо й іншими віхами: гори Довга, Чорна Клива, Сивуля, Берть, Попаля, Магура, Чорна Рипа, Гниля, Явірник, Пікуй... А справа і зліва від цього маршруту також побачимо помітні віхи – гори Петрос, Добшанка, Близниця, Унгуряска, Стремтуля, Ігровець, Гропа, Озерянка, Крупа, Рівна, Гостра...

Народ оспівав рідні гори:

*Ой висока полонина, висока Говерла,
Із-за неї сонце сходить, бо небо підперла.
Ой Бескиде зелененький, Бескиде, Бескиде,
Полонина відказала, що за тя не піде;
Бо по тобі, Бескидику, лише воли ричуть,
А в зеленій полонині вівчарі трумбечуть.*

Навколо мого рідного села Келочина, що на закарпатській Міжгірщині, стоять на варті Причід, Буковецький верх, Кичірка, Погарь, Бушнят-верх, Ділок, а піднявшись на одну із цих вершин, побачимо Кук, Боржавські полонини, гору Стой, а на Бескидах – гору Гнилю.

У журналі «Наш рідний край» (1926, № 8) вчитель Михайло Тиводар опублікував нарис про село Чорну Тису на Рахівщині. В околицях цього села він згадав 17 полонин (Дегобрать, Кречунська, Менчіл, Татул, Ворожеска, Плиска, Погарська, Пlossenка, Довга, Станислав...), 5 гір (Чорний грунь, Лисина, Білі Хрести, Могилки, Кордигарка), 5 горбів (Глодовець, Ломовець, Вербіжівська Перія, Чорна Багня, Комарник). Публікація привертає до себе увагу тим, що автор подає і народне тлумачення походження назв:

«Дегобрать. На ній вівчарили два брати по імені Дего. Там і померли. То ім'я перейшло і на полонину.

Кречунська. На ній був ватагом Кречун. Зато назвали ськ полоничку.

Менчіл. Од молодик літ вівчарили на ній два брати. Один був ростом високий, другий – низький. Вівчарі вибрали мен-

шого за ватага, а висшого оджірили з полонини. Зато дістала полонина ім'я Менчіл.

Татул. Вівчарили на ній син з отцем. Син звав отця все так: «Тату!» За се назвали полонину ськ: Татул.

Ворожеска. На ній жив вівчар, ворожильник.

Апшиньська. Першу колибу на ній поставив чоловік родом із Апші.

Народ завжди затемнене походження назв населених пунктів хотів випрозорити за законами рідної мови, утверджуючи так своє право першопоселенців на цій території.

Характерно, що Михайло Лучкай в «Історії карпатських русинів» скористався методом народної етимології при тлумаченні походження назви Карпат. Для нього Карпати – це ланцюг горбів, значить «Горбаті», основа для назви Карпати. Кирило Галас у книзі «Українська топонімія Закарпаття в лінгвістичному аспекті» (Ужгород, 1979) з позицій топоніміста розкритикував такий підхід до етимології цього орніма.

Звичайно, вчений заперечив би і походження назви згідно народного переказу, який записав В. Піпаш-Косівський на Рахівщині (опубліковано в збірнику «Легенди нашого краю», що вийшов у світ в Ужгороді в 1972 році). В цьому переказі розповідається про богатира Карпа, який прийшов з Київщини у наш край, аби звільнити народ від свавілля Силуна. Він загнав Силуна під землю, де той, гніваючись, спричинює землетруси, а звільнений народ вшанував ім'я переможця Карпа назвою гір: Карпати.

Топонімісти у назвах гір Українських Карпат шукають і знаходять давньослов'янські, волоські, угорські впливи. У цьому переконаємось, погортавши, крім згаданого праці К. Галаса, ще й публікації О.А. Кулчинського («Найдавніші слов'янські топоніми України як джерело історико-географічних досліджень», Київ, 1980), М.Т. Янко («Топонімічний словник-довідник Української РСР», Київ, 1973), Ю.О. Карпенка («Топонімія гірських районів Чернівецької області», Чернівці, 1964; «Топонімія Буковини», Київ, 1973), Д.Г. Бучко («Походження назв населених пунктів Покуття», Львів, 1990), чеських вчених З. Неселого, В. Махека, словацького дослідника А. Кавуляка, угорських топонімістів І. Кнієжі,

В. Белаї, І. Сабо та Л. Кіша, молдавського топоніміста А. Єремії, румунського дослідника оронімії Е. Петровіча...

Народна оронімія цікава творчим вимислом. Тож пропоную читачам «Зелених Карпат» топонімічні перекази про походження назв гір в регіоні Українських Карпат. Під якими не вказано імені збирача фольклору, – ті належать авторів цієї публікації.

НАРОДНІ ПЕРЕКАЗИ ПРО НАЗВИ ГІР

ЯК ВІВЧАРІ УЗНАЛИ НАЗВУ ГІР

Перші люди, що поселилися у Ясіно, були вівчарями. Пішли два вівчарі з вівцями і дуже хотіли знати, як разом усі полонини називаються. Один каже: «То чорт має знати!» А другий придумав, як про се від чорта узнати.

Розрізали денце міха і залізли туди так, що голова одного була коло ніг другого. Прийшов чорт, увидів їх і каже: «Усі-м Свидови сходив, а такого ще-м не находив: одно тіло, дві голови, чотири руки і без ніг».

Так вівчарі узнали, що полонини Свидовими кличуться.

*Зап. у селищі Ясіня Рахівського р-ну на Закарпатті
у 1961 р. від Миколи Обладанчука.*

БЕСКИДИ

То було в той час, коли Бог світ створював. Повелів Люциферу дістати землі з морського дна. А той, не снів би ся, спрятав мало піску у своєму роті. Бог поблагословив той пісок, що вініс Люцифер у жмені, айбо почала рости земля і в роті злого духа. Він плював у жменю і метав. Метати – се кидати. Тому й Бескиди, що їх біс накидав.

*Зап. у с. Студеному на Міжгірщині
у 1964 р. від Івана Мишанича.*

МАРАМОРОШ

То було по потопі світа, коли межі сими горами було море, а по землі ходили велети. Від тих велетів і село Велятино.

Одному велету належали і сі гори, і море межі ними. А що він з рівнин викрадав людей, оби йому овець сокотили на

полонинах, то назвали його Морушем. І казали, що ходять горамі Моруша, коло моря Моруша.

А Моруш хотів мати більше землі, тому придумав спустити воду із того моря межі горами. Зібрав з усюди людей і дав розказ розкопати гору. Там, де гору розкопали, тепер село Копаня.

Воду із моря спустили, айбо назва залишилася – «Море Моруша», або Мараморош.

*Зап. у с. Стеблівка Хустського р-ну на Закарпатті
у червні 1990 р. від Івана Ізната.*

СЕЛО СКОЛЕ І ГОРА КИЙОВЕЦЬ

Сколе – бо там сколото много людей. Билися два сини київського князя Володимира, бо оба хотіли по смерті віття князювати у Києві. Одного звали Святополком, другого – Святославом. Оба мали своє військо. Переміг Святополк. Те поле, де было сколоте військо Святослава, називається Сколе.

Хто залишився живий, втікали вверх. Одні із них засновали Славське. Другі перейшли через Бескид. Ота гора називається Кийовець. Кажуть, що там стояло військо, яке йшло від Києва. Де потому поселилися, не знаю. Може, і в нашому селі хтось із них зостався.

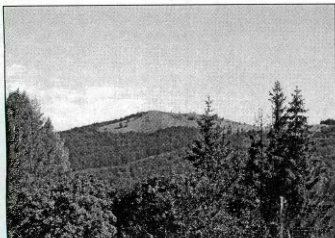
*Зап. у с. Студений на Міжгірщині у 1965 р.
від Степана Щадея.*

ГОРА ДАРВАЙКА

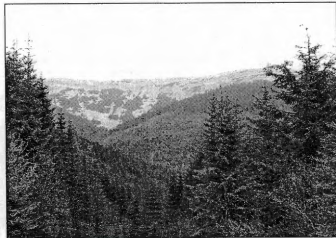
Давно в горах ходило багато опришків. Вони розбивали панів, а золото закопували в землю. Закопували далеко від сіл, в полонинах. А аби знали, де закопали, щоб потім можна було їх відкопати, придумували назви гір.

Ту, що майвисоко стримить між іншими, назвали Стримбою. Дві найгарніші назвали Красною (файною) і Ружею (квіткою). Ще дві носять назву Яворовець і Бервінок: на одній горі ростуть явори, на другій – барвінок. Одна полонина нічим не виділялася, то їй і не придумали назви.

Коли настала панщина, то всі полонини перейшли до пана. Його бириші списали полонини, і пан послав гайдуків і заборонив на тих полонинах пасти худобу. Гайдуки знали і про Стримбу, і про Красну, і про Ружу, і про Бервінок, і про Яворовець. Займали на цих полонинах худобу, карали за це людей, бо такий мали розказ від пана. А за ту полонину, що не мала назви, нічого людям не казали. Там і паслася худоба колючавця.

Маковиця

Довбушанський хребет

Чорногора

Цю полонину подарував нам пан, – стали говорити.

І дали тій полонині назву Дарвайка, бо нібито ця полонина їм подарована. Та потім бириші узнали, що є полонина Дарвайка, яка не числиться у панському списку, і дали записати і цю полонину. Стала і Дарвайка панською.

Зап. у Колочаві на Міжгірщині у 1967 р. від Олени Ситар.

ГОРА ДОБОШАНКА

А

Отам, за полониною Довгою, є гора Добошанка. Так її назвали, бо на ній мав свої пивниці Олекса Довбуш. У тих пивницях – добра немає. Там, на Добошанці, кажуть, довгий час стояла хата з величезних бужових колод. Пани потім її спалили, аби не було пам'яті про Довбуша, бо він у тій хатчині не одну зиму перезимував.

Зап. у селищі Ясінях Рахівського р-ну на Закарпатті від М. Обладанчука.

Б

Коло Верховини, в Бережниці, є гора Довбушанка. Там такі високі камені, як смереки, і стоять, як слупи. Помежи ті камені любив ходити Олекса Довбуш. Тому просвіт між ними називають Довбушевою доріжкою.

Є там камінь, на котрий сідав собі ватажок, як говорив з опришками або як приймав кого до ватаги. Є там навіть повибивані в камені топирці – то опришки повибивали. Розповідають, що опришки заховали там Довбушеві скарби і такі знаки лишили.

За Польщі чотири верховинські чоловіки шукали закопане золото, але не знайшли. Там і тепер є діра викопана, що від тоді лишилася.

Зап. С. Пушик у с. Верхньому Ясеневі Верховинського р-ну на Прикарпатті від М. Малицького.

ГОРА ПОПАДЯ

А

Гора Попадя в Ясенах мал від того назву, що там Довбуш вхопив якусь попадню. Розказують, що тримав її так довго, доки не дістав викуп.

Зап. З. Кузеля у 1905 р. у с. Ясенах на Прикарпатті.

Б

Давно в горах ходив опришок Марусяк. Дуже файний був легін, і закохалася в нього одна попадя. Лишила попа й пішла жити з опришком. Ту гору, де вона жила з Марусяком, люди називали Попадено.

Зап. у селищі Ясінях Рахівського р-ну на Закарпатті від М. Обладанчука.

ГОРА КОЛИСКА

Довбуш мав дві сотки людей під рукою. Він їх привів на Колиску і тут з ними гроші закопував. Як закопали, поробили колиски і колисалися, бо то були ще молоді хлопці. Відгоди й гора називається Колискою.

Були на горі два явори і криниця, а за тридцять сажнів від криниці на захід був скарб закопаний. Може, хтось його викопав, а може, й ні.

Зап. С. Пушик у с. Тухольці Сколівського р-ну Львівської обл. від П. Балановича.

ПОЛОНІНА СТАНИСЛАВ

Раз була лиха зима. Сіна вродилося мало. Не було чого давати вівцям. Один газда вже не міг дивитися, як мучаться вівиці із голоду, погнав їх в полонину, хоть була тверда зима. Весною найшов вівиці живими та здоровими, ще і малі ягнята під ними. Вівчар з радості роздаровав бідним всі ягнята. Се була слава на далекі краї. Зато назвали сю полонину: Станислав.

Зап. М. Тиводар у 1926 р. у с. Чорна Тиса на Рахівщині.

ПРО ГОРУ КОБИЛУ І СЕЛО КОБИЛЕЦЬКУ ПОЛЯНУ

Було то дуже давно, там, де тепер Кобилецька Поляна, жило лише декілька родин. А в ті часи ходили розбійники. Розбили касу у Сиготі і втікали в гори, а за ними в погоню йшло військо.

Так сталося, що одного вбили. А кобила з двома торбами грошей вибігла на полонину і там пасла. Увидів її вівчар, піймав і забрав гроші. Подумав, що то Божий дар, і за ті гроші дав збудувати церкву. Бо лише тоді село стає селом, коли у ньому є церква. Полонину, де паслася кобила з грошима, назвав Кобилою. І село назвали Кобилецькою Полянню, бо збудоване було на поляні серед лісу.

Кажуть, що старе добро забувається. І вівчар, ставши великим газдою, ту кобилу, коли осліпла, поскупився далі годувати і віддів туди, де її знайшов. А то була уже зима. Та кобилу вовки не з'їли, вона якось знайшла дорогу в село.

Вночі кобила прийшла до дзвіниці коло церкви, глядала сіно, а найшла мотуз від дзвона, почала жувати, потягнула мотуз – і дзвін задзвонив. Люди збіглися, бо думали, що якась біда сталася серед ночі. Увиділи люда кобилу і почали газду, який також прибіг, ганьбити. І він забрав кобилу додержувати.

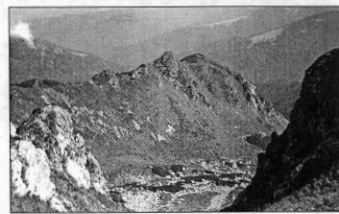
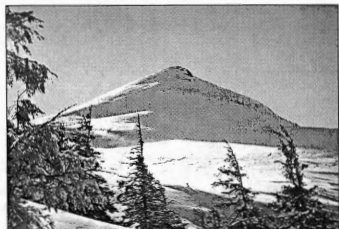
Давно на печатці села була голова кобили. Та печатка нагадувала, як виникло село. А ще нагадувала про те, що старе добро не треба забувати.

Зап. у 1969 р. у Великому Бичкові на Закарпатті від В. Лембака.

Підготував до друку І. Сенько.

Говерла

Марамороські красниди

Тарас УНГУРЯН
м. Київ

МУЗИКА, ЯКА МЕНЕ ВРЯТУВАЛА

Вода аж по душу мене обгорнула...
Книга пророка Йони

«ОЙ, ВЕРШЕ МІЙ, ВЕРШЕ»

Нині багато хто воліє мати замість янгола-охоронця персонального тілоохоронця. Проте навіть при наявності такого іноді трапляються настільки катастрофічні ситуації чи відчайдушні обставини, коли й найсправжніший супермен не здатний врятувати честь життя. Ось тоді-то очі беззахисної людини здіймаються до неба з благанням про вищу допомогу.

Герой моєї оповіді не мав особистої охорони, але, ймовірно, у нього був дуже сильний небесний захисник.

— Такий потоп, що нещодавно стався на Закарпатті, я пережив ще у п'ятдесят дев'ятому році дванадця-

тилітний хлопчиськом, — розповідав мені письменник Федір Зубанич.

Був грудень, неділя, саме в цей день відбувалися вибори до Верховної Ради.

Прокинулися вдосвіта від дивного гуготіння та несамовитого гуркоту. Мама височила на поріг і перехрестилася: «Господи, помилуй!...»

— А навколо вже летять крижини з карпатських вершин і вирве вода, і наша хата — в епіцентрі цієї світоτροщі, — згадував Федір, — точнісінько, як у твоєму, Тарасе, вірші: «Звідти — гора, звідси — ріка, а душа — посередині...»

Мама бачила, що вони приречені. Четверо маленьких дітей. І вона — одна. Чоловік подався на шахти Донбасу заробляти гроші.

Але горда горянка не запанікувала. Вирішила з гідністю розлучитися з

життям. Одягла найкраще — святкове — вбрання, дітей вирядила у вишиванки. Наварила вареників. Накрила стіл білою скатертину. Запалила свічку. І всі помолилися перед тим, як почати їсти.

— Вареники, звісно, дерли нам горло, бо ми вже почали здогадуватися, що відбувається, — продовжував Федір. — Перша стіна хати впала... Друга стіна впала... А ми сидимо за святковим столом, навіть не поворухнемося... Третя стіна завалилася! Переходимо у крайню кімнату. І кризь вікно я побачив: якраз над нашою хатою завис і світиться перший супутник землі. Я навіть зрадів, коли побачив його. Люди щось кричать нам з гори, але ніхто не в силах допомогти: наша хата внизу, в долині, біля самої річки, яка клекотить і все змиває на своєму шляху. А човна у односельців немає — адже це гори. Але навіть якби

З РОСИ Й ВОДИ!

Тарас Унгурян, відомий український поет, сценарист, есеїст, — автор публікації, яку сьогодні пропонуємо увазі читачів, — зустрів своє перше п'ятдесятіліття. Народився він 3 жовтня 1956 року у с. Біла Кіпманського району на Буковині. Закінчив факультет журналістики Київського держуніверситету імені Т. Г. Шевченка і Вищі кінематографічні курси ВДКіу. Є членом Національної спілки письменників України, автором книг поезій «Людина вдосвіта», «Пречиста сила»; художньо-документальних книг «Одкровення від Івана» (життєпис художника Івана Марчука), «Монолог перед обличчям брата» (про композитора Володимира Івасюка). Лауреат літературної премії імені В. Чумака.

Член Національної спілки кінематографістів України, автор літературних сценаріїв документальних фільмів «На Різдво» (головний приз Міжнародного православного кінофестивалю), «Три храми на моїй долоні», «Тасмичий діагноз» (про чернівецьку загадку хворобу, так звану алопецію), «Володимир Івасюк. Мелодія», «Богдан-Ігор Антонович. Зелена Євангелія» та інших. У його кіноредакторському активі — картини «Тарас», «Перед іконою» (фільми відзначені Національною премією імені Тараса Шевченка), «Від серця Європи до серця України», «З Довженкового саду», «Доля художника Тараса Шевченка» (за підтримки Міністерства культури України). Книга — поліфонічна, небуденна, адже в ній здійснено спробу усвідомити практичний духовний досвід наших співвітчизників, які живуть у Світлій Країні, а саме так, на думку автора, розшифровується назва України.

Отож широ вітаємо її автора з новим вагомим надбанням і бажаємо подальших творчих злетів. З роси й води!

Тарас Унгурян з матір'ю на Спаса

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ ЖУРНАЛУ «ЗЕЛЕНІ КАРПАТИ»

він був, то все одно його б знесло скаженою течією.

І раптом – вертоліт! Це його Федір сприйняв за супутник. З неба спускається мотузяна драбина. Хапаються за неї, деруться вгору. Мама чомусь взяла з собою тільки подушку, тримала її під пахвою.

Вони врятувалися в останню мить – завалилась четверта стіна і уся хата!

Ухопившись за мотузянку, що спускалася з вертольота, дивляться з неба: все – рідного дому вже немає, за лічені секунди зник серед хвиль; їхніх кроквликів з двох кіз зміла й пожерла стихія, суцільна вода зинку...

Нову хату вони побудували вище, на горі. Нинішня повині її не захопила.

– Я не думаю, що мої гори чимсь завинили перед Богом, – казав Федір. – Просто вони високі, тож першими й приймають на себе удари блискавок. У горах і люди високі – духом. У них і руки, і серця золоті...

Коли він приїжджав у свій Великий Березний, то приходив на те місце, де раніше стояла їхня стара хата. Тепер там росте лише черешня, яку він сам колись посадив. Вона якимсь дивом виціліла. Щоправда, здичавіла вже. І все. Більш надійного немає. Одненька дика черешня.

Згадую старовинну лемківську пісню, яка якомусь, у хвилини душевної відвертості, злетіла з вуст Федора Зубанича:

*Ой, верше мій, верше,
Мій зеленій верше!
Вже ж ми так не буде,
Як ми було перше...*

ВСІ ХВИЛИ ТВОЇ ПРОХОДИЛИ НАДО МНОЮ

«Не вірте повідомленням ТАРС. Я живий. Ваш Федір Зубанич». Така телеграма надійшла у Київ з Роттердама.

Пі він надіслав, коли відліжувався в голландській лікарні після кораблетроші. Йому показали «Известия». В яких чорним по білому було написано, що корабель «Новольвовск» затонув і всі загинули. Але це було не зовсім так, бо Федір Зубанич – один! – залишився живий.

Але розповімо про все спочатку.

– Я задумав написати серію книг про українців, які живуть по всьому білому світу, – розповідав мені Федір. – З'їздив у Австралію. Відвідав Канаду, побував у Англії. І зібрався податися в Бразилію, де проживав 300 тисяч наших

співвітчизників. Але полетіти туди через відсутність у мене єної кількості доларів я не міг. І спонсорів не знайшов. Але знайшов вихід із цієї ситуації, і літом дев'яносто другого року мене влаштували дублером капітана дальнього плавання на вантажне судно. Була така домовленість: поки в Аргентині та Бразилії буде відбуватися розвантаження-завантаження, я займатимусь своїми творчими справами у цих країнах, а потім знову кораблем повернуся додому.

І відправився Федір Зубанич у далекі морські мандри.

Спочатку все йшло так, як і було задумано. Але коли виходили з Сан-Паулу, надійшла радіограма: в Санкт-Петербурзі померла сорокарічна дружина капітана. Як бути? До найближчого острова Зеленого Мису плисти ще п'ять днів, назад у Сан-Паулу – два дні, в Ріо-де-Жанейро – лише півдня. Звісно, повернули на Ріо. І там одразу ж (все було доведено) капітан сідає в літак і летить на похорони дружини.

А корабель пливе далі...

Коли досягли екватора, трапилося непередбачуване – водорості забили охолоджувальні системи. «Будемо прощити», – каже штурман. По рації передає наказ: «Хлопці, всім спати! Тільки ремонтна бригада працює».

Та раптом починається качка. Дивна річ! Ні тобі бурі, ні шторму, жодної хмаринки, ні вітерця. Повний штиль. У чому ж причина?

– Віддати лівий якір! Віддати правий якір! – вирішили таким чином встановити рівновагу корабля.

Тієї миті ніхто й не подумав про підводні течії. Адже тут вони, як відомо, на глибині 300 метрів, а якір досягає до 960. Але, як не дивно, знизу виявилися ще й інші підводні течії – і якорі заплуталися у водорості, почали розгойдуватися, неначе хитуні.

Удар в борт! Ще удар! (А якір важить сотні тонн – жахи!) Ще удар. Прорито днище корабля! Теча! Друга, третя... Вода хлинула в корпус корабля й затоплює його...

– Автогеном відрізати якорі під три чорти! – кричить переляканий штурман.

Та не вистачає сотні метрів кабеля, щоб скористатися автогеном. А корабель вже потопав...

– Шлюпку за борт! – лунає команда.

– Федоре Івановичу! – кричать до Зубанича. – Ви недосвідчений, ви не моряк, а письменник. В шлюпку!

Меморіальна дошка Федору Зубаничу (скульптор Михайло БЕЛЕНЬ)

– Але в мене рукописи залишилися у каюті, – розгублено бідкається той.

– Негайно в шлюпку! А ми будемо боротися за рівновагу корабля...

Садовлять письменника в шлюпку та спускають на воду.

– У мене ж немає й краплі води! – скаржиться Зубанич.

– Сидіть спокійно! – й кидують у шлюпку № 1 його подорожні валізи з рукописами та барильце з десятьма літрами вина (презент від земляка з Аргентини).

– Мені було, м'яко кажучи, не по собі, – зізнавався Зубанич. – Не буду себе героєм виставляти. Бачу: корабель тоне. Спекса неймовірна. Страшноно хочеться пити. Я й припав до барильця з вином. І вирубився від сонячного удару – за поспіхом забув своє тім'ячко прикрити...

Отямився опівночі. Трос, який зв'язував шлюпку з кораблем, наче пуповина, відрубаний, Федір один у човні посеред океану. І більше нікого й нічого на екваторі. Лишень якась щемлива серпнева тиша напередодні свята Преображення Господнього.

Деякий час ще заспокоював себе, як дитину, – що ось зараз до нього підпливе корабель, і хлопці скажуть: «Ну як, Федоре Івановичу, здорово ми тебе розіграли!»

Але минає день, наступний, а на обрії жодного натяку на спасіння.

Все вино вже випив. Води й їжі немає. Була лише пачка шоколадного печива, якого ненадовго вистачило. Є радіостанція, можна через космос вийти на зв'язок із землею, але немає батареянок. І при цьому він добре знає, що

найперший корабель буде проходити через екватор не раніше, як за два тижні.

— Температура повітря сімдесят градусів, температура води в океані сорок п'ять. А я посеред океану горю як солом'я...

На п'ятій чи шостий день раптом вдарив грім, спалахнули блискавки. «Буде дощ!» — оживився. Підставив небу пригорці, щоб зібрати хоч трохи живої води. Та дощ пройшов повз. Стоною. Жодної краплинки не випало.

— Нарешті я все зрозумів: це вже неодмінно кінець. Попрошався в думках з усіма. Написав до мамі лист. Так, каліки-малюки — сил вже залишилося мало. Вклав лист аж у три целофанові пакети, щоб не намочився. (До речі, я зберігаю цей лист і нікому його ще не показував). Ліг на дно шлюпки і знепритомнів...

Пізніше він пригадав одну біблійну оповідь. Звелів Господь великому китові проковтнути Йону. І як сказав Йона Господу з черева кита: «Вкинув еси мене в глибину, у серце моря, і води обгорнули мене; всі води, всі хвилі Твої проходили надо мною». І як мовився пророк Йона Господу Богу своєму з черева кита...

— Та я не пророк, а письменник, — посміхався Зубанич. — Але якщо серйозно, то таїнство молитви я пережив ще до трагедії на екваторі. Перед моїм внутрішнім зором постало надзвичайне видіння! Ми провели нашого капітана на літак. Виходимо у відкрите море. Я стою на кормі. Корабель пливе в тумані. Нічого не видно — все покрито клубчастим туманом. І раптом на найвищій горі над Ріо з'явилася підвіслена прожекторами велетенська фігура Христа! Він возніс над усім затуманеним світом своєї милосердяної руки. Скоро Спас, празник Преображення Господнього. А поки що в світі все темно. І тільки Ісус Христос оповитий світлом. Я ще не знаю, що на мене чекає попереду. Але палко шепочу: «Господи, спаси мене!» А наступного дня — катастрофа... Я думаю, що це Христос мене врятував.

Десь на дванадцятий день Федір знову прийшов до тьми. Дивиться — корабель! Подумав — привид. Змусив себе знову розплющити очі: величезний корабель! Пливе прямісінько на нього, на його єдину шлюпку посеред хвиль океану! Летить!

Підвівшись, махнув рукою, хотів закритися, але лише ледь чуто прошепотів: «Гей, постійте!» І вже майже бай-

— казав Зубанич з гідністю, яка властива людині, про яку аж ніяк не скажеш, що вона свою піху поперед себе копить. — За золотим руном, як і за славою, я не полював. Мені просто хотілося побувати спочатку на Камчатці, потім на Чукотці, а після в Магадані. Відтак на Соловках (знав, що в ті міста свого часу українці відправляли на заслання). Мріяв податися на Вогненну Землю, де жили герої Жюль Верна. Відчуті себе Колумбом, Магелланом, доплити аж до мису Надії. І все заради того, щоб написати щось таке... Одне слово — вартісне. Та не заради — Боже збав! — рекорди для Книги Гіннеса.

Знову розплющив очі й побачив над собою величезний напис на борту — «Дмитрій Ульянов».

— Є хто живий? — почув крик згори.

— Є! — раптом прорізався голос. — То що, будемо підлітати до нас чи як?

— Якщо у вас є кава й п'ятдесят грамів коньяку, тоді — так! — він ще й випендрювався.

Спускають троси. Та де там! Не може він ними зацепити свою шлюпку — ледь-ледь очі розплющив. Спустилися два матроси, закріпили троси. Шлюпку підняли на палубу. І Федір знову знепритомнів.

— Мене привели до норми тільки через десять днів аж на Гаїті. І доброзичливо кепкували: «Ось тепер можеш випити кави й п'ятдесят грамів коньяку!»

— А вони на сигнал «SOS» прийшли тебе рятувати? — запитував я Федора.

— Та ж ні, зовсім випадково! Побачили, що в океані якась шлюпка метьється...

Він навіть не знав, кому дякувати: хтось в останню мить, коли корабель вже йшов на дно, відрубав трос, яким його шлюпка була прив'язана до корабля, як пуповини.

— У мене є імена всіх 33 членів команди (у списку я тридцять третій), — розповідав Федір. — На Різдва, на Великдень, на Преображення Господнє я запально свічку і за всіх них молюся...

ЗОЛОТЕ РУНО ТА ПРЕЗЕНТАР ВІД ПЕЛЕ

На день народження Йону піднесли подарунко-сюрприз — Книгу рекордів Гіннеса англійською мовою. Розгорнули книгу і вказали на ім'я-прізвище, що надруковано в ній: Федір Зубанич. «Не зрозумів...» — здивовано усміхнувся він. А потім ледь іронічно запитав: «За що ж, пані та панове, мене так відзначено?»

Виявляється, Федір є єдиною людиною у світі, яка побувала у всіх географічних центрах усіх континентів — в Азії, Африці, Австралії, Північній та Південній Америці, на Південному та Північному полюсах... Не кажучи вже про географічний центр Європи, де народився й виріс.

— Навіть не знаю, як і коли в цю саму Книгу рекордів Гіннеса потрапив,

— казав Зубанич з гідністю, яка властива людині, про яку аж ніяк не скажеш, що вона свою піху поперед себе копить. — За золотим руном, як і за славою, я не полював. Мені просто хотілося побувати спочатку на Камчатці, потім на Чукотці, а після в Магадані. Відтак на Соловках (знав, що в ті міста свого часу українці відправляли на заслання). Мріяв податися на Вогненну Землю, де жили герої Жюль Верна. Відчуті себе Колумбом, Магелланом, доплити аж до мису Надії. І все заради того, щоб написати щось таке... Одне слово — вартісне. Та не заради — Боже збав! — рекорди для Книги Гіннеса.

Поступово у Зубанича вивірив цілком конкретний задум: охопити всі 56 країн, в яких (за довідниками) проживають українці, за одне земне життя, звичайно, не реально, але відвідати, скажімо, хоча б десять держав, де за чисельністю наша діаспора є особливо вагомою, цілком можливо.

І він таки привіз зі своїх мандрів золоте руно — документальну епопею про українську діаспору. Написав десять книжок: «Смереки у клеповому лісі» (Канада); «Дика квітка» (США); «Позичений континент» (Австралія); «Колумби із колби» (Аргентина); «Діти срібної землі» (Бразилія); «Притча про людину, яка має землю за постели, а небо за крисаню» (Франція); «У саду ружа черлена» (Англія); «Сага про вигнанця» (Німеччина); «Поніжє церкви, під смерекою» (Словаччина); «На перехресті континентів» (Сінгапур, Китай, Гонконг).

— Можливо, це надто голосно прозвучить, але таким чином мені хотілося українських синів та дочок, які розбрелися по всьому світу, як блудні діти, повернути додому, на батьківщину, до батьківського порога, — зізнався Федір. — Прикро, звісно, що вони покинули свій рідний край та подалися в чужі землі, щоб вижити. Але ще болючіше, що й зараз у вже вільній незалежній Україні вони також нікому не потрібні. Нікому! У нас є нові українці, які викладають на різні попсові концерти шалені гроші. А ось допомогти видати десять книжок бажаччи, на жаль, поки що не знайшлися. Отож мені легше було плести, потопати, випливати, виживати, легше було написати ці книги, ніж тепер їх видати...

У Сан-Паулу, яке у Зубанича асоціюється з великим Пеле, він не витримав і виїхав за межі свого творчого задуму. Та й як протистояти сплюски

Березнянські верхи

побачитися з відомим футболістом! (Свого часу Федір був капітаном «Верховини». Згодом що футбольну команду тренував його брат. А племінник Василь Зубанич раніше грав за київське «Динамо», нині – у мадярському «Ференцвароше»).

Щойно корабель пристав до берега Сан-Паулу, Федір одразу кинувся до начальника порту: «Де можна побачити Пеле?» – «А ви хто такий?» Представився. І начальник порту зателефонував Пеле. «У нього вжас уїкенд. Запрошує вас на своє ранчо...»

Зубанич дуже здивувався, коли в хаті-віллі всесвітньої знаменитості побачив... піч! – «Навіщо вона вам? Шашлики смажити?» – «Та ні, – відповів господар, – у ній я своєї глиняні фігурки запалюю». Тобто Пеле мистецтвом зайнявся! Нормально.

Вони знайшли спільну мову, порозумілися. Прошачочись, Пеле сказав: «Хочу тобі на пам'ять дещо подарувати...» І тут же виліпив з плини свою «сакту-фазенду», зробив на ній напис: «Зубаничу від Пеле», поставив у піч для випалу.

– Я привіз що реліквію у Київ. Але коли показав її племіннику, професійному футболісту, той не заспокоївся до тих пір, поки не випросив у мене презент Пеле. Що ж, йому він потрібніший – для спортивного реноме. Тим паче, що Пеле на своєму виторні написав лише прізвище «Зубанич...» Ажде небіж також Зубанич...

А в Сан-Паулу Федір зіграв з Пеле в міні-футбол. І вже й справді став єди-

ним у світі, хто забив (насправді!) п'ять голів самому великому Пеле! Чим не рекорд – гідний Книги Гіннеса?

БУМЕРАНГ

Якось Зубанич запитав у американського письменника Трумена Капоте: «Скільки у тебе друзів?» Той не вагаючись відповів: «Я всіх друзів – дві тисячі чоловік – запросив на свій 50-літній ювілей». Зубанич шанобливо вислухав Капоте, але не повірив йому. Не може бути в людини 2000 друзів! Принаймні, у самого Федора було дуже тісно колу побратимів.

– Хоча я й не курю, проте один раз на рік, тридцять першого грудня, купую гаванську сигару й їду на зустріч із друзями, – розповідав мені Федір. – Запалюю сигару, і вона йде по колу. Кожний по черзі затягується, а потім говорить присутнім прямо в очі непримні слова: «Ти, Іване, не спробиш допомогти мені дістати ліки для мамі. Ти, Петре, коли я потребував допомоги на дачі, не підставив плече. Ти, Миколо, не позичив мені грошей, хоча й мів...» Потім передає сигару іншому. Той, у свою чергу, каже: «Ти, Федоре, такий-сякий...» Тобто всі претензії один до одного, які накопичувалися впродовж року й не були висловлені раніше, під час цього ритуалу обов'язково оприлюднюються в нашому тісному товаристві. Таким чином ми очищуємося. Й тут же забуваємо про прикри непорозуміння. Аби в новому році не таїти зла, не накопичувати злостивості, а на-

впаки пам'ятати, що необхідно завжди бути уважним до своїх друзів. Один чоловік вже у лютому дорікнув когось із нас за щось зроблене в минулому році. Все! Він вийшов, випав із нашого товариства...

У той рік сигару знову розкурили. А на початку нового року й відбулася наша з Федором різдвяна розмова.

Ще в застіжні вісімдесяті роки вийшла книга Зубанича «Діалоги серед літа». Під їх дахом зібралися видатні майстри слова ХХ століття – Чингіз Айтматов, Віктор Астаф'єв, Валентин Распутін, Павло Загребельний, Василь Биков, Іван Драч, Євгеній Євтушенко та інші.

– Мою книгу «Діалоги серед літа» добренько відредували та старанно обкарнали, – скаржився Зубанич. – З неї вилучені інтерв'ю з Расулом Гамзатовим, Нодаром Думбадзе, Отаром Чіладзе, Олжасом Сулейменовим, Едуардом Межелайтисом, Юстінасом Марцинкявічусом, Імантом Зіедонісом. А справа ось у чому. Спочатку серію цих інтерв'ю я опублікував у «Молоді України», коли був там заввідділом літератури та мистецтва. В ті часи я не міг порушувати гострі проблеми національного життя, розмовляючи, скажімо, з Олесею Гончарем, Борисом Олійником або Дмитром Павличком. Вони не могли розповідати про національне питання те, що могли собі дозволити Чингіз Айтматов, Расул Гамзатов або ж Нодар Думбадзе. Ставлення до України з боку імперії було особливе. І тоді ті думки, які не дозволено було висловлювати українським письменникам, у моїх публікаціях в «Молоді України» висловлювали представники інших народів. Я сподівався, що все обійдеться без ускладнень. Але помилува. У ЦК партії працювали меткувати люди, які одразу ж все «прочитали». І з'явилася закрита постанова ЦК Компартії України про антидержавні, націоналістичні інтерв'ю Федора Зубанича. Мене за ці інтерв'ю звільнили з роботи. Пізніше копію постанови ЦК мені подарував на пам'ять Ігор Лубченко, колишній опальний редактор «Молоді України», а нині голова Національної спілки журналістів України.

Розмовляючи з героями своєї книги, Зубанич розпитував їх про найрізноманітніші питання – сокровенні, творчі, життєві. Ось я й вирішив: хоча б одне з них переаресувати Федорові, неначе бумерангом. Цікаво ж, як тепер, будучи відомим письменником, лауреатом міжнародної премії Фонду Шевченка, він сам відповідає?

– Що породжує бездуховність, примітивний прагматизм, душевну нерозбірливість? Таке запитання було у твоєї розмові з Чингізом Айтматовим...

Зубанчик загулюється сміхом, наче рукавом:

– Ой, я навіть боюся на таке зарозуміле питання відповісти! Хоча колись сам його ставив...

Сміємося вже разом.

А якщо серйозно, то про багато що свідчить такий факт. Коли у Києві готували до видання у перекладі на українську двотомник Айтматова, Чингіз сказав: «Не потрібно, щоб передмову до мого двотомника вдумували маститі метри – нехай напише Федір Зубанчик!» І той написав.

– Мені дуже приємно, що ми з Айтматовим багато місць об'їздили та виходили. І розмовляли з ним багато про що. А загалом розмови з такими, як він, – вже класиками, завжди відбувалися у мене просто й невимушено. Інколи навіть на межі фолу. Якось запитую у Гамзатова: «Расуле, у Пушкіна літературознавці нараховують 112 геніальних віршів – за кількістю коханок. Скільки ж у вас є геніальних творів?» А це значить, що я цікавлюся: скільки у нього коханок? Потім, коли в Києві розшифрував диктофонний запис, подумав: таж за такі питання по писку б'ють! А Расул в Дагестані, у своєму домі, де

ми розмовляли, лише відбувся жартом: «Дорогий! Усі мої твори – геніальні. Я завжди захований, якщо не в жінок, то в гори, якщо не в гори, то у небеса. Вважай мене злюбником волелюбним!» І найголовніше, що метою моїх зустрічей та розмов із цими знаменитими людьми було не бажання потішити своє творче самолюбство: ох, спілкувався з такими класиками! Ні. Я їх запитував про те, на що сам ще не знайшов відповіді. Йшов до них навчатися.

– Ти багато мандрував по білому світу й повернувся додому, «простором і часом наповнений». Чимсь здивувати тебе, мабуть, важко. І все ж...

– Мене завжди дивує, точніше, зачаровує зустріч із відвертою незаплямованою душею, з розкритим навіть людським серцем. Отоді я радію – все ж бо живуть серед нас такі люди, є такі душі світлі, наче білосніжний аркуш паперу, на якому ще жодного рядка не написано, навіть найгеніальнішого...

Не стримаюся від сакраментальної, але вічної фрази: як швидко плине час! Ще, здавалось би, зовсім недавно Федір Зубанчик разом зі своїми маленькими дітьми, Юленькою та Богданчиком, колядували мені на Різдво в Ірпінському Будинку творчості письменників. І ось Юлія Зубанчик – вже однією співачка (ліричне сопрано), – розпочинає ювілейний творчий вечір батька в Українському Домі арією «Аве Марія!»

Сестра Федора, народна артистка України, добре відома й у нас, і за кордоном співачка Марія Зубанчик не ображалась, що він не її, а доньку попросив заспівати. І прислухавшись до голосу розхвилюваної племінниці, шепотіла на вухо брату: «О, так твоя Юленька мене переплоне!»

«Аве Марія...» – співає донька.

Була у Федора Зубанчика улюблена легенда – про карпатського музику.

... Про нього казали – музика на всі гори! А ще подекували: музичного дідька чоловік цей носить. Нишком в його очі заглядали, ріжки шукали, але обожнювали. Що в руки не візьме – все звучить у нього. На всіх інструментах грає. Якось вночі, коли він пісню весілля, на якому грав, зі скрипкою під пахвою повертався додому, на нього наскочили розбійники. Та не озолотилися. Відтак страшенно розгнівалися. «Кажи своє останнє слово – чого бажаш перед смертю?!» – наказав ватаг.

Та не мав музика страху в душі: «Хочу в останній раз зіграти на скрипці!» Заграв він, маку й тата згадує, кохання своє, з білим світлом та скрипкою прощається. Ніколи в житті так натхненно він не грав, ніколи так пристрасно музику не любив, здається. Нарешті закінчив грати. Обережно поклав на траву скрипку та смичок – хрест-навхрест. І перекрестився. А один розбійник та й каже: «Як хочете, то вбийте мене, а його не чіпайте – іншого такого музики вже не буде!» Ватаг крадькома втер сльозу (музика і його зворушила) і сказав гаркнув музикантові: «Йди ти до чорта!» Розвернувшись і сам пішов собі геть. Інші розбійники за ним поплоталися. А музика залишився з Богом та скрипкою. Відтоді мелодія, що народилася тієї ночі, люди так і називають: «Музика, яка мене врятувала»...

Якщо вже Федір Зубанчик на початку нашої розмови згадав рядок з мого вірша, що присвячений йому, то дозволю собі стилістичний коментар. Справа в тому, що тоді я й знати не знав про потоп, який Федір пережив у дитинстві, а про одісею Зубанчика – тим паче не відав. Але, як не дивно, у вірші під назвою «Душа» наче виявилися знаки та символи тих подій:

*Звідти – гора, звідси – ріка,
А душа посередини.
В гори пішов – не повернувся.
Можє, відлуння повертнеться...
В річку пірнув, у биструю.
Люта любов – посередниця.
Звідти – гора, звідси – ріка,
А душа посередини.*

*Вірна душа дасть відкоша
Темним печалям – засвітиться.
Гори їй так тяжко нести!
Птаха над прірвою – вісниця.
Річка її тягне на дно.
Вища форель і відчай.
Вірна душа дасть відкоша
Темним печалям – засвітиться!*

У гори пішов – не повернувся... Ні – повернувся! Додому. Поховали Федора Зубанчика в його рідному карпатському селі Великий Березний. За життя Федір так встиг видати першу книгу своєї непересічної за задумом і змістом художньо-публіцистичної трилогії «Довколівнітня мандрівка у пошуках України». Відкриваю цю унікальну книгу і читаю дарчий напис: «Будь! Немає смерті. Твій Федір Зубанчик».

Одна з перших книжок Федора Зубанчика («Молодь», 1985)

Тамара ЛІСУН,
член Національної спілки
журналістів України
м. Ужгород

ІЗ ХРАМІВ КАБІНЕТНОЇ НУДЬГИ

Видавничий редактор – професія вельми і вельми рідкісна. Як, скажімо, таксієрміста – чули про таку? – із допомогою інструментів, хімікатів, фантазії досягає справжньої імітації життя природи. Чи ще ліпша паралель – майстер обробки коштовного каменя, що із непримітного уламка виграноє алмаз...

Інститут редакторства передбачає, звісно, факт існування видавництва, бо він, редактор, є основною поєднуючою ланкою у видавничо-поліграфічному процесі.

Дехто серед обивателів мислить так: «Автор пописує, читає почитує», випускаючи ланку «видавництва» і замінюючи його поняттям «друкарня». Незрозуміле в наш час невігластво.

І тут, на мій погляд, дві причини – одне те, що довгий час видавництва діяли в регламенті ідеологічного циркуляру: недремно пильнував обліт, щодругий тиждень на адресу «Карпат» приносили пошту з грифом «Тасемно» (був, скажімо, циркуляр вилучати зі всіх текстів словосполучення «неопалана кущина» після однойменної книги С. Планинди), та й самі вдавці неохочі були, та й не в змозі, привідкрити шось із «самото».

Інше – і це річ об'єктивна: середньостатистичний кваліфікаційний рівень редакторів – хіба ще секрет? – коли до редакторства не dorocтали. А скочувались – невдаха-літератор, невдаха-журналіст, середньої руки філолог – помалу створювали у громадськості образ такого собі ремісника-правника, коректора.

Ідеш, булово, на узгірок, вінцем якого розчепрєна в просторі монументальна архітектурна пам'ятка, комітатський будинок, традиційно довгі роки фарбований у різні відтінки жовтого. В те його праве крило, де за метрової товщини стінами киплять людські пристрасті, твориться людська комедія, де плюють в душу, де б'ється об стіну головою, зриваєш насаджувані ковпаки і ярлики, божеволєш від нудьги і нерозуміння, де царює високі Поезія, а частіш графоманство, де фанфаронство, гора формулярів, шаркулярів, абсурдні норми виробітку, жовчність, інтриганство, зрідка тихе сязьво ширості, де відлучують кроки і голоси попередників, що пішли в часове чи видавничє небуття, і читася над вивісками, що калєдоскопічно змінюють одна одну, на фасаді цього будинку-монстра, надчасове:

«Судьба...»

Вже, здавалося б, на пенсії – живи своєю сім'єю, городи ми, понугу Рєнара, вишивай, копіюй «Троянді» Ван Гога, пл екай свій «сад, де співають дрозди»...

А ліжковий редактор, хай провінційний, може бути вельми і вельми цікавою особистістю, вдячним об'єктом журналістського дослідження: часто його доля вже сама по собі є мудрою і повчальною книгою. Бо на його долі зшой-перше відбиваються помилки і уроки сучасності, саме в ньому живе аналітич і найперший критик суспільних явищ і процесів...

Бачо до їх перейшло через те численний, то менш численний, то з перевагою жіноцтва, то з перевагою чоловіків, то «старішого», то «молодшого» колективу «Карпат»... «Кар-

пат», які колись вважалися візитівкою культурологічного Закарпаття.

Про кого ж із них, редакторів, нинішніх і учорашніх, повести мову, щоб він найповніше уособлював типові риси істинного Майстра своєї справи?

Леонід Годовани! Льоня...

От лишень чи стане у мене хисту подати його образ правдивим, докопатися до того, що ніби ховається в глибині, але виринє з-поміж колег?.. Його знає чи не все місто. І не лише тому, що понад три десятиліття ходив тільки одним шляхом – лише через пішохідний міст в одні і ті ж години... Середнього зросту, помітно сутулий...

Швидше його знає певний прошарок ужгородців – людину, яка дасть вичерпну консультацію: як від чистого аркуша до поліграфічного втілення створити книгу чи книжечку, й не перескочить жодного творчого чи технологічного процесу. І, може, менше знають про творчий доробок його як редактора красзнавчої і туристської літератури. Красзнавчий доробок «Карпат» за 1964–94 рр., згадаймо, склав 285 назв книг, загальним обсягом 1317 аркушів і накладом 6868,5 тисячі примірників! І до значної частини громади цих книг він доклав своєї душі і серця. Незважаючи на їх, історичну вже, заполітизованість змісту, містять неоціненний фактаж для туристів, гостей Закарпаття, Буковини, Івано-Франківщини – зони, традиційно охоплюваної «Карпатями», – а також господарників, істориків, учителів...

Хто б узв'язав зараз видати про кожен обласний і районний центр, великий і малий музей, туристський маршрут книгу, що буквально тріщить від фактажу, цифр, історичних довідок, імен, фотодокументів, ілюстративного матеріалу! Цим книгам жити ще довго-довго.

Авторитет цих видань – у їх вивірєності, на них ще не раз посилаються, «здиратимуть» колись роздобутий стараньями їх редактора фактаж. Вони служимуть відправною точкою, доцільною схемою подачі саме такого матеріалу.

Кит видавничої справи. Сама по собі вже постать колоритна.

Перш ніж встане мовити на людях тираду, створить ефект уваги слухачів, довенька пауза, хитра лукавинка на обличчі... Повага до слухача в тім, що слово продумане, форма завершена.

Природжений естет. Натура високих поривань і водночас кристальності до занудності: паперовий кірп.

Мудрагель, цінитель і любитель міцного народного словця, афоризму (з його соковитих виразів можна було би укласти словничок «перененого» фольклору). Розкошує в закарпатській говірці, хоч сам подояля.

Банк даних: графіків вильоту літаків, руху поїздів, перейменованих вулиць, профілактичних засобів проти грипу...

Тонкий читач між рядків, цінитель газетної верстки, владло газетної статті, цікавого журналістського пасажа... Все новеньке вводить у свій обіг.

Мопасанівська жилка – природжений психолог, знавець жіночої душі. Не без того, щоб підкинути і своє слово в «безсторонній огляд» свіжих чуток про відомих в Ужгороді дам і джентльменів. Сам джентльмен.

Мілівний у настрої, але вмів маскуватися, перебуваючи в поганому гуморі. І може, як дитина, здрати чимусь дотепу, а надто звістці про рух книги, свіжому гостеві в дверях...

Постійно глузує над собою, над своїми вадами. Щонайвиглядливіший сарказм дружим кінцею – на себе.

Мас свою точку зору, що часто не співпадає з точкою зору начальства, вічний опозиціонер: «Шизофренік Годований вважає, що це не так».

Міміка – то своя мова. Нею часто більше вимовить, ніж словом. Вміє поспілкуватися даром мовчання. Вміє слухати.

Ніколи не метушиться, не поспішає, не гарячкує. Любить Поезію – Сесеніна, Антонича, Плужника, Лорку, Тувіма...

Тамада і конференсьє – як попросять... Перед гостями, особливо з Києва, – європейський стиль, гідність, марка «Карпат»!

У дитинстві (якось розповідав) ліз на високе дерево... Зірвався, пошкодив хребет, фізична вада на все життя. Яку, шоправда, ми ніколи не помічали. Я, приміром, бачу його таким, яким задумала природа – нереалізована кінороль козака-запорожця. Видно, є в ній щось від Юрія Власова – якась дика упертість в рухові до мети...

Клубок суперечностей. Проте людина швидше цілня, ніж розкидана.

Поза партіями і суперечками. Можна дорікнути: цим людина якоюсь частиною своєї душі ніби й не жила. У Данте: «Найрозпеченіші місця у пеклі призначені для тих, хто в часи великих впробувань зберігав нейтралітет».

Жадібний до сенсацій, наукових відкриттів, миттю вводить найновіші факти в обіг, вільно ними послуговується...

Одним словом, Льона Годований... Що награне, що справжнє – піді розберись.

Повертається до вас парадним боком, світлою фазою – «емілейний чоловік», темною – машапур, грубіян. Горбун триклятий.

Як компрачико, згадується, позаштовхував «до пляшечку» своїх редактрис: тефетур від них «відривав», виходив на авторів, взагалі «у світ», сам, цей принцип не порушував.

Либонь, тому, що жив видавничою стихією, не хотів дити маленькій радіості саме каторжної роботи, які, можливо, тільки для нього були радощами, а для інших – звичною буденщиною.

Інше – сам високо підніс планку видавничого редактора і боявся, що хтось зробить щось не так.

Заходять, бувало, в «туристську» редакцію суміжних редакцій. «Ой, яка симпатиченька», – радіють сигнальним примірянкам, неначе то не книжечка, а немовля лежить на столі у Годованих.

А «батько» лиш скептично усміхається. Він з болем уже про себе відзначив відхилення в тональності кольору на обкладинці, а чи не той кегель шрифту у підзаголовках, чи ледь помітне зміщення ілюстрацій на полісі. А чи несподіваний вираз кольорової ілюстрації... Дрібнички, злавалося б, але прикри, досадні, могло їх не бути...

А сумарно слід сказати, що у всьому багатоглобесі своїх видань «Карпати», й передусім «туристська», у всі часи йшли в ногу із досягненнями сучасної вітчизняної поліграфії, новими стилістичними ввіяннями в мистецтві оформлення книги, ба, навіть диктували «західню» моду, мистецький рівень. Гарні літературні сили регіону, що залучали Годованим, заган талановитих майстрів художньої фотографії – О. Герінас, Б. Міндель, Я. Дацюк, С. Назаренко, В. Пилип'юк, О. Попов, І. Кропивницький, В. Мигович, М. Друкман. Білявидавничо коло книжкових графіків – у свій час Ю. Жолудев, згодом – В. Скакандій, В. Писаренко, Я.Гашпарович, М. Дем'ян, О. Наурсков – вдихали в кожне видання свіжість, колорит карпатський, створили єдиний зоровий і смисловий образ путівника, буклета, фотоальбома.

Я побіжно наголосила на оригінальності видань на краєзнавчу тематику. Іх просто нізвідки було копіювати.

Набирала розмаху індустрія туризму, набув популярності в непосид, колекціонерів гострих вражень і шкворнів висот Карпатський рекреаційний терен – вервечки туристів тяглися на Говерлу і Чорногору, проникали у найвіддаленіші притулки, тепло сліди на туристських стежках не вичахало. Мандрівники спрагло цікавилися історією, природою, визначними місцями краю, водночас вимагали вичерпної практичної інформації, оснащеної картами, схемами, телефонами і адресами сервісних послуг. Шукалися серед захоплених красизаємством людськ сміливці, які б спробували себе в жанрі путівника, буклета, фотонарису...

Бо ж не секрет...

Наша епоха – це й епоха компілювання. Принаймні, у видавничій справі. Леонід Годованець, тягловий кінь. Йдучи у супротив, можливо, він не здогадувався про існування легшого хліба. А потім у нас існував невідомо ким і коли встановлений неписаний закон: «Не зазирає!»

За отим неписаним законом «Не зазирає!» ми й самі, редактори, не завжди могли об'єктивно оцінити міру духовних затрат, самопожертву навіть, колеги-редактора – вона не підлягала вимірам, книга виходить – і затінає все, що було позаду, ось вона сяє обкладками й всі спискує, що було до її виходу в світ. В архів, в мотлох, в неопіть...

... Час на часові не стоїть. – каже мудрість народна. Ой, не стоїть. Поліз хлопчина на високе дерево... Всього лічені секунди стали вододілом між сьогоднім, щасливим і безтурботним, і сьогодні, але вже з гіркістю полину, постарілим у раз обличчям батька, а далі завтрашнім, позавтрашнім, що втіало, втрачало прозорість, теплу барву, потьмяніло ураз...

Здогадуєшся, що життя сина почалося у новому відліку, проказав: «Тепер, сину, ти маєш надіятись лише на свої руки і голову...» Суворий лише у ті хвилини присуд став на все життя мудрим батьківським заповітом...

«Все, що маєш – твоє. І ніхто його в тебе не відбере... тільки не жалій себе...» Згодом стрів співзвучне батьковим словам у Григора Потошняка, в повісті «Облога». Там старий дідо радить малому хлопчині: «Ти тільки, малий, не дуже слухай отих жальників усяких. Жаліють – ну й нехай собі жаліють, кому язик не болить. А ти своє знай: упав, підвівся, і знову скачи. Робіть, як казав Ісус Христос, що піп каже, та не робіть того, що піп робить... Сам жалій скільки хочеш і кого забганьтеш, а себе – цур! Бо як почнеш себе жаліти, то не людина з тебе вийде, а казна-шо – кваша, ноця. Солоній. Роташпал... І затям: великий жалібник сьуть великий брехун і фарисей!»

У студентські роки недуга стала прогресувати. Шпиталь. Різні думки, протилежні навіть, світли-хірургів. Доля звелла з викладачем історії української журналістики професором Павлом Максимовичем Федченком, який повірив у хлопця, і метод його виявився єдино вірним. Молодий організм жагуче борювався за життя. Павло Максимович приніс в палату студента-журналіста «Вибране» Лесі Українки. В поезії, надто в «Щоденниках» Леонід знайшов думки людини, яку багато чо на землі не відшукало в розпач, у зневіру, вони змінювали дух. Додавали сили у боротьбі з недугою. То ж незламна волянка, та увага однокурсників, та батьківський заповіт допомогли здолати це страшне випробування...

Студентство – то Червоний і Жовтий корпуси Київського державного університету ім. Т.Г. Шевченка, гуртожиток на Володимирській гірці. І навчання припало на той описаний у багатьох спогадах бурхливий період в загалом бурхливій історії вузу, коли в аудиторіях філологів і журналістів було буквально гаряче від дискусій, творчого самовияву, жаргів, епіграм. Викладачі стали ділитися із студентами найпотіємнішими думками, дистанція скорочувалася до мінімуму – хрущівська «відлігала». Валом валили в аудиторію цікаві люди – літератори, науковці, артисти, конструктори...

У кімнату, де жили журналісти, заходили філологи. Заходив Іван Драч. Звучали вже тоді на устах імена старшокорсників Василя Симоненка, Бориса Олійника, Миколи Сома... Хлопці колоритні. Вже мали свою гідність, свою ходу, манеру говорити. «Як зараз бачу – Вася Діденко. Чуб непокірний їжаком стирчить, він його пригладжує. Обличчя круплового, рум'яне: «Хуга пелюсткова – українська мова...»

Журналісти, втім, жили своєю стихією – віддавались університетській багатотиражній, «вибухали» на сторінках бориспільської «районки», куди їх «кидали у воду», приво-

зили з дальших доріг матеріали практик, ревно оцінювали «іскру божу» кожного фейлетона, нарису, репортажа...

«Коли зайшла серйозна мова про приднання факультету журналістики до Львівського університету, переведення туди студентів і викладацьких кадрів, ми, четвірка відчайдуш, носили листа до самого Павла Григоровича Тичини. Увійшла дружина, цукерки на стіл поставила, а ми навіть не доторкнулись – ганьбимось. Сільські хлопці. Хтозна, може, похід наш щось і важив – Тичина був депутатом, членом Комісії з питань освіти. Факультет залишили в спокої...»

... Сидимо з Леонідом у його маленькому робочому кабінеті, я прийшла довідатись про те, що було приховане від людського ока протягом тривалого періоду спілкування з ним, власне трохи зирнути у внутрішній світ колеги. В душі якраз «інвентаризація» – підсумовується, систематизується, рахуються набігті гулі. Й не раз з'являється саркастична усмішка.

«Мені неважливо, чи побачить світ те, що що ми говоримо, чи ні...»

... І тоді ніколи не бігав з червоними прапорами. Як не бігаю тепер із синьо-жовтими, тверезо дивився на ситуацію і шукав своє місце в ній...

... Якось вже життя таланило на людей, до яких самому хотілось підтягуватися. В університеті таким був тодішній секретар комітету комсомолу Петро Кононенко (нині директор Інституту українознавства), який горою стояв за студентів, захишав, вигороздився. Брав на себе велику відповідальність. Бо ректорат постійно мав з нами клопіт – «Знов тинялись біля могили Грушевського?»

... Якось тут, в Ужгороді, у дворі видавництва незнайомеш: «Добридень!» Дивлюся і не впізнаю. «Хвєген Гуцало. Пам'ятаєш гуртожиток на Солом'яні?»

Ще й тепер, стільки літ пройшло, іду Хрещатиком – в Києві доводиться бувати час від часу – й не второпав, бувало, що то мене перепиняють, рот до вух: «Добридень, що та як?», а я тоді, в студентстві, наврад коли з ним словом перемовився. Мене запам'ятати легко. Постає «колоритна», один такий був на весь університет, Горбатенко...

В Ужгороді незнайомці вітаються, а вже неодмінний атрибут в інтер'єрі міста.

... К्लикали на Хрещатик, 26, в Українське радіо. Там, на Хрещатик, міг зробити й кар'єру. Серед однокласників, багато з яких «позависали» в столиці і займали відповідальні посади. Не шкодуло. Ніколи не прагнув чинів... У мене, мабуть, інша шкала цінностей. Робити улюблену справу, без насилля над своїми ідеалами. Без крикльня, лукавства, ідолювання. Чини – не для мене...

По закінченні університету журналістського гарту набував у «Молоді Закарпаття», яку редагував вибагливий, невичерпний у творчій фантазії Ілля Ільницький, потім у самому «академіка» закарпатської журналістики Михайла Дашковського, в мучачівській міській районці. Там навчився поваги до його величності Факту, з яким усе життя судилося мати справу. Там постала дилема: повністю переїняти творчі методи Дашковського чи чинити спротив, відстоювати своє маленьке творче «я».

Його і мої творчі установки багато в чім співпадали, але не накладались... При всій повазі до Михайла Максимовича, я не хотів бути його тінню, прагнув розкріпачення творчого, і от в такі хвилини «душевного сум'яття» Василь Васильович Фесенко, газетяр, журналіст з великої літери, він же – директор новоствореного видавництва «Карпати», «волонтеристський» вивірився в мою долю: «Завтра виходь на роботу. У видавництво. Беру тебе завідувачем новоорганізованого відділу...» Я тоді знав Фесенка лиш звідкалі, були випадкові з ним зустрічі.

Як і слід було потай чекати, не всі стріли мене з розпростертими обіймами. В ставленні окремих відчув недовіру, холодок, навіть на перших порах і недоброзичливість. Та я на такі речі вже навчився дивитися по-філософськи і не переймався особливо. «З'їмо пуд солі з тобою, пізнаєш мене ближче у праці, в спілкуванні – потроху змінш свою думку, а ні – то невелика біда...», – думав тоді і з головою поринув у підготовку першої у житті книги – путівника. А сприймають мене, і колись, і тепер, не завжди, може, так, як того хотілося б... Мій неестетичний вид... А потім часто міняють думку, вибачаються. Так було і з тими окремими «старожилами» – на однім із дружніх застіл' поважний, в літак, редактор прошив пробачити йому... Хоча багато води збігло з того часу, міг би забути. І він, і я...».

«Паперовий крит»... Не зовсім. Він, мабуть, єдиний простий смертний «зав», хоч і колишній, котрого викликали у свій час тримати одвіг до найвищих партійних бонз – видавництво було в передгрози: за кілька днів після виходу книги мав розгорітися «міжнародний скандал!»

А справа в тім, що такий же простий смертний картограф допустив ненароком незначну похибку – змістив криву кордону між Румунією і Молдавською РСР.

Редактор – і «Бермудський трикутник»? Чи правомірне зіставлення цих понять? «Не один раз довелось потрапляти в такі колотвороти, таку ілму і безвість: за кілька днів після і бурунло навколо, що диву даєшся, як нерви витримали...» Ось ледки вони, «секрети» редакторства – екстремальні ситуації, де випробовувалось на міцність, твердість характеру, набивалось власні гупі...»

До знищення тиражу, чи езекуцій, як з «Березневим снігом» Івана Чендея, не доходило, але смикали його добряче. Постійна напівстресова атмосфера оточувала редакторів у ті часи.

Якщо б прослідкувати долю котрогось із складніших видань, яке просто не могло залишитись непоміченим, його просування, виборювання місця під сонцем, скажімо, відомого фотозбірка про природу Карпат «Шовкова косиця», то мали б усе для гостросоюжетної повісті – вона, книга, як людина, страждає, її ганять, «стриножують», погрожують їй, а вона відстоює своє право на життя, добувається через рогатки до своєрідного «конкурсу краси» – представницької виставки, топчеться на задвірках, а на авансцену, тобто до виставочного стенду претенденток, на місце, де би безсторонні, незаангажовані фахівці могли оцінити її достоїнства, як Попелюшку, не пускають. Просто в останню хвилину «забули» передати супроводжуючу документацію на заключне засідання журі... У той же час перше видання цієї книги має диплом кращої книги України за 1973 рік.

Не книга змінила обличчя – люди, причетні до «азартної» справи...

Історія, що твориться у нас на очах, відкинула в минуле «бермудські трикутники», «дамоклові мечі», «жабомішод-рактиви», інші страхаючі засоби, що постійно тримали редактора в напівстресовому стані і не одному з них ламали хребти, перетворювали в перестраховника, «людину в футлярі».

«... Чоботи швещ пошив, зносилися, треба нові шити... Це не означає, що швещ сліда на землі не залишить своєго працюа. А книга... Недарма людство справедливо увічне її творців – вона не на одне покоління, вона, окрім змісту, не однімо несе в часи невдаім тепло, інтелект, частку душі тих, хто її благословив на світ Божий...»

У ній зафіксований рівень духовного розвитку суспільства...

... Не може не тішити думка, що бодай в одному примірнику – серед океану видань – в Книжковій палаті чи в

Бібліотечі ім. Вернадського, чи в любительській книгозбірні, та все ж шось збережеться – а раптом хтось десь колись, після нас, розгоне знівч'я «стародруку» – і награтить на наші різнища, набрані дрібним кеглем... Як то в Антонича? «І попіл з наших тіл цвістиме білим квіттям...» Те «Біле квіття» – книга...

... Перекоаний, що ця своєрідна ріка не пересохне, не щезне. Можливо, обміліє, притишить свій плин, може, десь і помутніє видавнича течія краснаства і туризму... Але не надовго. Якщо у видавничій шухляді затісно від непересічних рукописів і автори продовжують радувати майбутніх читачів цікавими дослідженнями, – ніколи не щезне жива вода друкованої книги і вона ще не одному поколінню слугуватиме джерелом пізнання і насолоди. Хіба це не прекрасно?..»

Потому я повернуся додому й по свіжих слідах бесіди з Леонідом ще раз погортаю випадкові путівники, що зберігаються в домашній бібліотечі.

Завалало б, рядовий путівник, а він свідчить про сучасну культуру книговидання, має свою естетичну шінність, стриманий і водночас упізнаний оформительський стиль, обов'язкове розмежує на інземеті, має цілісну архітектоніку, культуру шрифтову, ув'язаність усіх додаткових елементів.

...Тонкий знавчє поліграфічних процесів. Першокласний літературний редактор. Він був і справжнім майстром книжкового дизайну, воістину творцем книги, коли вже можна слухатись інтуїції...

Перефразовуючи Достоєвського, можна підсумувати розповідь про Леоніда Годованого так:

«Він зустрівся з книгою і сказав самому собі: «Цього достатньо на все моє життя...».

На фото О. ГЕРЕВИЧА: історико-краснавічч місцини древнього Ужгорода

«КАРПАТСЬКА КОРОНА» ЗНОВУ В УЖГОРОДІ

Міжнародну літературну премію «Карпатська корона» започатковано три роки тому Творчою асоціацією «Согона Carpatica» з метою розвитку українсько-румунських письменницьких взаємовищів, добросусідських стосунків двох європейських країн. Вона, як гласить її Положення, присуджується щорічно талановитим майстрам пера, організаторам літературного процесу за визначний внесок в українську та румунську літературу, а також україномовним та румуномовним письменникам на теренах діаспори, які своєю творчістю примножують здобутки національного красивого письменства, торкаючись проблематики Карпатського регіону. Лауреатами 2003–2005 років названо відомих майстрів слова, без творчості яких літературний процес України та Румунії нині, напевно, уявити неможливо. Це поети Василь Герасим'юк (м. Київ, Україна), Василь Рябий (м. Коломия, Україна), Мирослав Лазарук (м. Чернівці, Україна), Джордже Вултуреску (м. Сату-Маре, Румунія), Джеллу Доріан (м. Ботошани, Румунія), Микола Корсюк (м. Бухарест, Румунія), Павло Романюк (Марамуреський повіт, Румунія), вже покійний поет і прозаїк Степан Ткачук (м. Бухарест, Румунія), прозаїк Іван Флора (м. Сату-Маре, Румунія), Мирослав Дочинеш (м. Мукачеве, Україна), Василь Портяк (м. Київ, Україна), публіцист, діалектолог Іван Жегуц (м. Мюнхен, Німеччина), літературознавець, діалектолог Йосиф Сірка (м. Торонто, Канада) та ін. Всі вони – лауреати різних українських та румунських літературних премій, однак «Карпатська корона» є своєрідним мірилом квінтесенції творчості названих літераторів.

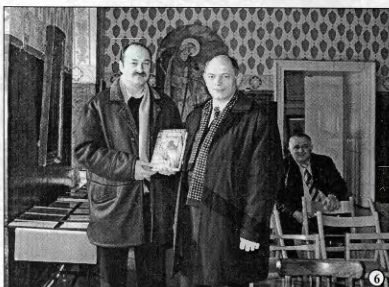
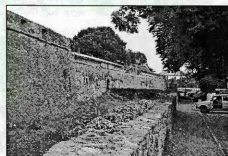
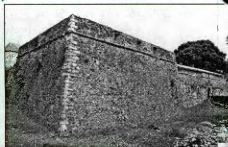
19–20 березня 2006 р., в рамках Днів української та румунської літератури в Ужгороді, у стінах старовинного Ужгородського замку відбулося вручення Міжнародної літературної премії «Карпатська корона» лауреатам 2006 року. З українського боку ними стали: літературознавець, доктор філологічних наук, академік НАН України **Микола Мушинка** (м. Пряшів, Словаччина), прозаїк-документаліст **Станіслав Аржевігін** (м. Київ, Україна), поетеса **Валентина Зінченко** (м. Пасто, Угорщина). За сприяння літературному процесу Карпатського регіону Почесною відзнакою Міжнародної творчої асоціації «Согона Carpatica» народженого президента Асоціації українських письменників, лауреата Національної премії ім. Т. Г. Шевченка **Ігоря Римарука** (м. Київ), кандидата історичних наук, члена редколегії журналу «Карпатський світ», директора Держархіву Закарпатської області **Михайла Делегана** (м. Ужгорода) та співголова Творчої асоціації «Согона Carpatica», головного редактора журналу «Poiesis» **Джордже Вултуреску** (м. Сату-Маре). Лауреатом «Карпатської корони-2006» в галузі образотворчого мистецтва став народний художник України **Юрій Гері** (м. Ужгорода).

У рамках Днів української та румунської літератури відбулися захоплюючі зустрічі з лауреатами «Карпатської корони» різних року в стінах Ужгородського замку та Ужгородського національного університету (факультет романо-германської філології, історичний факультет), Державного архіву Закарпатської області. Зокрема, репрезентовано збірку поезій **Валентини Зінченко** «Мальви на рушнику» (Буцапешт, 2006), що побачила світ завдяки фінансовій підтримці Товариства українців Угорщини (голова – Ярослава Хортяні), книгу документальної прози **Станіслава Аржевігіна** «Шугай» (Чернівці–Київ, 2006), найновіші наукові монографії **Миколи Мушинки**, історико-краєзнавчий, літературно-мистецький журнал «Карпатський світ», перші номери якого щойно прийшли до читача та ін.

Керівництво Міжнародної творчої асоціації «Согона Carpatica» висловлює особливу вдячність Держархіву Закарпатської області та одному з лауреатів «Карпатської корони-2006» **Станіславу Аржевігіну** за матеріальну та організаційну підтримку небуденної акції – Днів української та румунської літератури в Ужгороді.

Степан БОБИНЕЦЬ, кандидат філологічних наук, доцент факультету романо-германської філології Ужгородського національного університету, голова конкурсної комісії (з українського боку) по присудженню Міжнародної премії «Карпатська корона»

На фото (див. стор. 94–95): 1) до відкриття «Карпатської корони-2006» зомуються (зліва направо) співголова Міжнародної творчої асоціації «Согона Carpatica» письменники **Василь КУХТА** та **Джордже ВУЛТУРЕСКУ**; викладач факультету романо-германської філології **УжНУ**, редактор румуномовної газети «Апши» **Тарас ДАЦЬО**; кандидат історичних наук, директор Держархіву Закарпатської області **Михайло ДЕЛЕГАН**; 2) на першому плані (справа) українська поетеса з Угорщини **Валентина ЗІНЧЕНКО**; 3) письменниця з Чернівців **Катерина МІЩЕНКО**; 4) письменник, головний редактор «Букочинського журналу» **Мирослав ЛАЗАРУК**; 5) доцент Ужгородського національного університету **Іван СЕНЬКО** та редактор Закарпатського обласного радіо **Уляна ДЕМЧУК**; 6) (зліва направо) прозаїк-документаліст **Станіслав АРЖЕВІГІН** та керівник апарату Закарпатської облдержадміністрації **Михайло ПОПОВИЧ**; 7) доцент Ужгородського національного університету, голова конкурсної комісії (з українського боку) по присудженню Міжнародної премії «Карпатська корона» **Степан БОБИНЕЦЬ**; 8) мистецтвознавець вручення Міжнародної літературної премії «Карпатська корона» лауреатам 2006 року. Серед присутніх – письменники **Катерина МІЩЕНКО**, **Валентина ЗІНЧЕНКО**, **Джордже ВУЛТУРЕСКУ**, **Ігор РИМАРУК**, **Василь ПОРТЯК**, **Микола МУШИНКА**, **Станіслав АРЖЕВІГІН**, **Мирослав ЛАЗАРУК**, **Василь КУХТА**, **Мирослав ДОЧИНЕЦЬ**; доценти Ужгородського національного університету **Марія КУХТА**, **Степан СЕМБЕР**, **Іван СЕНЬКО**, **Степан БОБИНЕЦЬ**, **Володимир ТАРАСЮК**; кандидат історичних наук, директор Держархіву Закарпатської області **Михайло ДЕЛЕГАН**; художники **Юрій ГЕРЦ**, **Василь ВОВЧОК**; архітектор **Василь ГЕЦКО** та ін.

«КАРПАТСЬКА КОРОНА»

У СТИНАХ УЖГОРОДСЬКОГО
ЗАМКУ

Фото М. ДЕЛЕГАНА

Микола СУХОВЕЦЬКИЙ,
член Національної спілки письменників України

...А ТВОЄ СВЯТО – В РАДОЩАХ ЗЕМЛІ

УПАВ ГОРИХ

Упав горіх на землю вогуку,
покрився мохом, задрімав.
Таким його холодним оком
побачила б стара Зима.

Але рука, як сніг у січні,
як перший, найм'якший сніг,
зламала заповіді вічні,
піднявши плід твердий з-під ніг.

І ти жаліла того знайду,
я ж гладив бежевий берет:
хто білих рук пізнав принаду,
прожив всі весни наперед.

Зимно, зачини вікно.
День сотається за днем.
На карнизі не зігріється
вершинок з місяцем-конем.
Та вчорашній сум повіється
спати з іншими. Заснем?

Хай прилине барвіночке,
себто синь із золотим.
Небом із ниток шовкових
заплету тебе густим,
щоб не снівся срібний човен
з козаченьком молодим.

БЕРЕЗЕНЬ

Дядько з Молдавії вайлуватий
протягає мені мімозу.
Мені нікому дарувати,
відказати ж йому не можу.

Я візьму в тебе гілку, дядьку,
торгуватись довго не стану.
Не здивуюся, а подякую,
що ти віриш в мою кохану.

Жаль, не випадє нам присісти
за вином десь – хоч на порозі.
Незабаром розкине в місті
вечір жовті вогні мімози.

ТАМ

Там пахне вільгість картоплинна,
в моїм краю вологим днем.
Десь ніби літо знову плине
смішним обротаним конем.

І я рачкую без дороги,
листок без писаних умінь.
– Не лазь коняці попід ноги,
бо дасть копитом, і амінь!

І нині я, бабусю добра,
не забуваю той урок.
Тоді ж котився чорним горбом,
як колобок... як колобок...

Там перших роздумів хвилиною
мене зіп'яла на землі,
де пахне вільгість картоплинна,
шумлять гіллясті картогли.

Чи дощ, чи сніг, чи грім із вишнію,
чи глупа ніч, холодна і осіння –
мені прибій одеський пояснив
твоїх очей швидке отверезіння.

Чи дощ, чи сніг
чи що б там не було –
іду екраном збуджених акацій.
Знов хочу віднайти твоє тепло –
торішній сніг смутних асоціацій.

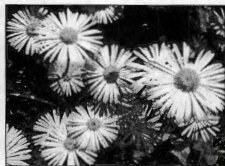
ТОЇ МІСЯЧНОЇ НОЧІ

В кукурудзяному клоччі
постіль зладдила земля.
Тої місячної ночі
став я знову немовлям.

Загорнув травою й глєм
кудих правил плоский рів.
Хай не Бруно – Галілеєм
в другій спробі відгорів.

У моє багаття кинув
янгол трісочку суху.

Рвали вибухи ожини
ночі заповнонь глуху.

ЧУЖА ЄВРИДКА

Обнімай на місячній підкові,
опускай в любисткову труну.
Променем світанку бурчачому
під скромним шепоту сяну.

Не спляйся на швидкій дорозі,
відгортай рукою, мов туман.
Покочуся на циганським возі
в гай тобою саджених оман.

Познущайся, як султан над бранцями,
проклинай за мрію і за прію.
Я тобі розчавленими пальцями
очисне знамення сотворю.

Ми ще прийдем,
ми ще не раз прийдем
до польового чистого джерельця.
Там житні і волошкові стебелія
квітчають землю праці, не Едем.

Там дні минулі курять шляхом битим,
старі батьки новітньої ходьби.
Неважко землю в травні полобити,
а ти її у лютому люби!

Криничку, жито, стежку по ріллі
тоді лише сприймеш як нагороду,
коли твій сум – в очах твого народу,
а твоє свято – в radoшах землі.

Розростеться садок наш, мамо,
буде більше яблук, ніж листя,
білих, райських, солодких яблук,
як я в гості колись приїду.

Біла хата, поріг дубовий
так запахнуть воюю, хлібом,
житнім хлібом, воюю з відер,
як я в гості колись приїду.

Ще загавка Шарко кудлатий,
обійму я тебе, матусю,
близу спіавку, пеа дурного,
як я в гості колись приїду.

м. Одеса

Коломійяни Федір ХІЛЬЧУК (зліва) та Василь РЯБІЙ. Листопад 2005 р.

Провінційний віршар, хоч уже ластівка йому принесла першу збірку, стояв під редакцією новоствореної газети «Агро» і курил цигарку – одна за одною. До нього підійшов бородатий поет, майбутній лауреат Національної премії імені Тараса Шевченка Тарас Мельничук, і вони продовжили паління тютюну. Всю Коломию задиміли.

– Йо, – сказав Тарас Юрійович, – Без спонсора не обійтись. Най Бог помагає!

А через тиждень за якоїсь okazji двері редакції і відчинив Федір Хільчук, голова Коломійської райпрофради АПК...

Так буває в житті, що і не здогадуєшся: шастя поруч. Я з ним, Ф. Хільчуком, як журналіст об'їздив увесь район. Надивився, наслухався. Пізнав дійсність, яка зняла з думок романтичний відтінок, приземлила трохі. Авжеж, я змінювався. А як не змінювався, якщо у світі не меншає байдужості, жорстокості, цинізму, дволичності, хоча люди ходять до церкви. Моляться...

Ми приїхали у середньозаможне село, де тиждень в хаті пролежала небіжка, яка віддала всі сили колгоспові, а рідний колгосп пошкодував їй метр дошки на домовину, бо це коштує гроші!

Голова райпрофради вийшов, як мовить, з себе. А хто міг би спокійно

ДОБРО ФЕДОРА

зреагувати на подібну безсердечність, хіба той, хто серця не має. Домовину тут же виготовили...

Думаю: скільки того начальства домореного навколо, а доля обрала для життєвого іспиту (і продовжує вибирати) саме Федора Хільчука.

Моя критична кореспонденція «Домовина» наробила тоді багато шуму, на мене добре вгнівався голова колгоспу, який не хотів надавати гласності цьому факту. Він не міг вмовити автора промовчати, оскільки автор повірив у порядність, справжність голови райпрофради.

А Федоровий авторитет зростав з дня у день. До нього простолод заходив як до себе додому, просив допомоги. І нікому цей рятівник не відмовляв...

Зрештою, і я не втаїв того, що отримав зі столичних видавничих сумні листи про фінансову скруту разом з повернутими рукописами. І коли розповів про шо печаль профспілковому «богу», він не бився голосливо в груди, а просто, коли настала пора, підклав

своє плече, не вимагаючи жодних дивідендів, лишень побажав:

– Пиши, а ми будемо видавати.

Такої уваги не вистачає всім, хто чекає доброго дива. А Федір Федорович, зважаючи на обставини, зазвичай, за винятком моїх книжок «Варта трав» і «Двері луни», де я мусив вказати його в букеті добродійних прізвищ, залишається невідомим благодійником. Так само ніхто не знає, що він проспонсорував 1994 р. перше число літературно-мистецького часопису «Пілія», який вже став раритетом...

І не надкується отой віршар своєму доброму покровителю за волюю Божою. А хіба тільки він? Всі, хто відчув безкорисливу підтримку Федора Хільчука, хотрий повсякчас трудиться над спорудженням храму земної мудрості й краси в суперечливому часі.

Василь РЯБІЙ,
член Національної спілки
письменників України та Асоціації
українських письменників
Івано-Франківська обл.

ПОСТАТІ

ЮВІЛЕЙ

ФЕНОМЕН КОМЕНДАРЯ

Доктору біологічних наук, професору кафедри ботаніки Ужгородського національного університету, соросівському професору (1997 р.), академіку Академії наук ВШ України, науковому керівнику Міжвідомчої науково-дослідної лабораторії охорони природних екосистем (МНДЛОПЕ), віце-президенту Українського ботанічного товариства, члену редакційної колегії журналу «Зелені Карпати» В.І. Комендарю виповнилося 80 літ.

Народився Василь Комендар 2 березня 1926 р. у селі Буштині Тячівського району Закарпатської області. В 1931–1937 роках навчався в народній школі. Після закінчення 6-го класу вступив у російську реальну гімназію в м. Празі (ЧСР). Після окупації краю Угорщиною (1939 р.) переведений в гімназію в м. Хуста. В 1946 році, після закінчення тамтешньої середньої школи № 2, став студентом біологічного факультету Ужгородського державного університету. В 1951 р., завершивши навчання, вступає до аспірантури у відділ ботаніки Інституту ботаніки АН УРСР. В 1954 р. успішно захистив дисертаційну роботу на здобуття вченого ступеня кандидата біологічних наук, отримав диплом за спеціальністю «геоботаніка». В цьому ж році прийнятий на роботу старшим викладачем кафедри морфології і систематики рослин УжДУ, яка згодом перейменована на кафедру ботаніки. В 1957 році В. Комендар обраний доцентом, а в 1962 р. – завідувачем кафедри

морфології і систематики рослин. У 1960 році пан Василь організував Закарпатське відділення Товариства охорони природи України і був його незмінним головою упродовж 15-ти років. У 1970 р. захистив дисертацію на здобуття вченого ступеня доктора біологічних наук, а в 1971 р. ВАК присвоїв йому вчене звання професора. У 1978 р. обраний деканом біологічного факультету. У цей час активно сприяє будівництву в с. Колочава Міжгірського району на Закарпатті біобанки для проведення літніх практик студентів. В 1993 р. домігся організації при кафедрі ботаніки УжДУ Міжвідомчої науково-дослідної лабораторії охорони природних екосистем. Був призначений її науковим керівником і завідувачем.

Упродовж 17 років досліджував сучасний стан і динамічні тенденції верхньої межі лісу і криволісся в Українських Карпатах і горах-аналогах. У монографії «Форпости горних лесов» доказав, всупереч думці титулованих опонентів, що в сучасний період спостерігається тенденція до просування верхньої межі лісу вгору, причиною чого є тепличний ефект і комплекс інших факторів. Основним фактором, який сприяє зниженню верхньої межі лісу, є антропогенний.

Уперше в ботаніці запровадив комплексне, монографічне вивчення раритетних видів рослин Карпат на популяційному рівні з метою виявлення їх таксономічної і популяційної структури, морфолого-географічної, екологічної і генетичної диференціації, походження і еволюції. Таке комплексне дослідження є новим синтетичним напрямом популяційних випроб. Його В. Комендар розпочав ще з першої публікації наукової статті, пов'язаної з вивченням *Narcissus angustifolius* Curt, в «Ботаническом журнале» (1964, т. 49, № 7. – С. 1024–1032). Згодом аспірантами, співробітниками вище названої Міжвідомчої лабораторії, під науковим керівництвом В.І. Комендаря, досліджено більше 25 раритетних видів рослин Карпат, захищено 18 кандидатських і одна докторська дисертації. На ХІ з'їзді УБТ (Харків, 25–27 вересня 2001 р.) професор Ю.А. Злюбин визнав, що в Ужгороді, під керівництвом В.І. Комендаря, сформувалася самостійна наукова школа популяційної ботаніки. На цьому з'їзді Василя Івановича обрано віце-президентом Українського ботанічного товариства. 28 квітня 2002 р. професору Комендарю присуджено звання «Кращий закарпатець 2001 р.».

Окрім монографії «Форпости горных лесов» (Ужгород: Карпати, 1966–204 с.), є автором 503 наукових публікацій, а також розробником патентів біологічно-активної добавки до раціону харчування «Бальзам Комендаря», безалкогольних напоїв «Закарпатський» та «Васильюк».

У співавторстві є автором патенту «Способи відновлення верхньої межі лісу».

У серпні 2005 р. В.І. Комендарю присуджено високе звання «Заслужений діяч науки і техніки України».

За всіма цими сучасними характеристиками таїться феноменальний сплав якостей професора Комендаря: вміння заради високої науки жертвувати дрібним, промишлюючим; іскрометний оптимізм; загострене відчуття справедливості; повсякчасне бажання підсобити ближньому.

Редакційна колегія журналу «Зелені Карпати» щиро вітає колегу з поважним ювілеєм і бажає йому міцного, воїстину карпатського здоров'я, нових здобутків у науці, яка була і залишається квінтесенцією його життя.

МИТЕЦЬ. ПРИРОДА. ЧАС

...І ВАБИТЬ СВІТЛО СВІТУ

*Василь КУЗАН,
член Національної спілки
письменників України*

У моєму кабінеті на видному місці, на полиці з книгами, у білій рамочці з позолоченим обідком стоїть фотокопія картини Юрія Боднаря, на якій зображено портрет Ісуса. Але це тільки фотокопія. Саму ж роботу я мав щастя бачити – ні! не бачити – спілкуватися з нею, знаходитися під її натхненним впливом на ювілейній виставці в галереї «Ужгород» з нагоди 50-річчя маестро, члена Національної спілки художників України.

Цей портрет, портрет Ісуса Христа, зроблений у особливий, притаманний тільки Юрію Васильовичу, манері. Все полотно, ніби променями поділено на окремі частинки. Ці промені створюють особливу атмосферу насиченості, наповненості світлом, енергією вічного, духовного, чистого, доброго... На картині немає традиційного хреста – тут присутній хрест символічний, філософський, глибинний, хрест, який кожен із нас несе у собі. Цей хрест тільки просвічує з полотна, тільки нагадує про себе, але він не є ні маревом, ні сном. Це ніби акцент, ніби наголос, ніби тонке підкреслення

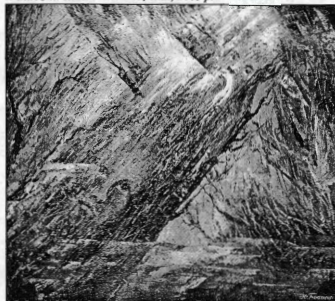
Всесвітній мотив. Полотно, олія, 2005 р.

*Миттєвості персональної виставки Юрія БОДНАРЯ.
Ужгород, листопад 2005 р.*

Із глибини віків. Полотно, олія, 2005 р.

Симфонія природи. Полотно, олія, 1991 р.

Театральні епізоди. Полотно, олія, 1999 р.

суті, нагадування про швидкоплинність часу, минушість, будешої сущі, сущі-сущі, марновіретва і марнослава, пихи і гордині...

Центр картини займає обличчя Христа. Воно ніби зітка-не із світла, із тонких шовкових промінчиків, які, мовби випаdkово, зійшлися в комбінації, що створює ефект всепоши-наючої космічної чорної діри. Це очі. Вони вражаєть гли-бокі. Вони володіють пронизливим поглядом. Вони не запи-тують – стверджують, не відпovідають – підштовхують, не надихають – кличуть і ведуть. У них немає страждання – тільки віра, немає недосаженості – є простота і впевненість. Цей погляд говорить, але він не має сили слова. Він має ще більшу силу, силу мовчання. Надзвичайно світле чоло, во-лосся і борода, що тонуть у світлі, чи, вірніше, виринають із світла, створюють ілюзію присутності. Ти ніби сам знахо-дишся у тому світлі, ніби сам стаєш частиною того ірреаль-ного (і реального) світу, який змушує тебе шукати себе, бути собою, мати в собі краплю світла, стати променем на по-лотні чи бути освітленим тією любов'ю, що йде від нього.

Ісус – головна робота художника. У ній він сам. І якщо уважно придивитися до роботи «Опришко», а це вияв істин-ного авторитету автора, то можна побачити, що тут ті ж самі очі. Той самий погляд, але десять років життя додали йому більшої впевненості і рішучості. Про це ж говорить і взятий до рук топіреш, і відсутність сумнівів, і бажання пустити корінья у рідній стороні, прорости смережами у небо вірності, полум'ям серця розтопити фортеці відчуженого холоду. І якщо перша робота – це очі і хрест, то друга – це очі і топіреш у руці.

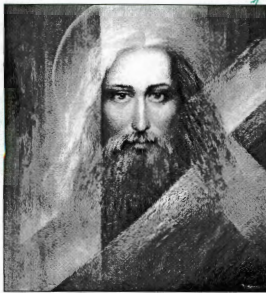
Але це символи, тому не треба сприймати їх букваль-но. І якщо хрест – символ життєвого страждання і вічних мук на землі, то топіреш у Юрія Бодняра – це символ кінця стражданням, кінця мукам.

Він ніби промовляє до нас: «Досить страждати. Досить плакати. Потрібно самим будувати свою долю. Іліть вперед і вгору, іліть до світла, творіть себе і своє щастя».

Якщо на картинах більшості художників основну роль виконує гра світла і тіні, то на роботах Юрія Бодняра все побудовано на грі світла і світла. Промені різної насиченості перетинають полотно, ділять його на окремі сегменти, які, за принципом мозаїки, створюють єдине ціле, мають один зміст. Саме завдяки цьому до робіт художника інтерес фахівців-мистецтвознавців, професіоналів постійно росте. Вони бачать щось нове, явище, якому і назви ще не існує. Автор навчився споглядати все через призму світла. Але це вміння прийшло не одразу. Було кілька переломних моментів у житті, завдяки яким Юрій піднявся на новий рівень твор-чості, на вищу сходинку розуміння світу.

Першим переломним етапом став розвал Радянського Союзу. Художник відчув свободу, почав дихати свободою, вдихати її настільки глибоко, що вона наповнила все його ество, кожну клітинку тіла; вона, ця свобода, розширила межі творчості, знищила табу, розірвала кайдани. Другий момент – це подорож до Санкт-Петербурга. Океан інформації, емоцій, вражень відкрив шось на зразок другого лихання чи

Продовження творчого вернісажу Ю. БОДНЯРА
див. на 3-4 стор. обкладинки

«Я – світло світу...». Полотно, олія, 1995 р.

третього ока. Ці фонтани, парки, мости, будівлі, ця унікальна атмосфера причетності до вічного і прекрасного наповнила душу світлом, яке згодом вилилося на полотно.

І третє – це повернення додому, на Закарпаття. У 18 років Юрій виїхав із села Довге, що на Іршавщині, де народився 28 червня 1955 року, в м. Тернопіль, в якому прожив близько тридцяти років. У певні хвилини життя потреба повернутися ставала нестерпною. Один із таких моментів змусив його придбати ділянку в Ужгороді, збудувати будинок, майстерню і переїхати сюди. Рідний край полюбив заново, полюбив серйозно, по-дорослому. І тоді вибухнув новими роботами, засвітився новими полотнами.

Юрій Васильович Боднар працює у станковому, монументальному та сакральному живописі. Йому притаманна філософська глибина змісту, психологічність та театральність робіт. На його картинах працює кожен квадратний сантиметр, несе навантаження кожна деталь. Світло не лягає по класичному, зліва направо, а випромінюється самим полотном, переливається і переходить із одного емоційного стану в інший. Воно змушує переосновити духовні надбання, досвід буття. Картина сама стає джерелом світла, вона охоплює тебе, поглинає, підносить, зачаровує. Тематичне розмаїття, український дух, національна приналежність, видима легкість, безмежна глибина і емоційно-смысловое, філософське навантаження роблять стиль художника Юрія Боднаря неповторним, не схожим ні на кого. «Це послання у композиції одного твору традиційності із сучасним стилем, – пише Олександра Оленюк, магістр теології. – Полотна живуть, наповнені сильним духовним зарядом, в якому відчувається глибока і щира душа художника, безмежно віддана правді і красі буття».

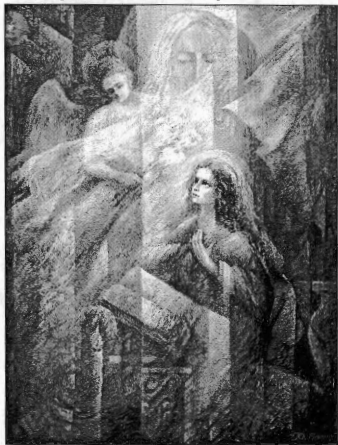
Високо оцінив працю Ю.В. Боднаря академік малярства Володимир Микита. Подобаються його картини, зрештою, всім. Юрій постійно працює, вдосконалює свою майстерність, бере участь у пленерах, виставках.

Побажаймо ж йому нових творчих злетів, нових вибухів картинами.

с. Довге Закарпатської області

Мотиви Дрездена. Полотно, олія, 1994 р.

Благовіщення. Полотно, олія, 1996 р.

ЗМІСТ

ГАМОР Ф. Розвитку заповідної справи – законодавчу підтримку	2
Екологія у подіях	5
ГАМОР Ф. Інтернаціоналізація пралісів Закарпаття	9
ВОЛОЩУК І. Для вдосконалення менеджменту сталого природокористування	10
РОБЕРТСОН-ВЕРНЕС Д. З досвіду роботи біосферних резерватів ЮНЕСКО	12
Національні парки Угорщини	13
ГАМОР Ф. Німецькі екологи підтримують українсько-словацьку номінацію	14
ГЕТЬМАН В. Пейзажне різноманіття заповідних ландшафтів: теоретичні положення та критерії оцінки	15
АБРАМ'ЮК У., ГОЦУЛ Л. Перлина Довбушевого краю	19
КИСЕЛЮК А., ТИМЧУК Я. Тасмачі Горгани	24
ДУБИНА Д., УСТИМЕНКО П., ГАМОР Ф. «Долина нариць» в аспекті сучасних фітоценотичних досліджень	26
ШКІРЯ В. «НПП «Закарпатський край» – уже реальність...»	31
ШУШНЯК В. З верха на верх...	33
БЕДЗІР В. Хребет, що розділяє воду та об'єднує історію	37
ПЕЛИПЕЙКО П. У Косові, на ярмарку...	41
КОРОСТЕЛЬОВ В. Цілолітній купелі	43
ДЖАМАН В. У столиці і провінції (територіальні відмінні динаміки природного руху населення в Україні наприкінці ХХ ст.)	45
ХАШЦЬКА З. Соціально-економічна та екологічна ефективність заходів з охорони земель на Буковині	48
ЗАЯЦЬ В. Сучасний фермер. Який він?	51
ВЕРБИЦЬКИЙ С., СТАСЮК А., ВЕРБИЦЬКИЙ Ю. Сейсмологічні дослідження в Карпатському регіоні	53
ГЕНСІРУК С. Причини висушення ялинових лісів Карпат і заходи для припинення їх деградації	56
ВИКЛЮК М., БЛЯХАРСЬКА Л. Досвід інтродукції	59
СТАНКЕВИЧ О. Пернаті квартиранти	61
НАГІРНЯК І. Буковинська Венеція: Новодністровськ і новодністровці	65
ГЕРЕВИЧ О. Співає Тиса під веслом...	74
БЕРКЕЛА І., ПОПОВИЧ В. ...І відчинилась брама Гупульщини...	78
СЕНЬКО І. «Ой Бескиде зелененький!..»	80
УНГУР'ЯН Т. Музика, яка мене врятувала	84
ЛІСУН Т. Із хривіт казінетної нуджі	89
БОБИНЕЦЬ С. «Карпатська корона» знову в Ужгороді	93
ДЕЛЕГАН М. «Карпатська корона» у стінах Ужгородського замку	94
СУХОВЕЦЬКИЙ М. ...А твоє свято – в ралощах Землі	96
РЯБИЙ В. Добро Федора	97
Феномен Комендаря	98
КУЗАН В. ...І вабить світло світу	99

CONTENTS

HAMOR F. Legal support for development of nature conservation.	p. 2
<i>According to the Presidential Decree «On actions targeted on future development of nature conservation in Ukraine» adopted recently, the National Program for development of nature conservation in Ukraine for the period till 2020 is being elaborated. Within this program it is in particular envisaged to bring in some amendments to the Law «On the Nature Protection Fund of Ukraine». Doctor of sciences (biology), Professor, director of the Carpathian Biosphere Reserve Fedir Hamor suggests bringing in sufficient changes and amendments to the Law, especially those concerning improvement of activity of biosphere reserves and other institutions of the Protected Fund.</i>	
Events of the world of ecology	5
<i>Publication of the Coordinating Council of the Framework convention on conservation and sustainable development of the Carpathians decision, which meeting took place in Kosiv, Ivano-Frankivsk reg. (Ukraine) on July 6-7, 2006; the decision of the Ministry board for nature protection of Ukraine «On the results of inspection of the first stage of implementation of the State program on establishing of the Ukrainian national ecological network for 2000-2015»; results of the meeting of the Ministry board «On the problems of protection, use and restoration of water living resources of Ukraine»; information about the joint meeting of the Ministry board and Transcarpathian Regional State Administration «Ecological problems of Transcarpathia and ways of their solution» and some other.</i>	
HAMOR F. Inventory of the Transcarpathian primeval forests	9
<i>Inclusion of remaining clusters of European primeval forests to the Pan-European ecological network and to the list of sites protected by the European Union (Natura 2000) is the expected result of the Ukrainian-Dutch project «Virgin forests of Transcarpathia (Ukraine) as core areas of the Pan-European Ecological Network». The coordinator of the project Dr. Peter Veen with his colleagues (Royal Dutch Society for Nature Conservation) recently visited the Carpathian Biosphere. A workshop was held for the scientists of the reserve involved in the project.</i>	
VOLOSCHUK I. Improving management of sustainable nature use	10
<i>The conference on the topic «Problems of sustainable nature use in the Carpathian region – ecology, education, business» was held in Khust (Transcarpathia, Ukraine). It was organized by Open International University of Human Development «Ukraine», Carpathian Business Institute and the Carpathian Biosphere Reserve.</i>	
ROBERTSON-VERNHEES J. Experience of UNESCO biosphere reserves	12
<i>Presentation by the Head of the Department for ecological sciences of UNESCO Secretariat Mrs. Jane Robertson-Vernhes given at the meeting of managers and coordinators of UNESCO biosphere reserves «Euro-MAB - 2005» (Vienna, Austria).</i>	
Hungarian national parks	13
<i>A story about national nature parks of Hungary: «Hortobagy», «Kiskunsag» and «Bukks».</i>	
HAMOR F. German ecologists support Ukrainian-Slovak nomination	14
<i>Members of the German governmental commission on preparation of documents for nomination of German natural sites to the UNESCO Natural Heritage List visited the Carpathian Biosphere Reserve with the purpose to study the experience of the nomination «Primeval forests of the Carpathians» submission and to investigate possibilities for joining German natural and primeval beech forests to this nomination.</i>	
HETMAN V. Picturesque diversity of protected landscapes: theoretical issues and criteria for evaluation	15
<i>Wonderful world of wild untouched nature remaining within protected areas despite modern life overloaded with anthropogenic pressure becomes the model of a real beauty. Amazing scenery educates people, enriches their inner world giving pleasant impressions.</i>	

- ABRAMYUK U., HOTSUL L. Pearls of Dovbush's land 19
An article about religious aspects existing in the Carpathian National Nature Park (Ivano-Frankivsk reg.), which area comprises 50,495 ha.
- KYSELYUK A., TYMCHUK Ya. Mysterious Horhany 24
Story in pictures about the «Horhany» Natural Reserve (Ivano-Frankivsk reg.).
- DUBYNA D., USTYMENKO P., HAMOR F. The Narcissi 26
Valley in the aspect of modern phytocenotic research
During 2005-2006 the authors of the given publication held the research of the present state of vegetation in the Narcissi Valley, one of the protected massifs of the Carpathian Biosphere Reserve. Data comparison allows determining sufficient changes in vegetation cover of the massive for the past 25 years. Strict implantation of the recommendations on protective regime improvement in the Narcissi Valley guarantees sustainability for most ecosystems and benefits conservation and regeneration of *Narcissus angustifolia* population and its phytocoenoses.
- SHKIRYA V. National Nature Park «Magic Land» is already 31
a reality
History of establishing NNP «Magic Land» in the Irtshava district, Transcarpathia, Ukraine.
- SHUSHNYAK V. From one top to another... 33
The article tells about division of the Ukrainian Carpathians into districts with tourism purposes. The author proposes his own view upon the problem.
- BEDZIR V. The mountain watershed uniting history 37
A story about installation of the Transcarpathian hiking trail in the Volovecs district of Transcarpathian reg. (Ukraine) held within the Swiss-Ukrainian forestry project FORZA.
- PELYPEIKO I.** At the Kosiv fair... 41
The author emphasizes the necessity to create the Ukrainian national fair of traditional crafts and art in the «capital» of Precarpathian Hutsuls – Kosiv, with the aim to preserve and support traditions of the national culture.
- KOROSTEL'YOV V. Salubrious founts 43
Digest of literary sources dating back to XVI-XVIII centuries, which tell about foundation of the famous Transcarpathian health resorts.
- DZHAMAN V. In the capital and province 45
(territorial differences in natural population motion dynamics in Ukraine at the end of the 20th century)
Studying the demographic situation in Ukraine at the end of XX century, the author regretfully declares constant depopulation caused by a number of reasons and circumstances
- KHAPITSKA Z. Social-economic and ecological efficiency 48
of measures taken for land protection in Bukovyna
An important measure for reduction of erosion intensiveness and further agri-landscapes and topsoil degradation is to extract low-productive lands from human management. Reduction of arable land and its transition to natural pastures should correspond to the basic principles of sustainable land use and allow improving the structure of agri-landscapes etc.
- ZAYATS V. A modern farmer – what's he like? 51
The author, Doctor of sciences (agriculture), Professor of the department of entomology and agronomy of the Uzhgorod National University (UNU), presents the concept of personnel training for agricultural activities on the basis of UNU faculty of biology.
- VERBYTSKYI S., STASYUK A., VERBYTSKYI YU. 53
Seismologic research in the Carpathian region
Improved model of seismological data collection in the Carpathian region, to the authors' point of view, should become a sufficient basis for future development of the automatic seismic data collection and procession in Ukraine.
- HENSIRUE S. Reasons for fir forest drying up and degradation 56
The author, Doctor of sciences (agriculture), prize winner of the National Award for sciences and technology, proves here that the process of fir monocultures degradation and drying up is caused by anthropogenic factors: human activity and global rise in temperature, air and forest pollutions with chemical outlets from various enterprises. In order to avoid this ecological threat it is necessary to implement a number of managerial, forest-protecting and meliorating actions.
- VYKLYUK V., BLYAKHARSKA L. Experience of introduction 59
A story about dendrology values of the botanic garden of the Yu. Fedkovych National University of Chernivtsi, founded 129 years ago.
- STANKEVYCH O. Feathered dwellers 61
The author presents a study of season ornithology aspects dynamics within urban landscape taking the town of Uzhgorod as an example.
- NAHIRNYAK I. Venice of Bukovyna: Novodnistrovsk 65
and its people
A story about founders and managers of the Dnistrovksa Hydro-Power station and a satellite town – Novodnistrovsk (Chernivtsi reg., Ukraine) – ecological problems and their solution.
- HEREVYCH O. The Tysa River sings its songs... 74
Ecological and country-studying expedition «Rafting on the Tysa River», which is being organized by the Transcarpathian Regional Ecological-Naturalist Center for schoolchildren for many years already. It includes a number of scientific, practical and cognitive aspects. This expedition, in particular, gives a possibility to conduct long-term ecological investigations «in situ», and the participants learn more about ecological movement in Transcarpathia.
- BERKELAI, POPOVYCH V. The gate of the Hutsul land 78
is opened
Story in pictures about XVI Hutsul Festival, held in late August 2006 in the town of Kolomyia (Ivano-Frankivsk reg., Ukraine)
- SENKO I. «Hey, green Beskyd Mountains!» 80
The author proposes toponymy stories about origination of mountain names in the Ukrainian Carpathians, which have been recorded in Transcarpathian, Ivano-Frankivsk and Lviv regions of Ukraine.
- UNHURYAN T. Rescuing music 84
A narration about a man, who has visited the geographic centers of all continents – a famous Ukrainian writer and journalist, great lover of his native Carpathians Fedir Zubarych.
- LISUN T. Stories from «sacra» offices 89
Experience of Ukrainian publishing house «Karpaty» (Uzhgorod) in country-studying and tourism editions.
- BOBYNETS S. Days of Ukrainian and Romanian literature 93
in Uzhgorod
At the end of March this year prize winners of the year 2006 were awarded with the International Literary Award «The Carpathian Crown» (Ukraine-Romania).
- DELEHAN M. «The Carpathian Crown» 94
in the Uzhgorod castle
Picture gallery
- SUKHOVETSKYI M. Beauty of the Earth bringing happiness 96
Pomes about a man and nature living in harmony composed by a member of Ukrainian National Writers Union Mykola Sukhovetskyi (Odessa, Ukraine).
- RYABYI V. Fedir's wealth 97
A story about an extraordinary nature-lover and humanist Fedir Khilchuk (Kolomyia, Ivano-Frankivsk reg., Ukraine).
- Komendar's phenomenon 98
Under the heading «Jubilees» one finds a story about Doctor of sciences (biology), Professor, Academician of the Ukrainian National High School Academy, head of the Interinstitutional Research Laboratory for Natural Ecosystems Conservation, vice-president of the Ukrainian Botanic Association, editorial board member of «Zeleni Karpaty» journal Vasyli Komendar, who has recently celebrated his 80th birthday.
- KUZAN V. Artist. Nature. Time 99
A story about creative work of the member of the Ukrainian National Artists Union Yuriy Bodnar (Uzhgorod, Ukraine).

№№ 1-2 (2006) проілюстровано світлинами М. ОБЛАДАНИЮКА, В. СОЛОДКОГО, Ю. ТИМЧУКА, О. ГЕРЕВИЧА, А. КИСЕЛЮКА, В. ПОПОВИЧА, С. СОБОЛЯ, С. ІСАЄВА, В. ПОКИНЬЧЕРЕДИ, В. ЖУКА, В. БЕДЗИРА, М. ДЕЛЕГАНА, О. ПОПОВА, В. РЯБОГО, О. ТОКАЧА, В. ШКІРИ та ін.

На 3–4 стор. обкладинки див. творчі роботи члена Національної спілки художників України Юрія БОДНАРЯ. 3 стор.:

1	4
2	5
3	6

 1. Вічне. Полотно, олія. 1991 р. 2. Пілігрим. Полотно, олія. 2005 р. 3. З давнини (замок у Любче, Словаччина). Полотно, олія. 2005 р. 4. Карпатський мотив. Полотно, олія. 2005 р. 5. Алгоритм перемоги. Полотно, олія. 2005 р. 6. Лумшорський мотив. Полотно, олія. 2004 р.; 4 стор.:

1
2

 1. Прозріння. Полотно, олія. 1990 р. 2. Опришок. Полотно, олія. 2005 р.

№№ 1–2 за 2006 р. журналу «Зелені Карпати» видруковано за фінансової підтримки Закарпатської обласної ради (голова – Михайло КІЧКОВСЬКИЙ).
Magazines No. 1 and No. 2 (2006) «Zeleni Karpaty» are printed under the financial support of Mykhajlo KICHKOVSKYJ – the head of the Transcarpathian regional council.

*Автори несуть відповідальність за точність фактів, цитат, власних імен, географічних назв та ін.
Редакція не рецензує надіслані матеріали, не веде листування з їх авторами.
До статей обов'язкове резюме англійською мовою.*

Здано до друку 02.07.2006. Підписано до друку 15.10.2006. Формат 60x84/8. Папір офсетний № 1.
Друк офсет. Ум. друк. арк. 30,5. Тираж 1000 пр. Ціна за домовленістю.

All-Ukrainian ecological scientific-popular magazine «Zeleni Karpaty» («The Green Carpathians»), 2006, №№ 1–2.
Founded in 1994 (Registration Certificate: series KB, № 239). Editor-in-Chief F. Hamor,
Doctor of Biological Sciences. Editorial Board:
77 Krasne Pleco Str., Rakhiv, Zakarpatska Oblast, 90600, Ukraine.
Off-set printing – at The Uzhhorod Town Publishing Office (Uzhhorod, Ruska str., 13).

